

84(573)
Л177

Комила аёл ташбеҳи
бир умрлик ёрлиғингиз бўлсин!

Раҳи́ма
Шома́нсуро́ва

Миллат қизига

Биз аёлмиз!

*Оламга, Одамга, Оилага жиддий
қараш, етмиш икки тоғиримизни
покиза тутиш бизга могомерос!*

*Дилимиз пок бўлса, ўзимиз ҳам,
сўзимиз ҳам пок бўлади.*

*Бунга англаб етишдан қайси ёшда
бўлмасин, ҳеч бириимизни бонасиб
қилмасин!*

Хурматли

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

Камоли эҳтиром ила

.....

.....

.....

84(543)
Ш 77

Раҳи́та
Шотансу́рова

Миллат қизига

Nizomiy nomli
T D P U
kutubxonasi

931503

УЎК: 821.512.133-31

КБК: 83.3(5Ў)

Ш – 77

Шомансурова, Раҳима

Миллат қизига: публицистика / Р.Шомансурова. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2022. – 224 б.

ISBN 978-9943-20-903-9

Оилада руҳий мувозанатни, гўзал муносабатни, файзу баракани АЁЛ яратади.

Китоб оқила, комила, руҳияти тиниқ, феъли кенг, назари тўқ, сабру қаноатли оналаримиз, бувиларимизнинг эъзозга, бахтибекамлик шарафига эришиш йўлидаги беназир мушоҳадалари, ибратли ҳаётлари ҳақида.

Оиланинг юзи, ифтихори, фариштаси бўлиш ниятидаги қизлар! Ушбу китоб айнан сиз учун!

УЎК: 821.512.133-31

КБК: 83.3(5Ў)

ISBN 978-9943-20-903-9

© Раҳима Шомансурова, «Миллат қизига». «Янги аср авлоди», 2022 йил.

ҚАЛБИМИЗ ЮКИ ЭЗГУЛИК БЎЛСИН

Яратганга шукрким, маънавияти бой ўзбек
аёллари доимо ўзларидан чиройли ва ёниқ
хотиралар қолдиришган.

Бу асрда ҳам уларнинг издошлари кўплигига
ифтихорим баланд ва шукр қиламан.

Ўтган асрнинг ярмидан кўпини кўрдик,
бу асрда ҳам яшаб, асрларни боғловчилар
сирасидан жой олишга мушарраф бўлдик,
иншаоллоҳ.

Аёл зоти ҳаётдан изсиз кетмаслиги
ишончини, шу буюк ҳақиқатни юраги тўрида
сақлаб келадиган аёллар маънан жуда бой
бўлишини кўп кузатганман.

Бундай аёллардаги фидойиликни, кўзларидаги
тиниқликни кўриб, қалбим оройиш олган дамларни
эсласам, Яратган мени яхши одамлар билан кўп
учраштирганига беадад шукрлар айтаман.

Улар ҳақида кўрган-билганларимни
бўрттириб эмас, фахр билан ёздим.

МУАЛЛИФ

Аёл – ўқилмаган
китоб

Оиланинг устунлиги бўлиш, фарзандларга
яхши тарбия бериш зиммасига
юклатилган аёл учун оқиллик нақадар зарур.
Аёлга ҳурмат ва эъзозни ўз иззатини
тийиб туриш, ўзлигини нечоғлик
англаш беради.

Фарзанд тарбиясидаги минг бир яхши
усулни танлашни ҳам онага ўз ҳурматини
билиш, сабрлилиги, бардоши,
саботи кўрсатади.

Сабот

Эри уни шундай севар, шундай эъзозлар эдики, атрофдагиларнинг ҳаммаси бу аёл бахтига ҳавас қилишарди. Эрининг шу вақтгача сақлаган биринчи муҳаббат эҳтироси, фидойилиги эвазига аёл кўзларида ҳам озгина бўлса-да шундай эҳтиросли севгининг, яқин кишисига меҳрибонлик, ғамхўрликнигина эмас, бир вақтлар чақнаб турган садоқатли севгининг ёлқинини кўришни истарди. Лекин бунинг ҳеч қачон содир бўлмаслигини билгани, ишонгани сари хотинига бўлган севгиси тобора илоҳийлашаварарди. Ҳа, у хотинининг кўзида ўзига нисбатан ишқ ёлқини ҳеч қачон ёнмаслигини билади. Бунга ўзи сабабчи, бу ёлқинни ўзи сўндирган...

Бир вақтлар ўзга хотин билан илакишиб кетганида қариндош-уруғлари, ака-укалари, ҳатто фарзандлари ундан кечмоқчи бўлганларида мана шу ғурури таҳқирланган аёлгина ўзини ҳеч нарса билмагандек, ҳеч нарсани сезмаётгандек тутди.

Биринчи муҳаббатнинг топталгани, дилидаги ишқ ёлқинининг дунёдаги энг яқин кишиси томонидан абадийга сўндирилганини билгани ҳолда

фарзандларини отасининг поклигига ишонтира олди, улар кўз ўнгида унинг оталик ҳурматини тиклай олди, қариндош-уруғларининг ундан кераксиз матоҳдек юз ўгириб кетишларига йўл қўймади. Ёлғиз ўзининг саботи билан ҳаммасига қалқон бўлди.

Баҳорги дарё тошиб, охир ўзанига тушиб олганидек, тошқинли йиллар ўтди.

Фарзандлар катта бўлди, оила қурди. Бироқ уларнинг ҳеч бири ўша вақтда оналарининг дилдан нималар кечганини билгани йўқ. Уларнинг ҳеч бири оналарининг кўнглида ҳозир нима бор — билмайди.

Аёл сабот ва бардош билан эришган бу куннинг қадрини, унинг қалби буюклигини фақат эригина билади ва бебош ўтган у йиллар эвазига ҳам уни ўн чандон ортиқ севади, ардоқлайди.

Қошки, бу маъсум кўзларда қайта ёлқин кўра олса!

Аёл

У битта корхонанинг раҳбари.

Иш вақтида юз чоғли киши унинг амри билан иш кўради. Кимларгадир буйруқ беради, кимларгадир меҳр улашади, кимнидир қойийди. Ҳар сония у юз чоғли кишининг кўзи ўзида эканини, ҳаёти унинг изми билан ўтаётганини ҳис қилиб туради. Бундай мушкул юкни кўтариш нақадар оғир эканини ҳис қилган дамлари кўп бўлган. Ҳамманинг кўзу қошидан нарида, якка-ёлғиз тоғу тошларда оҳудек яйраб-ййраб юргиси келган вақтлари ҳам кўп бўлган. Лекин у кўпга бош

эканини ҳеч қачон унутмаган. Ирода ва асабнинг узун-қисқа тизгинларини тўғри ва аниқ бошқариш унинг қўлидан келади. Фақат баъзан бу тизгинлар унга бўйсунмай қолади.

Бу аксарият кечки пайт содир бўлади.

Автобусдан тушиши биланоқ бекатда турган болаларини бағрига босиб, бу тизгинларни уларга топшириб қўяди. Бояги бир сўзлик раҳбар кичкинагина гўдакка айланади гўё. Шундан ҳузур қилади ҳам. Ўғилчаси унинг қўлидаги сумкасини олади, қизчаси оғзига гилос солиб қўяди. Яна бири гул тутади. Уйга келгунича гап мазмунини англаб бўлмайди. Чуғур-чуғур... Бу дунёда қизи берган гилосдан тотлироқ, эри тутган иссиқ чойдан мадорбахш ҳеч нарса йўқ! Шулар сенинг бахтинг, шулар сенинг ҳаётинг, дейди унга ички бир овоз. Елиб-югуриб шуларга бир тотлироқ таом тайёрласам, дейди. Лойиғини топа олмай қийналади. Улар оғзидан чиқаётган талаб эса арзимагандек бўлиб туюлаверади. Тизгинлар тамом йўқолади. Бир муҳаббат тизгинигина қолади, холос. У ҳаммани баробар қилиб қўяди. Бу тенглик дилини эркалайди, яйратади.

Эртасига яна юз чоғли кишининг кўзи ўнгида эканини ҳис этиб туради. Бу юкни кўтариш мушкул, лекин яқинларидан олган меҳр-муҳаббат қудрати унга ёрдам беради ва шу меҳр-муҳаббатни одамларга улашишга ҳам ундайди.

Биллур синди

Тўйдан кейинги ойлар эди. Олам иккисининг ҳам кўзига чунонам гўзал кўринар эдики, келин ҳам, куёв ҳам ўзларини бахтиёрликдан сархуш ҳис қилар эди. Улар бу ширин дамларнинг бе-ниҳоя узоқ, умрларининг охиригача давом эти-шини исташарди. Йигитнинг шивири жуда эҳти-росли, келин кулгиси жилға мисол шўх, биллур мисол жарангли эди.

Бир куни келинни кўргани қариндошлари, ду-гоналари келишди.

— Куёв тўранинг олиб келаётган совғаларини олиб чиқ, кўрайлик! — дейишди улар суҳбат ораси-да.

— Ҳамма нарсамиз етарли, совғани нима қила-ман? — кулди келинчак.

— Демак, у сени севмас экан. Агар севса, бор-йўқ-лигига қараб ўтирмасди. Бошингдан зар сочса ар-зийдиган қизсан-а! Шунчалик ҳам гўл бўласанми? Талаб қилсанг бўлмайдими?

Атроф шу қадар оддий, нурсиз бўлиб қолгандек туюлди. Келинчак ўзини бирданига бошқа, нота-ниш оламга тушиб қолгандек ҳис қилди...

— Мени севасизми ўзи? — биринчи бор сўради у ўша куни тунда.

Бундай саволни бериш илгари келинчакнинг хаёлига ҳам келмаган, куёв учун ҳам ёз ўртасида-ги момақалдиरोқдек туюлди.

У келиннинг овозида гумон сезди.

Кутилмаганда биллур синган эди. Уни келин-нинг энг яқин кишилари синдириб кетишганди...

Дарз

Киши кўнглидек нозик нарса бўлмаса керак. Бир гап билан тоғдек кўтарилади, бир гап билан чил-чил синади.

Келиннинг бу хонадонга тушганига анча бўлди. Жуда қувноқ ва аҳил оила. Дастурхон устида ҳамиша гурунг. Шундай гурунглarning бирида гапдан-гап чиқиб, қайнона бўлмишнинг қайсидир боласининг «гуноҳ иш» қилиб қўйгани учун таъзирини бериш маъносида қорға ўтқазиб қўйганини гапириб беришди. Бу гап қизиқ устида, кулиш учун айтилган эди. Ҳамма кулди ҳам. Ҳатто ўша жазони олган бола – эндиликда катта бўлиб қолган йигит ҳам ҳаммага қўшилиб кулди. Тезда мавзу бошқа томонга бурилиб, бу воқеа унут бўлди ҳам. Фақат келингина унута олмади. Анча ўтгач, қайнонадан секин сўради:

– Ростдан ҳам шундай қилганмидингиз, ойи-жон?

– Нимани айтяпсиз, болам?

– Ҳалиги... қорға болангизни ўтқазиб қўйганингиз ростми?..

– Ҳа, гуноҳи бўлгандирки, ўтқазгандирман, – деди кулиб қайнона.

Келин кўнглида нимадир дарз кетгандек бўлди. Қўлидаги боласини бағрига қаттиқроқ босди.

Ялтадаги икки дарахт

Кўпинча шундай бўлади: бир мартагина кўрган, эшитган ё қулоғингга чалинган нарсаларни бир умр эсингдан чиқара олмайсан...

Ялтадаги Ботаника боғида ғоят чиройли бир дарахт бор экан. Шу дарахт вақти-вақти билан пўст ташлар экан... Гўё чиройини кўз-кўз қилмоқчи бўларкан. Номи ҳам ғалати – «Беҳаё». Айримлар уни «Курортчи аёл» деб ҳам аташаркан. Ўтган-кетганлар номини эшитиши биланоқ қизиқишлари ортиб, албатта, қайрилиб қарашади, ёнида анча тўхтаб, мийиғларида сермаъно кулиб, қўлларини дарахт танасига теккизиб кўришади, силашади, сездирибми, сездирмайми пўстини шилганлар ҳам бўлади.

Шу боғда яна бир дарахт бор. Номи – «Йиғлаётган мажнунтол». Ҳақиқатда ҳам бизнинг мажнунтолимизга ўхшаб кетаркан, бироқ барги қуюқроқ ва игнали. Бошини эгиб, маъсумгина, бирам латофатли турибди. Жуда чиройли. Бироқ ҳеч ким унга яқинлашишга юраги дов бермайди. Ҳеч ким ҳатто эсдалик деб, унинг мингйиллик беҳисоб баргидан биттасини юлиб олаётгани йўқ. Шу муқаддас дарахтдан хотира бўлсин деб, унинг соясида суратга тушишяпти, холос. Олимларнинг айтишларича, бу – дарахтнинг дунёдаги ягона нусхаси эмиш. Аввало шу дарахтни асраб, умрини узайтириш, имкон бўлса, кўпайтириш ҳақида кўп олимлар бош қотиришаётган эмиш...

Ўйлаб кетаман... Самарқанд, Хива, Бухоро, Тошкентдаги осори атиқалар ҳам дунёда ягона нусхада. Лекин қўйиб берса, кўчириш мумкин бўлган

тош парчаси борки, одамлар кўчириб, хотира сифатида дунёнинг ҳар чеккасига олиб кетиш пайида бўладилар. Кишиларнинг психологияси қизиқ: дунёдаги ягона ҳисобланган нарсанинг қумдек зарраси бўлса ҳам унда бўлиши шарт!

Ажабо, бу дарахтга эса қўл теккизишга ҳам ботина олишмаяпти...

Кўзим шу икки дарахтда-ю, хаёлим яна ўзга дунёда: оиланинг қанча кўп чанги чиқса, шунча кўп кулги бўлади. Бир марта оғизга тушиб, сирини ошкор қилиб қўйганлар ҳақида кўплар аямай гапирaveraди. Шу масалани муҳокама қилишга лойиқлар ҳам, шунга маънан ҳаққи йўқлар ҳам. Ўша оиланинг гўё мана шу «Беҳаё» дарахтига ўхшаб пўстини тобора шилаверадилар, тобора яланғочлайверадилар...

Оилани муқаддас билиб, сир олдирмаганларга эса ҳурмат билан боқишади, мана бу мингйиллик игна баргли мажнунтол каби маъсум дарахт каби тил теккизиш у ёқда турсин, бирон игнасини олишга ҳам андиша қилишади, шунинг ўзи билан унинг умрига умр қўшишади.

Хазина

Улар яқинда кўчиб келишган. Ҳали кўп қўни-қўшниларни танишмайди. Аёл чақалоғи билан овора. Баъзи-баъзида болани аравачага солиб сайрга олиб чиқишини демаса, эшикка чиқмайди ҳам. Боғчага болаларини эри ишга кетаётиб ташлаб кетади, кечқурун яна ўзи олиб келади. Кўп ўтмай, болаларни аёлнинг ўзи олиб боради-

ган бўлди. Икки боланинг қўлидан ушлаганича уларни шоширар, дамодам орқасига қайрилиб, иккинчи қаватдаги ўз деразасига қулоқ соларди. Кечқурун ҳам шундай шошиб келар, баъзида болаларнинг зинадан секин чиқишларига сабри чидамай, ўзи уйда ёлғиз қолиб йиғлай бошлаган чақалоғи томон чопиб кетарди. Қор-ёмғирли кунлар баъзида чақалоғини ҳам ўраб-чирмаб чиқарди. Бундай ҳол кўп давом этмади. Қайтишда ҳам бамайлихотир болаларининг қизиқ-қизиқ саволларига жавоб бериб, уларни кулдириб келадиган бўлди.

Орадан кўп ўтмай, эри хизмат сафаридан қайтди. Болаларини боғчага яна ўзи олиб борадиган бўлди.

Якшанба куни улар меҳмонга кетаётиб, бир нуроний аёл билан учрашганда:

— Ким бу кекса аёл? — деб сўради йигит хотинидан унинг бу нуроний аёл билан самимий сўрашиб, алоҳида ҳурмат кўрсатаётганига эътибор бериб.

— Хазина! — деб жавоб берди аёл ва кампир ортидан меҳр билан қараб қолар экан, бўлган воқеани сўзлаб берди.

Эри хизмат сафарига кетгач, қиш эмасми, болаларини боғчага олиб бориш, олиб келишга анча қийналибди. Чақалоқ ухлаб ётган бўлса, уни ташлаб, жонсаракликда югурганларини, уйғоқ бўлса, ҳаво ёғиб турганига қарамай, чақалоқни йўрғаклаб бирга олиб чиқишга мажбур бўлганини қаршиларидаги уйда турадиган мана шу кампир сезиб қолибди. Кексаларга хос огоҳлик ва бағрикенглик билан кунда эрталаб ва кечқурун уларни-

кига чиқиб турадиган, чақалоқни ёлғизлатмайдиган бўлибди.

— Ажойиб аёл экан! Ҳақиқатда ҳам хазина! — деди эри ҳам кампир ортидан меҳр билан тикилиб қоларкан.

Кампир билан келин

Тоғ бағридаги шинамгина қишлоқнинг бу хонадонида ҳаммадан эрта янги келин билан саксондан ошган Чинни буви уйғонишади. Кампир келин обдастадан қуйиб турган сувда уни дуо қилиб ювиниб олади-да сўридаги кўрпачага чиқиб ўтиради. Аста тасбеҳини ўгира бошлайди... Келин кавушини фарчиллатиб, атлас кўйлагини қилпиратиб ҳовлига сув сепади. Самоварга ўт ташлайди. Энди ҳовлини супурай деганида:

— Болам, кечқурун ток баргига ўсма ўраб қўювдим-а! — дейди кампир.

Келин пиёлани тўнкариб, тўлдириб ўсма эзади.

— Қўйиб олинг, болам, қошингиз сув ичади, — ундайди уни Чинни буви.

Тўрт марта чўп тортиш билан келиннинг қаламдек текис, қоп-қора қошлари яшнаб кетади.

Келин чўпни кампирга тутлади.

Кампир ҳарчанд уринмасин, чўпдаги ўсма суви ҳеч қошига инмайди. Ўсма суви кампирнинг қошларига эмас, сонсиз-саноқсиз ажин изларидан унинг пешонасига, қовоқлари оша юзларига таралади. Бу кўкимтир чизиқлар шундай кулгилики, келин ўзини тутолмай кулиб юборади. Тоғ жилғасининг қиқирлашига ўхшаш бу кулгидан кампирнинг дили яйрайди. Шу кулгини эшитиш

насиб қилганидан беҳад завқланиб, ўзи ҳам кулади. Унинг кулгиси овозсиз. Худди шом шафақига ўхшайди. У нур беҳисоб ажинлар бўлиб таралади унинг юзида.

Иккисининг кулгисидан уйғонган куёв беҳасам тўнини елкасига ташлаб, ҳовлига чиқади. Уларга жилмайиб қараб қўяди.

«Қариси бор уйнинг париси бор», деб бекорга айтишмайди-да.

Баҳра

Ҳар куни одати шу: тўртинчи қаватга чиқиб, шу хонага киради-ю аввал деразаларни очиб юборади. Туни билан димиққан хонага ташқаридан тоза ҳаво ёпирилиб киради. У эса ойна олдида туриб, зиналардан чиққунича тез-тез ура бошлаган юрагини тинчитишга уриниб, чуқур-чуқур нафас олади. Шу туришида ташқарини кузатади, кўпроқ дераза олдидаги дарахт учларига узоқ ва ўйчан тикилиб қолади.

Бу – жуда чиройли, аммо мевасиз дарахт.

Ҳар куни шундай.

Бугун ҳам... Бирдан у юрагида тунда бошланган санчиқни ҳам унутди. Дераза рахига суяниб, сал энгашди. Ўз-ўзидан кўзларидан нур ёғилди.

– Вой, жонивор-а! Ниҳоят-а! – деди.

Лекин бу нидони ҳатто ўзи ҳам эшитмади.

Кечагина қорайиб турган куртакларнинг айримлари ёрилиб, оч яшил барг чиқарибди! Кўп ўтмай, мана шу яланғоч новдалар қуюқ барглардан кўринмай ҳам кетади.

Nizomiy nomli

T D P U

kutubxonasi

931503

Кечагина эди-я баргларнинг тўкила бошлагани. Аёл бу дарахтнинг барг чиқариш, сарғайиб тўкилиш жараёнини неча йилдан бери кузатади.

Ҳар баҳор ним яшил барг чиқаради бугунгидек. Барглар қуюқлашган сари ранги ҳам тўқ бўлиб боради. Новдалар ҳам бирмунча ўсади. Саратоннинг яллиғида одамларга соя беради. Кеч кузда эса ишлаб толиққандек сарғая бошлайди. Япроқлари битта-битта тўкилиб, биринчи аёзли қордаёқ тамом яланғоч бўлиб қолади. Шу алфозда қаҳратонга ҳам дош беради, қорайган бағрини аёвсиз совуқ шамолларга тутиб беради. Баҳор келиши билан мана бугунгидек танасидан ним яшил, кишини ҳаяжонга соладиган жажжи япроқчалар чиқаради. Одамларга соя беришга ошиқиб тез шапалоқ отади. Аёзли қиш аламини босишга урингандек, жўшиб-жўшиб алланималарни шивир-шивир қилади. Одамлар унга томон ошиқадилар. Мевасиз бўлса-да, дарахт сояси доим гавжум бўлади.

Шулар ҳақида ўйлар экан, аёлнинг ёлғиз кўнгли шу гавжумликдан тўлишгандек руҳланиб, иш жойига ўтирди...

Хотира

Хотира баҳрибайтга ўхшайди.

Ҳаётдаги айрим воқеалар кўп ўтмай унутилгандай туюлади. Бироқ байт сўнггидаги нуқта баҳрибайтга хотима бўлмаганидек, бу воқеалар ҳам киши ҳаётида изсиз ўтмайди. Улардан хотира қолади.

Баҳрибайтда навбатдаги байт олдинги байтнинг сўнгги сўзидан бошланган каби хотира ҳам

ўчмайди. Бугунги, эртанги ҳаёт бўлиб, ўтган ўша воқеага асосланади, шу воқеа тажрибасига, сабоғига таянади.

Хотира баҳрибайтнинг ўчмас байтларни бир-бирига боғлаб турувчи ўлмас сўзига ўхшайди, сени ҳам банди қилиб ушлаб туради.

Баҳрибайтлар борки, дилда туғён кўтаради, тилни бурро қилади, куйламаганни куйлатади. Хотиралар бор – тик қаддингни букиб, дилингни чил-чил қилади, бошингни эгади, киприкларинг билан ёруғ дунёни тўсишга, тишларингни тилингга ботириб, нидойингни босишга мажбур қилади.

Баҳрибайтлар борки, ётганни турғазиб, турганни юргизиб кетади.

Одамзод шундай яшасинки, унинг ҳаётидаги ҳар бир воқеа ёрқин хотира бўлиб, машъалдек қоронғи тунни ёритсин. Олдинга, фақат олдинга етакласин. Эслаганинг сари баҳрибайтнинг ўчмас ва боғловчи сўзи каби ҳар гал ўзгача маъно касб этиб, янгидан умр кўраётгандек, одамни ҳаяжонга солсин.

Кўнгил чинни пиёла

Сарғайиб, бандида мадор қолмаган барглар ҳаёлпаршонлик билан узилиб туша бошлаган кеч кузакда икки дўст икки ёққа ажралиб кетишди.

Йигит курсдош қизни севарди. Севарди-ю, дил розини айтишга жасорати етишмасди. Назарида, қизга яқинлашиб, тунлари шеърдек тизилиб келган муҳаббат инжуларини унга узатадиган бўлса,

ҳув осмондаги узун карвон булутлар бир ерга тўпланиб, момақалдироқ гумбурлайди, чақмоқ чақадди, хаёлида бир умр онаси билан тенг эъзозлашга тайёр бўлган сиймо шу чақинда йўқ бўлиб кетади...

Унинг бу изтиробларини кўрган, ҳис қилган дўсти:

– Кел, мен унга айтиб кўрай, ҳеч бўлмаса фикрини биламан-ку... – деди.

Йигит бошини эгиб қолди. Бу унинг розилиги эди, шекилли.

Орадан кунлар ўтди. Ниҳоят, ўша ҳавода унинг дилидек паришон барглар учган куз кунида у юз минг истиҳола билан:

– Гаплашдингми? Нима деди? – деб сўради.

Дўсти кафтини зарб билан пешонасига урди:

– Вой, хумкалла, мутлақо эсимдан чиқиб кетибди!

Муҳаббатнинг ўз азалий қоидаси бор – у икки дил иши. Учинчи дил ҳам, тил ҳам бу ерда ортиқча. Йигит ботиний онги билан буни билган бўлса ҳам дўст деб бировга сир айтиб, хатога йўл қўйганини англади. Айб ўзида. Аммо... Зоҳирий онги шунча кундан бери кафтида унинг юрагини чангаллаб, унинг тепкинига бефарқ бўлган ўртоғини энди кечира олмаслигини айтиб турарди.

Оловранг гилам пойандозга ўхшаган хазон устидан бир-бир босиб, у ўз дўстидан узоқлашди. Шу кетишининг ўзида қалбида енгиб бўлмас жасорат уйғонди. Шу жасорат билан қиз қаршисига келиб, туфлисининг учи билан ерга алланарсаларни чиза-чиза нималардир деди. Кутганидек, карвон булутлар унинг боши узра тўдаланмади, мо-

мақалдироқ гулдураб, чақмоқ чақмади. Аксинча, муҳаббат фаслни ҳам буриб юбориши ҳеч гап эмас экан. Атроф мунаввар бўлди. Кўкдаги карвон булутлардан асар ҳам қолмади. Қиз кўзидаги ёлқиндан учқун олиб, кўкда қуёш чарақлади...

«Ёр-ёр»дан диллар титроққа турганида, сурнай навосидан келинпошша кўзларига ёш қалқиганида, карнайлар муҳаббат тантанасидан оламга жар солганида, куёвтўра ёнида ўзини дўст деб юрган кимса йўқ эди.

Келинчак

Бу қошлар ўсма сувини камдан-кам ичарди.

Бу кўзлар сурмани назар-писанд қилмасди.

Ўсма сувига ботирилган бўйра чўпи бир марта киприкларини сийпаб ўтганида уша кўрмаган юзларидан шашқатор ёш юмалаб тушди.

Ўрганмаганидан, табиийлигидан...

Бу лаблар авваллари ҳеч нарсадан хавфсирамай, шодон-шодон кулар эди.

Энди бу қошлар ҳар тонг ўсма сувини қониб-қониб ичади.

Энди бу кўзлар сурма тафтидан оловланади.

Энди бу лаблар уялибгина, қимтинибгина, ҳимо билан табассум қилади.

Бу кўзлар, қаламдек қаро қошлар, билинар-билинемас уша суртилган яноқлари қизил юзлар, ғунча мисол ним пушти лабларнинг эгаси энди келинчак!

Дарё

Бағрикенгликда, улуғворликда, ҳаётбахшликда... яна алланималарда дарёни оналарга ўхшатишади. Кичкинадан катта бўлгани, ўсиб-улғайиб, йўл-йўлакай бисотига бор яхшиликларни йиғиб келгани учун ҳам шундаймикин?

Тоғ чўққисидаги музликлардан чакиллаб-чакиллаб пайдо бўлган кичкина ирмоқча ўзини ниҳоят кучли сезиб, пастга қараб отилади. Унинг йўли пастга қараб кетгани учун унга осон, лекин ирмоқ бу осонликни ўз кучидан деб билиб, шўх ва мағрур оқади. Йўлидаги харсанглар устига ёйилиб, бўштоб ерларни ўйиб пастга отилади. Харсанглар тагидан сизиб чиқаётган булоқчаларга ҳам ўз кучини кўрсатмоқчи бўлгандек, уларга дадиллик бағишлаб, ўзига эргаштириб пастга олиб тушади. Оҳ, нақадар у кучли! Мағрурланиб ўқдек учади. Томчи-томчи бўлиб атрофга сачрайди. Қуёшга етгудек кўкка чатнайди... Хоҳлаган куйини куйлайди. Хоҳлаган йўлидан юради. Хоҳлаган... Лекин умри, кучи мазмунини у ҳали билмайди.

Ана шу шўх, мағрур, бесаранжом ирмоқ ҳам дарё ёнига яқинлашганда улуғликни туйгандек бир тин олади, алланарсадан чўчигандек орқасига қайтмоқчи бўлиб тисарилади. Лекин дарё амри бунга йўл қўймайди. Навниҳол келинни ҳарир рўмолларидан силаб бағрига олган меҳрибон қайнона мисол у ирмоқни оҳиста ўз бағрига тортади. Боягина ҳадиксираб, шўхлигидан ўт чақнаб турган ирмоқ аста-аста дарёга сингиб кетади. У энди бағри бутунликдан мағрур, у энди ҳаёти яхши маъно кашф қилганидан мамнун.

Дарёга қулоқ солганмисиз? Унда кўп куйлар, кўп оҳанглар мавжуд. Бу унга келиб қўшилган, ўзи тўғри йўлга солиб юборган ирмоқларнинг оҳанги, масрур қўшиғи. Серфарзанд, бағри бутун онанинг ёқимли алласига ҳам ўхшаб кетади бу қўшиқ.

Бағри бутунликда, амри букилмасликда, улуғворликда... яна-яна алланималарда дарёни оналарга ўхшатишади.

Баҳо

Одамларнинг юрагини текшираётган врачларга қанчадан-қанча асбоблар ёрдам беради. Бироқ бу асбоблар юракнинг хаста ёки соғлигини айтиб бергани билан, бу юракнинг меҳрли ёки тошбағирлигини, сахий ёки хасислигини, қисқаси, оқ ёки қоралигини айтиб бера олмайди. Одамга баҳо бериш, балки шунинг учун ҳам жуда қийиндир.

Журнал топшириғи билан бир аёл ҳақида очерк ёзишим керак эди. Ёздим ҳам. Бироқ очеркни нашрга топшириш учун нимадир халал берар эди. Аёл билан танишиш, ўрганиш, ёзиш жараёнида жуда берилиб ишлаган бўлсам-да, охирги пайтда бир одамдан эшитган гап туфайли юрагимга тушган ғашлик тарқалмасди. Дилдаги бу ғашликни кетказиш учун қаҳрамонимни ўқитган ва кўп вақтдан бери иш фаолияти у билан боғлиқ бўлган муаллимига мурожаат қилишга аҳд қилдим. Бўлиб ўтган гапларни очиқ айтмадим-у, шогирдига холис баҳо беришни илтимос қилдим. Аёлнинг қаҳрамонимга берган баҳоси ҳам ҳақиқатдек лўнда, ҳаёт фалсафасидек чуқур эди:

– Қаҳрамон қилиб олганингиз бу аёл йўнилмаган қимматбаҳо тошга монанд... Қўлингиздаги узукка қаранг. У мана шу гўзал ҳолига келгунича қанча одамлар меҳнати, истеъдоди, кўз нуруни олган. Унгача эса кўз илғамас бир келишимсиз тош... Одамлар орасида ҳам шундайлари кўп. Қалбига кириш учун калит тошгунингизча қўполлиги билан сизни чўчитиб туради. Калит топиб қалбига кириб олсангиз, сиз унинг туганмас нуридан, меҳридан баҳраманд бўла оласиз...

Оҳ, олима опажоним, ўша сиз айтган сирли калитни топиш нега ҳаммага, ҳамма вақт ҳам насиб бўлавермайди?!

Армон

Бу дақиқани у ҳар куни ҳаяжон билан кутади...

Ушбу хонадонга келин бўлиб тушганидан бери одат шу.

Кечки овқатдан сўнг қозон-товоқни ювиб-артиб, опхонани тозалаб чиқади. Кейин дарс тайёрлаш учун ўз хонасига кириб кетади. Илмий ишига муккасидан кетган куёв ўтирган хонтахтанинг бир чеккасидаги қоғозларни олиб, тартиб билан тахлаб қўяди. Ичкаридан оҳори тўкилмаган беқасам чопонни олиб чиқиб, куёв елкасига ташлайди. Бу дамни кутиб тургандек эркаланган эрининг сочларини тўзғитиб қўяди-да, хонтахтадан ўзига жой очиб, тиз чўкканича дарсига берилади. Ахир институтнинг охирги курсида ўқиш қийин...

Кўзлари китоб бетида-ю, ўша дақиқаларнинг тобора яқинлашаётганини сезиб ҳаяжони тобора кучая боради. Мана, ҳовлидаги сўрида секингина

хониш қилаётган магнитофон овози тинди. Магнитофонни қайнотаси эшитади. Магнитофон тиндими, демак, қайнотаси ёнгиналаридаги дўконга чиқиб кетяпти. Дам ўтмай, улар ўтирган хонанинг очиқ эшиги енгилгина чертилади.

— Болам, нон иссиққина экан, мана, қанд билан иссиқ чой ичинглар. Толиқиб қолманглар, кунда узоқ дарс тайёрлайсизлар. Чойдан симириб-симириб дегандек... Қанд ақлни чархлар эмиш...

Кунда деярли бир хил гап. Аввалига келин қайнотасидан хижолат бўлиб юрди. Бир куни шуни айтмоқчи бўлиб қайнотасига юзланган эди, лол қолди, ҳаяжон билан «Раҳмат, дадажон!» дея олди, холос. Ичида қандайдир сезги билан «дада» эмас, «дадажон» дейиш кераклигини англади.

Қайнотасининг кўзлари намланди. «Қўша қаринглар! Омон бўлинглар!» дея олди холос.

Орқадан ярим таъзим бажо айлаб турган келин билмасдики киприкларидаги бу нам, оддий, лекин шукрона дуолар билан чол ўтмиш қолдирган армон изларини ювяпти...

Урушнинг аччиқ кунлари эди. Қора совуқ борлиқни ютаман дейди. На қорин тўяди, на уй исийди. Ҳамма нарса одамга қарши қаратилгандек. Чол унда йигирма беш-ўттизлар атрофидаги навқирон йигит. Шаҳарнинг нариги чеккасидаги тўқимачилик комбинатига саҳар туриб пиёда кетади. Ярим тунда қайтади. На хотин меҳрига қонади, на бир-биридан ширин болаларини тўйиб эркалай олади. Уларни ҳатто кўрмайди ҳам. Ишга кетаётганида ҳам, тун ярмида ишдан қайтганида ҳам болалар ухлаб ётишган бўлади.

Бир куни тунда қайтса, хотини мана шу ўғлини бағрига босганича юм-юм йиғлаяпти. Бола ҳам ўпкаси шишганича энди ухлаган, шекилли, ҳиқиллаб турибди.

— Нима гап? — деди шошилиб.

— «Нанна» деб ҳолу жонимга қўймади, лавлаги қайнатиб берсам, отиб юборяпти... — хотини кўзларидан оққан ёшни шоша-пиша артмоқчи бўлганида, бошидан рўмоли сирғалиб тушди. Ўттизга етмаган аёлнинг сочлари мош-гуруч бўлиб қолибди. Йигитнинг ичида нимадир узилгандек бўлди...

Бугун у ўша ўтмиш қолдирган армон изларини юварди.

Ўша сўз

Кеч киради...

Тўлғоқли тун тугаб яна тонг отади. Ёрқинлигини ёруғ оламга сиғдиролмай тоғлардан ошиб, боғлардан тошиб чарақлаб офтоб чиқади.

Баҳор қиш билан тахт талаша-талаша, охир ғолиб келади, яшнаб-яшнатиб, чақнаб-чақнатиб борлиқни ҳаётга чорлайди.

Етук аёл камолининг акси бордек бу ғолибликда, бу даъватда.

Кун билан туннинг алмашинуви, қишдан сўнг баҳорнинг чақнаши табиатдан. Ҳатто улар ўртасидаги кураш ҳам зарурат.

Аёл кишининг чақнаши, яшаб, даъват қилиши учун кўп эмас, фақат бир сўзгина кифоя.

Уни ёдлаб олинг, одамлар!

У шундай бир сўзки, бош ҳарфида бокира қиз севгиси акс этади...

Қалбингизни иситсин бу муҳаббат, одамлар!

У шундай бир сўзки, яна бир ҳарфидан у она бўлган сирли тонгнинг қуёши нур сочади!

Таъзим қилинг бу қуёшга, одамлар!

Ўша тонгдаги ҳаёт билан олишув тўлғоғида дув оқарган сочларининг нурафшонлиги бор яна битта ҳарфида...

Ёрга садоқат, ота-онага ва фарзандга фидойи, ҳаёт бермиш кўнгил олдида бош эгинг, одамлар!

Бу муқаддас сўзнинг ҳар бир ҳарфини ҳар бир одам ўз қалбида ўзи танҳо ижод қилади. Ҳарфлар қўшилганда Ҳаёт, Яратиш, Муҳаббат, Садоқат мажмуаси яралади.

Ўша сўзни кашф қилинг-у, қалбингиздан қўйманг, одамлар!

Чидаганга чиқарган

«Сиринг кўчага чиқсин десанг, келин қил!»

Бу мақолни бир кекса аёлдан касалхонада эшитганимга анча бўлди. Балки бу мақол ҳам эмас, ўша аёлнинг ҳаётдан чиқарган лўнда хулосасидир. Лекин бу фикр менга бошқа бир мулоҳазага келишга ёрдам берди: келинликни Бедилни ўқиш каби мураккаб, дейишади. Қайноналик ҳам бир мактаб, халқона айтганда «чидаганга чиқарган» экан-да!

Қаттиқ чора

— Айланай, келинимдан ҳасратимни айтай десам, тилимнинг қўли тегмади, келин қилганимдан кейин ишим ўн чандон ошди, — ёрилиб қолди бир танишим. — Кир ювса, сездирмай қайта ювдим — чала ювилганини билдирмадим. Овқатдан сўнг идиш-товоқ ювиш ҳам менинг бўйнимда бўлди. Зимдан имо-ишораларимга ё тушунмади, ё тушунгиси келмади. Охири бошқача, қаттиқ чора кўришга мажбур бўлдим. Бир куни кир дор тагига ариқча қазиб, унга плёнка ётқиздим. Келин ювган кирдан оқиб тушган мағзавани шу плёнкага йиғиб, ўзига кўрсатдим. Бошқа куни ишдан келсам, идиш-идишда, товоқ-товоқда, ҳали ҳам ювилмаган... Ҳаммасини йиғиб ҳовлига қараб улоқтирдим. Синганларини кўриб, жоним ачиди... Лекин нима қилай? Нимасини айтай, шундан кейингина кир тоза ювиладиган, идишлар ювиқсиз қолмайдиган бўлди.

Ҳаётнинг шоҳ масаласи

Оилани ушлаб қолиш ҳам худди шахмат ўйинидан кўзланган асосий мақсадга ўхшайди. Асосий мақсад — оилани, муҳаббатни асраб қолиш. Баъзида ўйинда сипоҳларни, тўра, фил, от, ҳатто фарзинни қурбон қилиб бўлса ҳам шоҳ сақланиб қолинади. Оилада ҳам шундай бўлиши керак. Оила, муҳаббат, болалар — умрининг, ҳаётнинг, турмушнинг шоҳ масаласи. Қолган ҳаммаси — майда-чуйда масалалардир. Улардан юқори туриш, енгиб ўта билиш керак.

Муқаддас дақиқалар

Ўзбек аёлларининг аксарияти туғаётганларида бақирмайдилар. Улар муқаддас дақиқаларнинг ўзига хос бу гўзаллигини қалбан жуда чуқур ҳис қилганлари учун ҳам шундай бўлса керак. Ҳеч бир гўзаллик дард ва изтиробсиз яралмаслигига ишонганлари учун ҳам қалб буюклиги (гўзалликни кўра билиш, туя билиш ҳам аслида, буюклик-ку)да туриб, вужуднинг дарду изтиробини ғурур билан кўтарсалар керак. Буни ҳар кузатганимда ҳайратим чексиз бўлади. Ҳа, бу жуда буюк, айни пайтда гўзал меҳнат.

Тўлғоқ дарди аёл вужудини чирмагани заҳоти у қўллари билан қаттиқроқ нарсага ёпишиб, уни эгиб, букиб юборгудек бўлади. Пўрсилдоқ лаблари шу дам сирли шивирлаб, Яратган билан бевосита ришта боғлайди: «Ё, Аллоҳим, Ўзинг мадад бер!» Мадад, албатта, келади... Дард қўйиб юбориши билан у қаддини ростлайди, ҳозиргина бутун вужудини чангак қилган оғриқ ростмиди, рост бўлса, қайга кетди, дегандек маъсум жилмаяди. Ҳеч қачон, ҳеч кимга табиат ана шу буюк дақиқалардаги каби Ўзи билан яқинлашишга, Ўзи билан бемалол тиллашишга ҳуқуқ бермагандир...

Дард зўриқиб, буюк меҳнатнинг интиҳоси яқинлашгани сари буюк меҳнатчининг қисқараётган мушаклари қорнида югуриб юришини рентгенсиз ҳам яққол кўриш мумкин бўлади. Бу дақиқаларда аёл беихтиёр қичқириб юборишдан ва шу фарёди билан Буюк яратувчига шак келтириб қўйишдан қўрқибми, дам пастки, дам устки лабларини тишлаб, инграйди холос. Унинг кўксидан чиқаётган бу

товуш азоб ингроғи эмас, буюк меҳнат билан банд кишининг зўриқишида бўладиган, инсон тасвирлашга ҳам ожиз товушдир.

Бу буюк меҳнатнинг интиҳоси ҳамиша нашидали бўлсин!

Уч шарт

Мен бу ривоятни касалхонада, менга ҳамхона бўлган кекса муаллима – Фароғат опа Вакиловадан эшитган эдим.

...Бир катта шаҳарда ўзига тўқ савдогар яшар экан. Унинг яккаю ёлғиз ўғли бўлиб, савдогар уни уйлантирмоқчи бўлибди. Бироқ ўғли ҳам отасининг касбини эгаллаб, савдогар бўлгани учун келинни қаердан олишни билмай, отанинг боши қотибди. Шу шаҳарнинг ўзидан келин олай деса, ўғли юртма-юрт юриши керак, хотини айрилиққа дош берармикин?! Бошқа шаҳардан уйлантирай деса, орзулик дунё, ёлғизгина ўғлининг болаларини кўрсам, дер экан.

Ўғли шу шаҳарлик бир қизни кўз остига олиб қўйганини айтиб, отасининг мушкулини осон қилибди. Тўй-томоша бўлибди. Кунлар ўтиб, куёв боланинг «сафари қариб», савдо иши билан бошқа юртларга жўнайдиган бўлибди. Мусофирчилик азобини кўп тотгани учунми, севгилисини бирга олиб кетишга ҳеч кўнгли бўлмабди. Қолдирай деса, айрилиқ дарди юрагини пора қилибди. Қолишга келиннинг ўзи ҳам кўнмабди:

– Эр қаерда бўлса, не заҳмат чекса, не заққум ютса, хотин ҳам шу ерда бўлиши, бошга тушгани бирга баҳам кўриши керак, – дебди.

Отасига маслаҳат солган ўғил ундан қуйидаги гапни эшитибди:

– Бирга кетиши сенга меҳрининг зўрлигидан, албатта. Бироқ унинг олдига уч шарт қўйиб олиб кет:

Биринчи шарт: келиним тунлари ҳилол ойга тикилмасин.

Иккинчи шарт: боласини эмизаётганида алла айтмасин.

Учинчи шарт: Оқар сувга тикилмасин...

Ажабо, олдинда она юртдан айрилиқ, мусофирчилик турганда бу шартларнинг маъносини тушунолмай, ҳали ҳам гарангман... Учала шартда ҳам, аслида, она, она табиат, она юрт, хуллас, ҳаётнинг асоси билан боғлиқ омиллар бўлган ва албатта, улар орасида мустаҳкам боғлиқлик бор...

Тил қарси

Ҳамма: «Қарс икки қўлдан чиқади», дейишади. Албатта, аммо ёлғиз тилнинг ўзи ҳам шундай қарсиллатиб уриши мумкинки...

– Эрим ишдан келганда шоҳдек кутиб олиб, шоҳга муомала қилгандек муомала қиламан!

– Демак, эрингизнинг қули экансиз-да?!

– Йўқ, эримга шундай муомалам натижасида ундан кўрган меҳр-оқибат мени шу уйнинг маликаси қилиб қўйди!

Ҳозир маънавий қаҳатчилик, кўнгилнинг кўчаларида ҳувиллаб юрган шамоллар ҳақида, ҳаёт қийинчиликлари, иқтисодий кемтиклик ҳақида кўп гапириляпти. Шундай ҳолатни оқловчи минг бир баҳона ҳам тиқилиб ётибди. Қалб мезонлари майдалашиб кетмадимикин деган хаёл шундан.

Худого юзланганда киши нега кўпинча йиғлайди? Худога юзланиш – ўзига ўзи юзланиш эмасми? Худони танишга интилиш, ўзини танишга интилиш-ку ахир! Ўзига ўзи юзланганда киши нега кўпинча ниҳоятда шикастадил бўлиб қолади? Ахир айнан ибодатда инсон ўзини, борлиғини бус-бутун кўради-ку! Сохталикдан, кибрдан, ёлғондан ҳоли бўлган айни шу дамларда инсон ўзининг ожизлигини яққол тан олади-ку! Айнан шу кўтарилишдан, ўзининг ҳечлигини, айни пайтда Худонинг улуғ неъматини эканлигини тан олишдан ўзига ўзининг раҳми келиб йиғламайдими? Бу унинг қорин (пирларимиз уни *жисм* деб, *нафсоният* деб ҳам аташган) қайғусидан юқори-роқ кўтарилиб, қалб эҳтиёжи ташвишига тушганидан, жисм ва жоннинг тенг ҳолатига интилганидан нишон эмасми?!

Вақти-вақти билан, айниқса, фасллар алмаши-наётганда ҳаммамиз уйларимизни кўтариб, тоза-

лаб, унга тозалик ва оройиш муҳитини олиб кир-
гандек, киши ҳам дилини тез-тез тафтиш қилиб
туриши керак.

Ҳар бир аёл қалбида оппоқ кабутар парпираб
туради, аммо ўша қалб тубида доим кулча илон
вишиллаб туриши билан ҳам аёлда ерлилик ва са-
мовийлик мужассамдир. Аёл зоти мураккаб олам
эканига ишора эмасми бу?

Нега ҳар бир аёлнинг ҳеч ўзгармайдиган «яхши
аёл», «ёмон аёл» деган содда ташбеҳи ҳамиша ўзи
билан бирга юради?

Ҳар бир аёлда яхши фазилатлар ва ёмон ил-
латларнинг ҳаммаси мавжудлиги рост. Бизга бе-
риладиган «яхши» ёки «ёмон» сифатлар кичкина-
гина қалбимизга жо бўлгани ҳам рост. Шу «яхши»
ва «ёмон»ларнинг қай бири қалбимизни забт этиб,
барча аъзойи баданимизга тарқалса, вужудимиз-
да ҳукмронлик қилса, бундан кейин тилимиздан
чиқадиган сўзимиз, бажарадиган амалларимиз,
хатти-ҳаракатимиз уларга боғлиқ бўлади.

Булардан келиб чиқадиган мантиқий хулоса ҳам
доимгидек битта: ҳар сўзимизни айтардан олдин,
қадамимизни қўйрдан олдин унинг оқибатини,
шундан кейин бизга «ёпиштириладиган ёрлиқ»ни,
яъни аксарият умр бўйи бизга ҳамроҳ бўладиган
ташбеҳни чуқурроқ ўйлашимиз керак бўлади.

«...Аёл ҳақиқатан мўрт! — деб ёзади Турсуной Со-
диқова ўзининг «Ҳазрати аёл» китобларида бизга
берилган минг бир сифатга яна бир сифат қўшиб.
— Тўрт-беш етимни битта қанот билан боқса-да, ло-
чиндай боқади, болаларига келган балони арслон-
дай даф қилади, бу заҳматларни тортар экан, битта
жонида ўнта эркакнинг иродасини ясайди. Аммо
кунлардан бир кун битта фаҳми калта: «Эрингиз
ўттиз йил бурун ўлиб кетган фалончини ёқтирган
экан», деб қўйса, бўш қопдай ер бағирлаб қолади.
Қадди дол бўлади. Ўлиб кетган эрининг ўлиб кет-
ган муҳаббати учун!»

Ўқиганини тушуниб ўқишга, уқиб ўқишга ҳара-
кат қилганлар, эшитганини мушоҳада қилиб, те-
гишли хулосалар чиқара билганлар, кўрганидан
қалбига чиройли рангларни олиб кира билган-
лар, ўз қалбидаги доим мавжуд зид фазилатлар
ичида яхшиларининг устун бўлишига эришишля-
ри, яхши фазилатларни тарбиялашдан ташқари,
уларни идора этишга қодир ҳам бўладилар. Акса-
рият шундай аёлларга муҳаббатлари, меҳрлари,
назокатлари, ҳаётсеварликлари, яхши умидлари
ва келажакка ишончлари, садоқатлари, ростгўйли-
клари ва яна кўп фазилатлари учун «Рисоладаги-
дек аёл», «Қомила аёл» сифати берилади ва «Сеҳри
қирқ туяга юк бўлгулик», дейишади уларни. Шун-
ча сеҳрларини улар оила мустаҳкамлигига, бола-
лар тарбиясига бағишлайдилар.

Бу эса бахтибекамликнинг энг мустаҳкам устунидир.

Гўзал, мунис аёллар! Илоҳо қирқ туяга юк бўлгулик сеҳрингизнинг ҳаммаси меҳр ва муҳаббатингиз, қалбингизнинг туганмас ёғдусидан қувват олсин! Комила аёл ташбеҳи сизнинг бир умрлик ёрлиғингиз бўлсин!

Хотин-қизлар қалбини гулдек, биллурдек нозик дейишади. Унда ёзувчи Куприннинг «Деярли ҳар бир аёл муҳаббат йўлида буюк жасоратларга қодирдир» деган сўзини қандай тушуниш керак? Бу ҳам ҳақ гап-ку!

Бир куни жуда жиддий масалага бағишланган катта мажлис бўлди. Маърузачи аёл киши эди. Залда ўтирганларнинг норозилиги шундайгина сезилиб турарди – жиддий нарсани аёл тили билан айтиб бўларканми?

Нозиккина аёл минбарга чиқди. Кийимлари ҳам анъанавий, сипо эмас, башанггина. Мана, у сўз бошлади, зал сув қуйгандек жим бўлиб қолди. Масала жиддий бўлишига қарамай, унинг овози айрим раҳбар аёлларимизнинг овозига ўхшаш бетон қоришмасидек қаттиқ эмас, ғоят нозик ва дилбар эди. Маъруза охиригача ҳеч ким қилт этмади. Аёл яна ўзининг ибтидоий содиқ қуроли – аёллиги, жозибали овози, нафосати билан зални забт этди.

Ўша мажлисда аёлнинг қудрати – унинг аёллигида эканини кўпчилик қайтадан кашф қилган бўлса ажаб эмас.

Кўп оилаларда аёл ҳукмрон, дейишади. Матриархат ўз ҳукмига қайтаётгани ҳақида гапираётганлар балки ҳақдир. Аммо бундай «куч»ни тан олгим келмайди. Аёл шундай ҳукмронлик қилсинки, эрининг назарида эрнинг ўзи ҳукмрондек бўлиб туюлсин. Менимча, бу тўғрироқ бўлади.

Аёллар билан суҳбатлашсангиз, кўпчилиги:

– Оиланинг мустаҳкам бўлиши учун эркак аёлни севиши керак, – дейишади.

Аёлнинг севгиси унча аҳамиятга эга эмасмиш... Эркаклар эса бунинг аксини исботлашга уринишади. Иккала томон бундай хулосага нима сабабдан келишдйкин, деб кўп ўйлайман. Иккала жинс ҳам ўз ҳолича эгоистлиги рост. Ҳақиқий севги камдан-кам кишиларга насиб қилиши ҳам ҳақиқат!

Бировни астойдил севишга, сени севганларидан ҳам ошириб-тошириб, фидойиларча севишга нима етсин!

1977 йил. РСФСР халқ артисти Людмила Касаткина билан учрашув бўлиб ўтди. Талант билан

ақл уйғун бўлганида, асл гўзалликдан лол қолар экан киши. Назаримда, актрисанинг борлиғидан нур ёғиларди. Ҳатто айрим гаплари ҳам ҳамон эсимда:

– Оналик билан бирга аёл зотида дунёни ўзгача ҳис қилиш туйғуси пайдо бўларкан. Ўғлим туғилгандан кейин мен онамга, ҳаётга бошқача кўз билан қарай бошладим. Она бўлгач, аёл қайтадан дунёга келгандек бутунлай ўзгаради.

Людмила Касаткинининг аёллар ҳақида айтган гапларидан ёдимда қолгани яна:

– Аёллар, айниқса, оналар доимо ўз дардларидан юқори туришга қодирлар.

Бу бизнинг «Аёллар тош келса, кемириб, сув келса, симириб кетишга қодирлар», деган гапимизнинг ўзгинаси-ку!

Ҳар қалай бу гаплар тарихнинг ўзидек кўҳна бўлса ҳам ҳар гал эслаганимда гўё уларни ўзим энди кашф қилгандек, қалбим нурланиб кетади.

Оиланинг устуни бўлиш, фарзандларга яхши тарбия бериш каби ҳаётнинг масъулиятли юмуши зиммасига юклатилган аёл учун руҳий мувозанат, унинг оқибатида келадиган оқилалик нақадар зарур экани ҳақида гапириб ўтирмасак ҳам бўлади. Кўп, жуда кўп ҳолларда аёл зотига руҳий мувозанатни сақлашга қудратни ўз иззатини тийиб туришлиги, ўзлигини нечоғлик англаши беради. Фарзанд тарбиясидаги минг бир яхши усулни, тўғри тарбия йўлини танлашни ҳам оналарга ўз

ҳурматларини билишлиги, сабрлилиги, бардоши, саботи кўрсатиб беради.

Азизим, Она бўлиш – катта шараф. Жисму жонингизга насиб бўлган бу шарафни аъло қисмат дея қабул қилиш, суюкли юрак мевасининг роҳати учун ширин уйқудан, тинчлигу оромдан кечиш оғирлигини сездирмайдиган сониялар борки, улар туфайли сиз ўзингизда ажиб буюкликни кашф эта борасиз, томир-томирингиздан Ҳаёт, Меҳр, Муҳаббат, Шафқат, Адолат, Фидойилик... қўйингки – ЭЗГУЛИК оқаётганини ҳис қиласиз. Сиз буларнинг ҳаммасини оппоқ сутингиз билан гўдагингизнинг бўрсилдоқ лаблари орқали ажиб тепиниб турган юраккинасига жо қиласиз. Ана шу буюклик сизга илоҳий илҳом бериб, нолиш нималигини билмай, қалбингиз куйлайди, кўзингиз куйлайди, лабингиз куйлайди!

Умрида алла тўқимаган, жилла бўлмаса уни фақат ўзига хос қалб оҳанги билан куйламаган аёл бўлмаса керак. Алла – ҳар бир онанинг ўз фарзандига атаб битган қайтарилмас шоҳ асари! Муҳаббат ўзи эски нарса бўлса ҳам, ҳар бир қалб уни янгилайди, деган гап бор-а? Ҳар бир онанинг ҳам ўз алласи бўлади. Майли, у шу аллани эски сўзлар билан айтсин. Лекин унинг ўз оҳанги, ҳатто

сўзсиз ҳам ифода этадиган минг бир тўлғанишли,
минг бир қочиримли, минг бир шукрли хиргойиси
бўлади. Онанинг алласи унинг меҳрини, шукрини,
орзу-ниятларини ниҳоятда сокин, ниҳоятда тиниқ
ифода этадиган бетакрор шоҳ асар!

Онларим –
моҳларим

*Инсоннинг инсонлиги онасига бўлган
меҳридан бошланади.*

*Онага бўлган улкан муҳаббат
заррама-зарра йиғилиб, улғайиб,
бутун умримиз давомида қалбимизни
илитиб, йўлимизни ёритиб турадиган
машъалга айланар экан.*

Онам — Карима мулла Мансур қизи оламдан ўтган-
ларида ўттиз икки ёшга тўлмаган, қайнона ойим —
Хужиста Шоҳамудбой қизи қазо қилганларида эса
ўттиз икки йиллик келин эдим...

Учта чит кўйлак

Эндигина мактабга чиққан сочлари жамалак қизалоқ эдим. Урушдан кейинги, одамлар турмуши эндигина ўнiglанаётган оғир йиллар эди. Рамазон ҳайити ёз кунларига тўғри келди. Ойим ўша ҳайит арафасида менга бир эмас, учта чит кўйлак тикиб бердилар. Учаласи уч хил фасонда...

Мен уларнинг бирини олиб, бирини кийиб, анча вақтгача ҳовлида чир-чир айланиб юрдим. Қувончимнинг чеки йўқ эди: мендан катта опаларимга ойим ҳайитга биттадан кўйлак тикиб бердилар-у, менга эса бир эмас учта!

Бошқалардан шўхроқ бўлганим учун бир мавсумга менга битта кўйлак чидамаслигига ўшанда ақлим етмаган экан-да. Ойим ҳам буни бошқача тушунтирдилар:

— Биттаси — менинг ақлли қизим бўлганинг учун, биттаси — укангни яхши ўйнатиб юрганинг учун, биттаси — қўй-эчкингга қараганинг учун!

Ажабо, учта чит кўйлак билан ойим мени қувонтирибгина қолмай, уҳдамга ота-онага меҳр-

ли бўлиш, кичикларни севиш, жониворларга ҳам бепарво бўлмаслик каби уч савобли фазилатни юклабдилар. Фақат юклабгина эмас, бу фазилатларга эга бўлган киши мукофотларга лойиқ бўлишига нозик ишора ҳам қилибдилар.

«Ҳимо» нима, ойижон?

Ўн беш кунлик келин эдим. Бизга ён қўшни бўлган амакимизникида тўй бўлди. Янги келин биринчи бор катта даврага киришим, янги қариндошлар олдида биринчи бор кўринишим керак... Қалбимни ваҳима босди: қандай бўларкин? Назокат билан салом қилишнинг ўзи бўладими? Ишқилиб, «типпа-тик келин экан» сифатини олмасам бўлгани!

Безовталигимни қайнонам сездилар, шекилли, менинг бу кунги вазифаларимни қуйидагича тушунтирдилар:

— Аёлларга дастурхонни опоқингизнинг катта айвонига тузаганмиз. Бошингизга чиройли тўрингизни ёпиниб, ним таъзим билан кириб боринг. Овсинингиз ёнингизда бўлади. Қариндошларни таништираётганида уларга бир-бир эгилиб таъзим қилиб: «Хуш келибсиз!» денг. Салом тугагач, сизни дуо қилишади. Кейин меҳмонларга бир пиёладан чой бериб, секин ҳимо билан чиқиб кетарсиз. Зинага етганингизда ҳаммага яна бир умумий таъзим қилинг. Оёқ остидаги кавушларни тўғрилаб, аста айвондан тушиб кетинг...

Ҳаммаси тушунарлику-я, бироқ «ҳимо билан» чиқиб кетиш қандай бўларкин?

— Ойижон, «ҳимо» нима? — титрабгина сўрадим.

– «Ҳимо»ми? – ойим ўйланиб қолдилар. Кейин соддагина қилиб, – келинларнинг уялибгина, чиройли юриши-да, болам! Аёлларга чой берганингиздан кейин тўрингизни яна бошингизга илингу оҳиста, ним таъзимда орқангиз билан битта-битта қадам ташлаб чиқинг, деганим-да бу. Аёллар ўтирган ерда чирс ўгирилиб, «тап-тап» юриб кетиш келинларга ярашмайди, болам...

Айтилган жараёнлар ойижон тушунтирганларидек ўтди. Охирида «Хуш келибсизлар!» деб қайнонам айтмоқчи «ҳимо» билан чиқиб кетаётиб, зимдан иккала оналаримга нигоҳ ташладим. Икковларининг кўзларида бирдек ажиб нур жилваланарди! Гўё мен эмас, улар келинлик имтиҳонидан ўтган эдилар!

Бир айвон тўла меҳмон аёлларнинг «Хушбахт бўлинг! Илоҳо қўша қаринглар!» дуоларию олқишларига маст эдилар моҳларим!

Бизнинг аёллар...

Ҳар бир оила ҳаётида киши кўнглини ёрқин қиладиган хотиралар бўлади. Улар ўз вақтида жуда аянчли, вақт ўтиб эсланганида эса кишининг кўзига ёш чиқарадиган азиз хотиралар бўлса ҳам улар ҳақида эсланганида, сўзланганда қалбингни ҳаяжонга тўлдирадиган, яқинларингга меҳрингни оширадиган, юзингга беғубор табассум уйғотиб, сени узоқ тарк этмайдиган хотиралар...

Олти фарзанд, келинлару куёвлар, талай набира-аваралар йиғилганда ўтганлар ёди билан тез-тез эсга олинадиган бундай воқеалар оиламизда кўп.

Уруш йиллари қайнотам Неъматжон ака Тўқимачилик комбинатида ишлар эканлар. Ўн тўрт-ўн олти соатлаб комбинатда қолиб кетарканлар.

– Ёш болалар билан ойингиз боғ ҳовлида ёлғиз қолиб кетар, катта ҳовли ҳосилини амаллаб тирикчиликка ёпиштирарди, – ҳикоя қилардилар қайнотам. – Тунлари бўш қолдим дегунча, уйдан хабар олгани ошиқардим. Электр энергия фронт учун ишлаётган завод ва фабрикаларга тежалиб, шаҳар кўчалари ёритилмас, трамвайлар ҳам тунлари юрмасди. Комбинатдан дуч келган аравами, уловгами мингашиб, кўпинча эса пиёда кетардим. Йўлни қисқартириш учун одамларнинг боғ-роғларидан ошиб, тун ярмидан оғиб қолганда уйга етиб келардим. Ойингиз берган об ёвфонни ичибоқ, ҳориганимдан ухлаб қолардим...

Бир куни тунда болаларнинг хархашасидан уйғониб кетдим. Ўрнимдан туришимни биламан, бошим гурс этиб мис тоғорага урилди. Нима гаплигини билмай гангиб қолдим. Кейин тушундим: оқшомдан шивалаб ёға бошлаган ёмғир сомонсувоқ томни обдан ивитиб, ҳар жой-ҳар жойдан чакка ўта бошлабди. Ойингиз имкон бор жойнинг ҳаммасига бисотидаги идиш-товоғини қўйиб чиқибди. Лекин менинг нақ бошимдан оқа бошлаган лойқа томчиларни тўхтатишнинг иложини қила олмай (идиш қўяй деса, мен ётибман, уйғотай деса, уйқумни қизғаниб) тик турганича бошим узра тоғора тутиб турган экан! Шу алфозда ойингиз қанча турганини билмайман, ҳар қалай тоғорага сув анчагина йиғилган эди. Қаранг, ҳали замон тонг оқариб, яна ишга кетишим кераклиги

учун мени аяган. Ўртада бола уйғониб қолибди...
Э, нималарни кўрмади бу бошлар! Нималарга
дош беришмади бизнинг аёллар!

Нон

Онам тандирда нон ёпардилар. Кексаларга хос
тўлишиб, вазминлашганларига қарамай, чаққон
ҳаракат қилар, шоҳи рўмол елкаларига тушаётиб
силаб ўтган оппоқ сочлари ялтирар, тандир тоби-
дан юзлари бўртиб, кўзларида чўғ акси чарақлаб
турарди. Ўндан ортиқ набиранинг бувиси бўлган
онам бугун ёш келинчаклардек чаққон ва хушчақ-
чақ эдилар.

Нонни ҳамиша ёнимиздаги дўкондан янги-янги
олгувчи эдик. Бугун бўлса, келинларининг туғруқ-
хонадан келиши шарофати билан барча фарзанд-
лари, набиралари бағриларига тўплангани учун:

— Ўзим сизларга ёғли, жизза-пиёзли нон ёпиб
бераман, — дедилару қизлари, келинлари билан
биргаликда ҳаракатга тушиб кетдилар.

Нон ҳам узилди. Буғи чиқиб турган нон ва турли
ноз-неъматлар билан безатилган дастурхон атрофи-
га биз — бир кўрпани талашиб катта бўлганлар тўп-
ландик.

Бирлари чўмич шаклида, бирлари тешиккулча
ясатиб олган набиралар эса кулчаларини совитиб
олиш учун водопровод олдида навбат талашишар-
ди. Болаларнинг қий-чувиға равон айвондан бошла-
рини чиқариб қараган ойим узоқ тикилиб қолдилар.

— Ҳой, Рустамжон, олдин укангникини совитиб
бер, болажоним. Вазира, сен каттасан-ку, оппоқ қи-
зим, биров сабр қил, — дедилар меҳрибонлик билан.

Болалар ниҳоят равонга келишди. «Меники ширин! Меники ширин!» – ҳамма ёқни уларнинг чуғур-чуғури тутиб кетди. Хонтахта устидаги нондан буғ чиқар, ойим эса ҳамма набираларига бир-бир тикилиб турар эдилар. Нуроний чехралари жилмаярди-ю, кўзлари алланечук намдан йилтиллагандек бўлди, назаримда.

– Рустам, Азиза! Юринглар ўйнаймиз! – йўлакдан қўшни болаларнинг овози эшитилди.

– Ура-а! Мен ўйнагани кетдим! – суюниб кетган Рустам қўлидаги нонни қўйиб, кўчага қараб югурди.

Дам ўтмай, қий-чувга тўлган айвон жимжит бўлиб қолди. Токчаларда иссиқлигида сувга ботирилган нонлар бўкиб ётарди... Ойим ўринларидан туриб, ўша нонларни йиғиб олдилар-да, тақсимчага солиб, устини тоза сочиқ билан ёпиб қўйдилар. Болалигимдаги бир воқеа эсимга тушди...

Уруш эндигина тугаган вақт. Кўп оилаларда ночорлик ҳукм суларди. Ойим фабрикада ишлардилар. Ишдан қайтишларида забор қоғозга биз учун нон алмаштириб келардилар. Бир куни нон билан кичик халтачада ун ҳам олиб келдилар.

– Бугун нон ёпамиз, болажонларим! – дедилар серкепак унга намакобли сув қўйиб хамир қорар эканлар. – Қани тандирга бир яхшилаб ўтин қаланглар-чи!

Тандиримизда анчадан бери гуриллаб олов ёнмас, уй нонининг таъмини кўпимиз унутиб ҳам қўйган эдик. Шунинг учунми, улуғ бир нарсани кутгандек танчага тиқилиб олиб, кўрпа остидан бошимизни чиқариб, ойимнинг чаққон ҳаракат қилаётган қўлларига тикилиб ётардик.

Тандирдаги ўтнинг гуриллаб ёниши, сал туриб қоп-қора тандирнинг оппоқ бўлиб «тушиши» ҳам бизга мўъжизадек кўринарди. Ниҳоят, ҳовлини энг азиз неъмат – иссиқ ноннинг тасвирлаб бўлмас таровати тутди!

Онам сават тўлар-тўлмас қилиб нонни узиб келдилар. Яна нонсиз қолишимиз мумкинлигидан қўрқиб, ҳаммамиз ўз дўппимизга биттадан кулчани беркитиб қўйдик. Зум ўтмаёқ ўртада атиги иккитагина кулча қолди. Энди кўзимиз ўртадаги шу икки кулчада эди. Онам уларни ҳам ушатиб ўртага қўйдилар. Шошиб еб олдик. Ойим ўзларига олган бир бурдагина қолди, холос. Улар кўзларига ёш тўлиб, бизга тикилиб ўтирар, назаримда, шу нонни есалар, тиқиладигандек эди. Қандайдир ғайритабиий куч бизларни дўппимизга яширган кулчаларни ўртага қайтариб қўйишга мажбур этди...

Мана, у кунлар унут бўлди. Ҳаммамиз улғайдик. Энг кичкина укамиз ҳам уйли-жойли бўлди. Бугун унинг учинчи фарзандини туғруқхонадан олиб келдик...

Хотирам узилиб, онажонимга қараганимда хон-тахта устидаги нонга тикилган кўзлари намдан ялтирарди. Ўша оғир йиллар хотираси – атрофини ажин ўраган кўзлардан чиқаётган бу ёшлар шукроналик аломати эди.

Ўша нурли кўзларингиз, улардан қалбимга оқиб кирадиган шукроналик етишмаяпти менга, ойижон.

Тоқат ва итоат

Ҳовли ўртасидаги фаввора бир маромда жилдиллаб турибди. Қайнонам узун айвон четида унинг овозигами, қушларнинг чуғуригами қулоқ солиб, хаёл суриб ўтирибдилар.

Қайнотамдан кейин ойим анча хомуш тортиб қолганлар. Уларни ёлғиз қолдирмасликка ҳаракат қиламиз. Киши ўз хаёли билан ёлғиз қолса, анча қийин.

Йиғиб олган дастурхонни гуллар орасига қоқиб, ҳовлидан уч-тўрт райҳон шохчасидан узиб, айвонга чиқа бошладим.

— Ҳовлингиздан райҳон ҳиди келяпти-я ё экканмисиз? — сўрадилар.

— Баҳорда йўлка четларига ўғлингиз райҳон уруғидан сепиб берган эдилар. Қалингина бўлиб авж олиб кетди. Чиройли бўлар экан. Ёнидан ўтсангиз ҳам, ҳовлига сув сепсангиз ҳам ҳамма ёқни райҳон иси тутади...

— «Жаннат гули» деб бежиз айтишмаган-да райҳонни. Дадангиз ҳам доим ҳовлимизга кўчатидан экишни яхши кўрардилар. Ҳовлингиз каттагинами?

Ойимнинг кейинги йилларда кўзлари кўрмасди. Янги кўчиб келган кунимизнинг эртасигаёқ уйларга жой солиб бўлгач, ойимни олиб келгандик. Қўлларида етаклаб хоналарни, ҳовлини айлантириб, тасвирлаб берган эдим.

— Алоқадаги ҳовлингиздек келади. Ўртасига набираларингиз фаввора ясаттиришган. Атрофига атиргул экдик. Чор атрофига бўлса райҳон сепилган, — тушунтирдим мен.

— Суви жилдиллаётган фавворами? Водопроводингиз очиқ қолибдими дебман...

– Сувини пастроқ қилиб қўйдим. Ҳовузидаги сув куни билан илиб туради. Ҳали авараларингиз боғчадан келиб чўмилишади.

– Қаранг-а, – райҳонни ҳидлаб, кичик шохини чаккаларига қистирдилар ойим. Келин бўлиб тушибманки, чаккаларида ё атиргул, ё райҳон... – Набираларим ҳам катта киши бўлиб қолишди... Ҳаммасининг тагида мошина, мана, ҳовлисида фонтан. Додангиз орзу қилардилар. Кўрармидилар-а, бу кунларни... Раҳматли кўчада нима яхши нарса кўрсалар, дастрўмоллари учига туғиб бўлса ҳам менга илиниб олиб келардилар. Ман уларга илина олмасам?.. Лоақал, мана, набирангиз ватанли бўлди, ҳовлисида сиз орзу қилган фонтани ҳам бор, деб айта олмасам... Роса севионардилар...

Хаёлларини тарқатиш ниятида гапни бошқа ёққа бурдим. Лекин сезиб турибман, мени эшитатганлари йўқ.

– Шоиста опамни ота-онамизнинг хилхонасига – Шайх Зайниддин бува қабристонига қўйишди (опалари қазо қилганига ўн кунча бўлган эди). Поччамнинг ёнларига қўйиб бўлмасмиш... Келин нарса қайнона-қайнотаси, қайин-бўйни олдида оёғини узатиб ёта олмасмиш... Қаранг, шунча яшаб энди эшитганим... – овозларида кишининг кўнглини ғашлантирадиган мунг бор эди.

Қайнонамнинг ёшлари саксонга яқинлашган, опалари эса саксондан ошган эди. Оппоқ сочларига қараб, «келин нарса» тушунчаси ҳеч сингишмаса ҳам овозларида, сўзларида аваралик бўлиб ҳам ўша «келинлик»нинг ҳеч ерга битилмаган қонун-қоидаларига тоқату итоатни сезиб, лол ўтирдим.

«Хотин девор»

– Хўп устаси фаранг урган экан бу деворни! Сомонни ҳам аямаган экан, метин-а, метин! – деди қўлига теша ушлаган укам. Серсомон сувоқ унга бўйсунмас, ҳар қарич ерни куч билан кўчиришга тўғри келар эди.

Деворни бузмасликка, устини текислаб, бўлажак уйнинг асоси қилиб қолдиришга қарор қилдик. Унга қараб турибман-у қулоғим остида: «Қўяверинг, Ҳафиза, нақ девор бўлсинки, мана-ман деган усталар ҳам «Бу деворни қурган уста ким экан?» деб юришсин...» – деган сўзлар, ҳорғин аёлларнинг ҳазин кулгиси эшитилгандек бўлди. Уларнинг бири – ойим, иккинчиси – Ҳафиза холам эдилар...

Кўз олдимга эса уруш тугаган йили худди шу ҳовлида кечган бошқа манзара келди: сочларини бошларига рўмоллари аралаш чамбарак қилган икки кўҳликкина опа-сингил пахса уришяпти... Офтобда қорайган пешона ва юзларидан маржон-маржон тер оқиб тушяпти. Улар баъзида менга кўз ёшлари бўлиб ҳам туюлиб кетади. Балки улар чиндан ҳам кўз ёшлари бўлгандир? Иккала аёлнинг ҳам эғнида офтобда ранги синиққан чит кўйлак, иккисининг ҳам этаги липасига қистирилган...

Одам бўйидан анча баланд бу деворни холамининг эрларидан қорахат келганидан кейин опа-сингил неча дам олиш кунда тиклашган эди. Бир-икки кун олдин лой қоришади. Эртасига этаklarини липаларига қистириб, лойни ағдаришади, яланг-оёқ бўлиб лой тепкилашади. Кўпинча қўшнилар ҳашарга чиқишади...

Ҳатто деворни сомонсувоқ қилганимиз ҳам эсимда. Холам тоғорада лой етказиб турган, ойим эса уни деворга чапиб суваган эдилар.

– Бу уруш йилларидан хотира – «хотин девор» бўлди, синглим, – дегандилар ўшанда ойим лой қўлларини ариқда ювар эканлар, деворга имо қилиб.

Ҳали қуримаган сувоқда ойимнинг бармоқ излари қолганди. Шунча йил ўтиб ҳам «Хотин девор»дан бу излар кетмагандек...

Дуо

Ойижон, сиз ўфил ўстирдингиз. Мени келин қилиб паноҳингизга олдингиз. Кейин оқ фотиҳа бериб, ўз палапонларимиз билан учирма қилдингиз.

Кунда кечқурун кўзларида севги, меҳр ёниб кириб келадиган ўғлингиз бугун ишдан анча ташвишли қайтдилар. Сизнинг хасталигингизни эшитибдилар...

Кошки, гўдакларим каттароқ бўлсаю ёнингизга учиб борсам...

Менда ҳали сизга хос бўлган ақл-заковат йўқ, ойижон, шу сабабли ақлли гаплар айтиб, ўғлингизни овута олмадим.

Менда ҳали сиздаги жасорат ҳам йўқ, шу сабаб хавотирлари ҳақида батафсил суриштиришга бардошим етмади.

Мен уларни тезроқ сиз томон боришга ундадим, холос. Кетаётиб улар менга:

– Азизам, ухлаш олдидан яхши дуолар қил, онажоним тузалиб кетсинлар, – деб ўтиндилар.

Дуо!

Қалбимда сизга нисбатан яхшиликларим кўп, ойижон!

Аввало сиз доимо соғ бўлинг! Шунда ўғлингизнинг юзларига ташвиш соя солмайди.

Ўғлингизга, набираларингизга меҳрингиз кўп бўлсин! Токи ўғлингиз бу меҳрдан қониб-қониб симирсинлар, фарзандларини, мени ҳам шу меҳр ила қондирсинлар. Меҳр умрни узайтиради, дейишади.

Яна мен сизга бахтибекамликни тилайман! Ахир сизнинг бахтингиз – ўғлингизнинг бахти, демак, менинг ҳам бахтимдир.

Кечиринг, ойижон! Сизнинг ҳаққингизга дуо айтаман дебман-у, барча тилакларим улар ҳақида – ўғлингиз ҳақида бўлибди.

Бундай ўйласам, иккимизнинг ҳам тикилганимиз бир экан!

Доимий савол

«Эр эпламоқ осон, лекин...» китобим босмадан чиққанидан бери қайси даврага кирмай, «Ўзингизда-чи, ўзингизда ўтмабмиди?» – деган савол доимийга айланди.

Савол тагидаги гап маълум: сиз ҳам келин бўлгансиз, уй-дунёчилик, қайнона-келин ҳеч «ташлашмаганмисиз?» дейилмоқчи.

Ҳар гал эр-хотин, қайнона-келин можаросига дуч келганимда беихтиёр опамнинг бир марта (атиғи бир мартагина, бу ҳол кейин ҳеч биримизда қайтарилмади) уйга аразлаб келганларида ойимнинг уларга айтган гаплари эсимга тушади:

– Уй-дунёчилик, ҳаммада ҳам бор бу савдо. Аммо тилингга эрк берма, тилнинг суяги йўқ. Индамасанг, ютасан. Қизигида фақат темир урилади. Ҳақлигимни исботлайман деб, эртани ўйламай гапираверсанг, эртанг уятли, пушаймонли, армонли, илдизинг эса омонатдир. Қизишганда айтилган сўз ўқдек тегади, жароҳати битмас бўлади. Индамасанг, ютасан ҳам, кўп ўтмай унутасан ҳам, ўз қилмишингдан уяласан ҳам...

Чамаси, қайнонам ҳам шундай сабоқ олганлар, шекилли... (Қизларига шундай сабоқ берганларнинг охирати обод бўлсин!) Саволда айтилмоқчи «ўтган» вақтларда қайнона-келин иккимиз ҳам бир-икки кун «индамас» ўйинини ўйнардик!

Саволингизга жавобим қониқарли бўлдим, азиз ўқувчим?

Ҳаловатли одам...

Жавзонинг охирлари, серёғин кунлар эди.

Ойим хаста бўлиб қолдилар. Уларнинг ҳеч касал бўлиб, кўрпа-тўшак қилиб ётганларини билмасдик. Бу оғришларидан жуда хавотирга тушдик. Врачларга кўрсатиб, бир-икки ҳафта давомида қизлик уйимга тез-тез келиб туришимга тўғри келди.

– Ўзи ишга энди тушувдинг, мен сабабли ёлчитиб ишлолмаяпсан ҳам. Бошлиқларингдан гап эшитиб қолма яна! Сангинанинг ҳам ҳаловатинг йўқолди, – дердилар ойим ҳар гал келганимда хижолат тортигандек.

– Мендан хавотир олманг, ойижон! Ишимни уйимга олиб келиб, болалар ухлаганидан кейин

ишлаб, етказиб беряпман. Сиз тузалиб олсангиз бўлди! – деб онамни хотиржам қилишга уринардим.

Дарҳақиқат, у вақтлар аёлларнинг ҳомиладорлик ва бола туғилгандан кейинги таътиллари қисқа бўлгани учун ўғлим тўрт ойлик бўлар-бўлмас, уни қайнонамга қўйиб, ишга тушиб кетгандим. Аксига олиб, ойим бетоб бўлиб қолдилар...

Шу кунларнинг бирида иш вақтимгача ойимни бирров кўриб кетай деб, шошилаётсам, қайнонам қўлимга бир тоғорачада тут тутқаздилар:

– Янгилик-да, қудамга олиб боринг. Қонни тозалайди.

Қўшнимизникидан атай чодир тутиб қоқтирибдилар. Фарқ пишган, пилладек йирик-йирик, оппоқ тутлар...

Бора-боргунча инсонлар ўртасидаги меҳр-муҳаббат ҳақида ўйладим. Трамвайдан тушганимда яна ёмғир шивалай бошлади. Қадамимни тезлатдим. Муюлишда... Не кўз билан кўрайки, мен кўргани шошилиб келаётганим – онам бошларидаю қўлларида катта тугун билан бекат томон келаётган эдилар.

– Тинчликми? – Бошларидаги тугунни олиб, шамсиямни тутар эканман, хавотирланиб сўрадим. – Ҳамма соғми? Дадам тинчмилар?

– Ҳа-ҳа, ҳамма яхши, хавотир бўлма! Тинчимадинг-тинчимадинг-да! Яна келяпсанми? Ахир кеча анча тузукман дедим-ку сенга! Сенгинада ҳам ҳаловат йўқ...

– Вой, ҳаловатли одам-ей! Ҳа, ўзлари қайга кетяптилар, тугунларини бошларига қўйиб? – Овозимда, албатта, норозилик оҳанги бор эди.

– Қўшнимиз – бувининг келинлари туққан эди. Кечаги кун жавоб беришган экан. Ҳеч ким борма-

гани учун бояқиш туғруқхонада қолиб кетибди. Эрталаб бизникилар ишга кетиб бўлишувди. Буви чиқиб зорланиб қолдилар: «Мен юролмасам, келинингиз ўртоғининг кийимларини етказиб берармикин...» Келинойинг ишга кетган эди, ўзим бора қолай дедим...

– Шу аҳволда, шу ёмғирда, касал одам... Буви юролмасалар, ўғиллари бор, катта овсин бор... Ҳар қандай зарур ишдан ҳам янги меҳмонни олиб чиқиш учун бир кунга рухсат берилади-ку! – аммо норозилигим ичимда қолди.

– Қўй, болам, Худога шукр, мана – туппа-тузукман! Хайрли ишга Аллоҳнинг ўзи қувват беради. Бувининг диллари оғримасин. Биронтангизга шикаст етиб юрмасин яна... Мен яхшиман, сен ишингга боравер...

Туғруқхона унча узоқ эмасди. Тугунларни кўтаришиб, қабулхонагача бирга бордим. Ойим тоғорачадаги тутлардан уч-тўрттасини «Омонлик-омонлик! Кўрмайлик ҳеч ёмонлик!» деб оғзиларига солдилару қолганини ҳамшираларга бердилар:

– Оғзингиз тегсин, айланай! Қудам бериб юборибдилар! Бир чиройли тутлар экан, энглар!

Тутларнинг диркиллаб бошқа идишга тушаётганини кўриб, хаёлим кетибди: «Мен онамни десам, онам...»

Аммо трамвайга шошиляпман-у, бирам ўзимни энгил сезяпман, денг!

О, азиз моҳларим-а! «Омонлик!» дея яқинига илиниш, «Ўшининг дили оғримасин, биронтангизга шикаст етиб юрмасин яна!» деб болаларига қалқон бўлиш каби улуғ сабоқларни шу тариқа оддий ва одми бердингиз!

Яхшилигим оширган

Тушлик танаффусда қайнонамдан хабар олгани бордим. Одатдагидек равон айвонларида ўтирган эканлар. Қайфиятлари анча чоғ кўринди. Сабабини кўп ўтмай билдим:

— Кеча касалхонага дадангизни кўргани мени ҳам олиб боришди. Кўзларига ёш олиб, қизингиз билан куёвингизни мақтаб, дуо қилиб ўтирибдилар: «Янги келин бўлса ҳам қара-я, қудаларимиз неча хил ноз-неъматлар билан сийлашиб, дадангизни кўриб келинглар, деб юборишибди. Овқатларни бироз кўнглим тусамай турувди. Набира қизинг бўлса, ўзим едириб қўяман деб зўрлайди, дегин... Аммо набира куёвинг анча зийрак экан. «Дадам нима истаётганларини мен топдим, овқатни қўйиб тур, кейин ейдилар» — деди-ю ўзи олиб келган нашватидан битта артди. Шу десанг, ҳалиги нашватидан оғзимга лойиқ қилиб, паррак-паррак қирқиб, тилим устига қўйиб турди. Бирам ширин уннади! Бирам кўнглим очилдики... Мен сенга айтсам, Ҳудиста, шу набира куёвинг бошқачароқми ёки ўзи набира куёвлар шунақа меҳрибон бўладими-а? Э, кўрсатганига шукр қилиб, оғзимда нашватининг мазасини ҳали ҳам туйиб ётибман! Илоҳо, қўшгани билан қўша қаришсин! Мени сийлашибди, Аллоҳ уларни сийлайдиган фарзандлар ато қилсин!» Дадангизнинг севинчларини кўриб, бир паррак нок билан кишининг кўнгли шунчалар кўтарилар экан-да, деб ҳайрон бўлиб ўтирибман. Ё қариганда одам ёш бола бўлиб қолади, дейишгани ростмикин?

Қайнонамни кўргани яна кимдир келди. Чойни янгилаб, улар олдига қўяр эканман, ишга боришим

кераклигини айтиб, узр сўрадим. Ойижоним эса келган одамга ҳалиги ҳикояни бошлаган эдилар:

– Кеча набира қизим билан янги набира куёвимиз дўхтирхонага бувасини кўргани боришибди...

Ёши улуғ одамнинг ҳаётдаги кичик нарасага ҳам ҳайрати йўқолмаганидан ўзим ҳам ҳайратда, арзимагандек кўринган шу ҳикоя билан ойим ичимга чироқ ёққанларини пайқамай қолдим.

Инсоннинг қувониши учун аслида нима керак ўзи? Ҳар қалай, ойимнинг фарзандларимиз ҳақидаги гаплари, дадамнинг дуолари талай вақтгача юрагимга қувват бериб туришини сезардим...

«Қалам кетмондан оғир!»

Ҳикматдек лўнда бу гапни биринчи марта ойимдан эшитганман. Балки уни биринчи шеърим босилиб чиққан куни айтгандирлар. Ҳали ёшим етиб, паспорт олмаганим учун ўшанда қалам ҳақини почтадан ойим билан бирга олганмиз. Газетада босилган шеърга пул беришлигини, унинг «гонорар – қалам ҳақи» деб аталишини ойим ҳам, мен ҳам билмасдик.

«Ўзингники ўзингга бўлсин», дегандилар ўшанда ойим ва Тўқимачилик шаҳарчасининг бозорчасидаги дўкондан янги чиққан мато – штапелдан фартуклик олиб бергандилар. Яна укаларимга пряник, тешиккулча олганмиз...

Менга шундай туюлдими ёки аслида ҳам шундаймиди, билмадим-у, лекин назаримда ўша кундан эътиборан ойим менда ўз қизларидан ортиқ бир кимсани кўраётганларини ҳис қилардим!

«Қалам кетмондан оғир!»

Бўрон ёши осуда ўтган, ўн саккизда шеър битмаган онам айтгандилар бу сўзни. Фақат айтиш эмас, ўзлари ҳам сезмаганлари қолда фарзандлари қалбига сўзнинг буюк қудрати олдида эҳтиромни, китобга ҳурматни, зиёлига эъзозни сингдирган эдилар. Ҳар гал матбуотда янги бир нарсамни кўрсам, биринчи шеърим чиққандаги ўша ёрқин ҳаяжон қалбимни чулғаб олади. Бу менга онамдан мерос.

Табаррук узук

Ўғлимнинг никоҳ тўйи арафасида келинга деб олинган никоҳ узугини кўрсатгани биринчи бўлиб қайнонамларга олиб бордим. Кўзойнаклари-ни тақиб, қўлларига олиб узоқ томоша қилдилар. Жимжилоқ бармоқларига тақиб, кунга солиб кўрдилар. Маъқул кўриб дуо қилдилар.

— Жуда чиройли экан. Уни шу кунлар шукри, деб ўзингиз тақинг. Кейин бармоқларидаги ўзларининг никоҳ узукларини олиб менга узатиб дедилар: — Мана бу узукни эса мен ва додангиздан табаррук совға деб, бўлажак келинингизга мана шунақа чиройли узук ясаттириб беринг. Набираларим ҳам бизга ўхшаб олтмиш йилдан ортиқ бир-бирларига муҳаббат билан яшашсин!

Бўртган бармоқларида кўп йиллар ечилмай юрилган никоҳ узугидан қолган қабарик изга тикилганимча эътироз билдирмоқчи бўлдим.

— Биламан, — бошқа сўзга ўрин қолдирмай дедилар ойим, — қайнингизни уйлантираётганимизда бўлажак овсинингизга аталган узукка қўшиб, менга деб олгандингиз буни. Сизларнинг илти-

мосингиз билан дадангиз қўлимга тақиб қўйгандилар. Ўша дамда деганлари ҳам эсимда: «Ёшлигингда кўрмагани кўрадиган вақт келибди, Худиста! Бир вақтлар қўлингга тилло узук тақолмадим, деб кўнглим синиқ эди. Мана, қара, энди болаларимиз армонларимизни тўлдиришяпти. Табаррук қилиб тақиб юр! Қўлингдан ечма. Худо кўрсатса, иншааллоҳ, сен ҳам набираларинг тўйида бойвачча буви бўлиб, набира келининг қўлига тақиб қўй!»

– Бу кунларни кўриш дадангизга насиб этмади. Набираларим бахтини Аллоҳ баракали қилсин!

Узукларни олдим. Ойим айтганларидек, яхши ният қилиб бирини бармоғимга тақдим. Иккинчисини шу табаррук узук эгасига ўхшаб узоқ ва бахтли ҳаёт кечиришларини тилай-тилай келинга дея, олиб қўйдим.

Билмадим, нечанчи марта авлодларнинг илоҳий боғлиқлигию бир-бирларига садоқати ҳақида ўйлаб кетдим.

Онамнинг гаплари

Эсимда, ёшлигимда ойим раҳматли мен ухламагунимча ўринларига кириб ётмас эдилар. Танчанинг у томонига ёки хонтахта ёнига кичкина ёстиқни икки буклаб, омонатгина ётиб турардилар. Куни билан уй юмушларидан чарчаганлари учун тезда текис нафас ола бошлардилар. Аммо бу «қуш уйқуси» эди. Кўпинча жуда тез уйғониб, қаршимда ўтириб олардилар, ёзаётган ишим билан қизиқардилар. Айниқса, хизмат сафаридан келган вақтларим, борган жойларим, учрашган одамла-

рим, ёзмоқчи бўлган қаҳрамонларим ҳақида кўп қизиқиб, суриштирардилар. Кўпинча кўрсаткич бармоқларини олдимдаги қораламанинг бирон сатрига қўйиб:

– Бу ерда нима деб ёздинг? – деб сўрардилар.

Мен эринмай ўқиб берар, яхши тушунишлари учун аввалги ва кейинги воқеаларни батафсил тушунтирардим. Кейин билсам, ойим олдиларида ёзганим имтиҳондан ўтаркан. Энг асосийси, бу савол-жавоблар менинг шууримда бошқа диалог бўлиб жаранглайверарди:

– Касб танлаётганда ишинг шунчалар мушкуллигини билармидинг, болам!

– Тасаввур қилардим, ойи!

– Нега танладинг бўлмаса уни? Қачон қарама шаҳарма-шаҳар, қишлоқма-қишлоқ кезганинг-кезган! Нима топдинг у ерлардан?

– Одамларни, ойи, одамларни.

– Одамлар ҳамма ерда ҳам бир хил. Улар ҳақида ҳадеб нималарни ёзаверасан?

– Одамларнинг ҳар бири устозим айтганидек – ўқилмаган китоб, ойи! Мен уларни ўқишни истайман. Кейин улар ҳақида бошқалар ҳам билишини, уларни мен севгандек севишини истайман!

– Сени кутиб, туну кун хавотирда ўтираман! Қиз бола бўлсанг...

– Хавотиримиз ўринсиз, ойи! Бу диёр, бу одамлар шундай ажойибки... Мен улар билан гаплашишга ташнаман. Уларнинг мен билан бир неча соатлик суҳбати мобайнида ҳаётининг оқу қорасини, ғаму шодлигини ўртага солишини севаман. Ана шунда уларнинг кўзларига бир дам ёш қалқиса, бир дам

бахтдан порлашини кўриб, инсон йўли мураккаб-лигини ҳис қиламан...

— Яратган бандасини ҳеч вақт шукридан, умид ва яхши ниятдан бенасиб қилмасин. Шукр, яхши ният ва умид одамнинг дилига ёруғлик, кўзига нур беради. Улар кишини не-не ғам гирдобидан омон олиб чиқади...

Онамнинг гаплари қаҳрамонларимни кўзимга бошқача кўрсата бошларди.

Ё, ҳаёт!

Инсон заковати яратган бу улкан пўлат қуш осмону фалакка кўтарилганича паға-паға оппоқ булутлар қўйнига кириб боряпти. Ана, яна бир қалқиб олди-ю, пастдан жуда баланд кўринган оқ булутлардан ҳам анча юқорилади. Не ажабки, булутлар юқоридан улкан пахта хирмонларига, шаршаралар оқиб тушган пастликдаги кўпикли сувга, хуллас, мен ҳали тасвирига лойиқ сўз топа олмаган жонли, тўлқинли, ҳаяжонли бир нарсага ўхшаб кетар эди.

Хаёл билан паға-паға сузиб юрган шу «жонли», оқ булутларга тикиламан. Юрагим бир орзиқиб тушди. Аллақайси тўлқин орасидан онамнинг шу оппоқ булутлардек оқ сочли азиз сиймолари кўрингандек бўлди!

Ё, хаёл!

Ҳар доим бўлганидек ҳозир ҳам сафарга бир-га чиқибдилар-да! Фақат илгарилари самолётга ўтқазардилар-у, маъюс қўл силкиб қолаверардилар. Онам кўзларидан ўзлари бирон марта учмаган шу улкан пўлат қушга ўтираётган қизларидан

ҳам ғурур, ҳам хавотир ҳиссини ўқиш қийин эмасди. Энди эса, мана, ёнма-ён келяптилар. Юрагимни ғижимлаган аччиқ алам билан йўл сумкамдан дастрўмол қидираман. Қўлим қоғозга ўроғлиқ, орасига пишлоқ солинган икки бурда нонга тегди. Илгарилари онам ё гўшт, ё товуқ пишириб: «Узоқ йўл экан, самолёт бўлса ҳам манзилингга бориб жойлашиб олгунингча толиқиб қолма, вақтида овқатлансанг яхши бўлади, бошингга оғриқ турмайди!» деб сумкамга солиб қўярдилар.

Паға-паға булутларга тикиламан. Улар кўзимни қамаштиради, онам сиймоларини яққол кўриб олишимга халақит беради. Ўзимни тута олмайман, чўғдек қайноқ икки томчи ёш ёноғимга оқиб тушди...

Менга ҳамиша Сиз етишмайсиз, онажон!

Фарзанд борки...

Фарзанд борки, у ҳамиша онаси олдида қарздор. Бу қарздорлик туйғуси она оламдан ўтгандан кейин ҳам кишини тарк этмайди. Инсон тирик экан, уни дунёга келтирган она ҳам тирик. Она соғинчи, меҳрига, илоҳий кучига интиқлик фарзанд умрининг охиригача сақланади, дейишганича бор.

Кунлар ўтяпти. Ойлар ўтяпти. Бир-бирини қувиб, йиллар ўтиб борапти. Онам, онажоним йўқлар орамизда.

Баъзи пайтлар тушимда кўрсам кошки эди, деб тўлғаниб чиқаман. Бахтим кулиб боқиб, нур тўла чеҳраларини, кумуш сочларини, кулган кўзлари, юмушдан дағаллашган, аммо доим жонимни киргизадиган бармоқларини аниқ-тиниқ кўрсам,

неча кунларгача қуёш қучган одамдек кўнглим ёруғ юраман.

Одамларнинг туйғу уммонларига бас кела олган эй оқилу одил донишмандлар! Менинг моҳларимни соғингандаги бу бебардошлигим, изтиробларим олдида сизнинг тасалли сўзларингиз – ҳеч! На қуёш тафти, на дарёлар жўшқинлиги, на уфққа қўл чўзган бепоён кенглик тасалли бера олади бу кичкина юрагимга. Онамнинг иссиқ меҳри, меҳнаткаш қўллари, она бўлган қизига суюнч бўлган бағрининг ҳароратини қўмсаганимда кўнглимга таскин берувчи ҳамма нарса «ҳеч» каби орқага чекинади.

Дилгинамга жо бўлган ўша ҳаётсеварлик туйғуларингиз, ўлмас насиҳатларингиз, ўғитларингиз олдида таъзим қиламан, моҳларим!

Ҳар дақиқа менга нақадар кераклигингизни билсангиз эди!

Тилла узук

Мактабда эндигина таҳсил кўра бошлаган пайтим эди. Ерсупада диққатимнинг кучлилигидан пишиллаб, жамалак сочларим тўзиб, дафтаримга «о» ҳарфини қатор-қатор ёзиб ўтирганимда Баҳриниса аммам чиқиб қолдилар.

– Ҳа, пучуқ, қачон отин бўласан? – деб ҳазиллашиб, ойимнинг ёнларига ўтдилар.

Ойим ҳам шу ерда, супада, менга фақат биринчи «Аё дўстлар, биродарлар...» деб бошланадиган сатригина маълум бўлган мунгли қўшиқларини хиргойи қилиб, қўл машиналарида иш тикиб ўти-

рардилар. Очигини айтсам, бу ашулаларини ҳеч ёқтирмас эдим. Чунки уни айта бошлаганларида ойим, албатта, йиғлайдилар. Кўзларидан ёшлари оқиб тушаётганига эътибор бермай иш тикаверади-лар. Ойимга шу ашулангизни айтманг, демоқчи бўламан-у, айтолмайман.

Ойим шу ашулани айтиб иш тикканларида ҳам-ма нарсани унутадилар. Тикув машинасининг қулоғини айлантираверади-лар, айлантираверади-лар... Аввалига иш тикишларига халақит берган кўз ёшлари бир-икки сидириб олингач тинади. Ойим иш тикаверади-лар, тикаверади-лар...

Аммам ойим билан «Эсонмисиз-омонмисиз» қилишиб, ёнларидаги кўрпачага ўтирди-лар. Дастурхон ёзишимга қўймай, ўзлари билан олиб чиққан дўппи кизакларини қўлларига олди-лар.

– Бўпон қизим, игнага иш ўтказиб бер!

Шундай дейишларини кутиб тургандим. Доим шундай қилади-лар. Ҳарна деб кизакка пилта уради-лар, дўппи тепасини тепчийди-лар. Икковларининг қўллари ишда-ю, роса ҳасратлашишади. Гапларининг бошини тутиб бўлмаганидек, охирини ҳам кутиб бўлмайди. Аммамнинг эрлари фронтда «бедарак» кетибди. Уларнинг ҳам кўзлари кўпинча ёшли бўлади...

Мен уларнинг гапларига қулоқ солмайман. Ўша гал ҳам аммам қўлларига кизак олгач, мен пишиллаб «о»ни ёзишда давом этавердим. Шу пайт аммамнинг ёнларига «дуп» этиб, чўзинчоқ сариқ олма тушди.

– Ҳаҳ, чўчиб тушдим-ей, – деди-лар аммам ёқаларини кўтариб, кўксиларига туф-туфлаб. Кейин олмани қўлларига олиб, олдиларидаги қийтиқларга

артиб, бир тишладилар-да, менга узатдилар. – Ма, пучуқ, нордон экан. Ранг олгани билан ҳали маза кирмабди...

Олмага қўлимни узатганим чоғ ойим гап бошладилар:

– Нимасини айтасиз, кичик ойи, уруш ўлгур ҳам ҳар кимга ҳар хил келди, шекилли. Бировлар битта забор қоғозга зор, бировлар мол-дунё пайида. Кеча марваридимни олиб боргандим, Саври сатангга қараб туриб оғзим очилиб қолди. Қўлидаги билагузуги, бармоқларидаги қўша-қўша узуклари ҳам майлику-я, кўзойнагининг гардишигача тилла-я! Марваридимга бергани жиянларингизга уч кунга нон пули бўлмайди. Ҳалиги кўзойнакни Масковдан келган профессор аёлдан арзимаган пулга олганмиш. Бўлмаса кўзи бинойидек, олифтагарчиликка тақиб юрибди. Ўрис кампир бечора иш қила олмай, роса қийналаётгандир?..

– Кўпи кетиб ози қолди, кеннойи, кўп хафа бўлманг. Саври сатанглар кийимдаги гарддек гап. Бахтимизга мана шу жужуқларингиз омон бўлишсин. Марварид ҳам, тилла асбоблар ҳам топилиб кетадиган нарса...

Гапнинг у ёғи қулоғимга кирмади. «Ойим кеча марваридларини сотиб келибдилар-да» деган хаёл борлиғимни эгаллади.

Бир куни ойим сандиқ очганларида кўргандим уларни. Учала шодасини бўйнимга илиб роса сакраганман. Ойим бу марваридларни «онамдан ёдгорлик», дердилар. Уларнинг бир шодасини катта опамга, бир шодасини кичкина опамга, бир шодасини менга асраб қўйганларини, биз катта қиз бўлгач, беришларини айтган эдилар. Энди ўша

марваридлар йўқ. Ойимнинг қўлларидаги узуклари, билагузуклари ҳам йўқ бўлиб қолганини энди пайқадим. Улар ҳам сотилган бўлса керак...

«Кўзойнагининг гардишигача тилла!» – ойимнинг гаплари қулоғимдан нари кетмасди. Ўша куни кўнглимда бир орзу, йўқ, қатъий аҳд пайдо бўлди. Катта бўлиб ишлай бошласам, худди ойимнинг узуклари, билагузуклари, марваридларига ўхшаганлардан кўп-кўп олиб бераман! Яна ойимга ҳеч иш тиктирмайман. Ўша «Аё, дўстлар...» деб бошланадиган, доим ойимни йиғлатадиган ашулани ҳеч айттирмайман!

Катта бўлдим ҳам. Ойимга шаҳарнинг олди тилло дўконларидан узугу зираклар олиб бердим ҳам... Бироқ вояга етгач, мен бошқа ҳақиқатни ҳам тушуниб етдим: ойимнинг энг навжувон пайтлари дилларига етган жароҳат ўрнини ҳеч нарса билан тўлдириб бўлмас экан.

Ҳозир эса бошқа бир ҳақиқатни кашф қилиб турибман: оналар олдида қарздорлигимиз ҳисси ўша беғубор болалик даврида кўнглимда ниш уриб, умр бўйи мени тарк этмабди.

Бувижонлари

Бизга ибрат бўлганларнинг,
бўлаётганларнинг, қалбимизга ғайрат ва
қувват берган, ифтихор, ғурур ҳисларини
барқ урдирган, урдираётганларнинг
икки дунёдаги манзили нурга
тўлсин!

Шаҳодат бувим

Ҳа, эндиғи гап отамнинг оналари – Шаҳодат бувим ҳақида. Уларни Аллоҳ раҳматига олиб, охи-ратларини обод қилган бўлсин!

Кўринишларими?

Улар ҳақида ўйлаганимда кўз олдимга Ўзбекистон халқ артисти раҳматли Зайнаб Садриева келади.

Бувим ҳам залвар келбатли, елкалари бақувват эди. Зайнаб Садриеванинг саҳнадаги бир қўлини белига қилиб, бир қўлидаги узун енгини қилвира-тиб юришини кўрганимда неча бор ёқамни ушлаб: «Вой, ана Шаҳод бувим!» деганман. Зайнаб опанинг қовоғи устида данакдек хол бўлса, нақ Шаҳодат бувимнинг ўзи бўлади! Ҳатто кўйлак, нимчалари ҳам, қўлини белига қилиб, қовоғини сал уюб юриши ҳам ўхшаш. Фақат Зайнаб опанинг саҳнага кийиб чиқадиган кўйлагининг аксари штапел, Шаҳодат бувимники эса чиройли шойидан, нимчалари ҳам парча ё яхши қалин тафтадан бўларди. Ҳақиқий бойвачча аёл эдилар-да бувим!

Шаҳодат бувимнинг салобати босиб, қизла-ри ҳам, келинлари ҳам ҳайиқибгина туришарди.

Бир сўзлик бувимда бегойимларга хос савлат ҳам, виқор ҳам, кибр ҳам бор эди. Фақат менгина ҳайиқмасдим ҳамма қўрқадиган шу бувимдан, чунки кўнгиллари жуда юмшоқ аёл эди.

Мени «бўпон» деб эркалардилар. Бу жуссамнинг тўла ва дўмбоқ бўлгани учун бўлса керак. Аммо бу сўзнинг асл маъносини ҳанузгача билмайман.

Бувим билан назаримда ўртоқдек эдик, дилимда жуда ширин таассуротлар қолдирганлар.

Оппоқ буви

Ҳеч ким уларнинг исмларини айтиб чақирмас эди. Авлод кетидан авлод вояга етар, ҳамма бирдек ҳамон уларни «Оппоқ буви» деб чақирарди.

Оппоқ бувим кенжа амаким билан олди равонли, кенг айвони бор шаҳар ҳовлида яшардилар. Азим Тошкентнинг қайси бурчагида яшашидан қатъи назар, набираю аваралар ҳар ҳафтада бир марта бувимни зиёрат қилгани келардик. У кишининг айвони ҳамиша гавжум бўларди.

Мактаб ёшига етиб, ўқий бошлаганимда мен ойимсиз ҳам Шаҳод бувимникига тез-тез келиб турадиган бўлдим. Назаримда бувим ҳам менинг келишимни интизорлик билан кутардилар. Иккимизнинг севимли машғулотимиз бор эди...

Иккаламиз ўтириб бувимнинг нечта набира, авара, чеваралари борлигини ҳисоблардик. Мен Оппоқ бувимнинг пинжиларига кириб олиб, қоғозга аввал амма ва амакиларнинг исмини ёзиб чиқардим. Сўнгра бу исмлар тўғрисида уларнинг ўғил-қизларини, кейин эса болаларининг исмини

ёзардим. Бу исмларни менга битта-биттадан Оппоқ бувим айтиб турардилар.

Ҳар бир исмни айтаётганларида Оппоқ бувим серажин бармоқларини бир-бир букар, рўйхат тугагунича улар беҳисоб марта очилиб-ёпиларди.

Эсимда, набира келин ва набира куёвларни ҳам ҳисоблаганимизда рўйхатимиздаги исмлар сони юздан ҳам ошиб кетарди. Ҳар гал рўйхатга янги исмлар қўшиларди. Янги исмларни қўшаётганимда Оппоқ бувим, албатта, «Умри, ризқ-рўзи, иззат-икроми билан берган бўлсин! Илоҳо ўзидан кўпайсин! Ўзидан тинсин!» деб дуо қилардилар.

Ана шу дақиқаларни яхши кўрардим. Бу дақиқаларда бувимнинг оппоқ сочлари бирам чиройли кўриниб кетар, ажинлар эса худди қуёш нурига ўхшаб, юзларини ёруғ қиларди. Бу нурлар менинг рўйхатимдаги исмлардан ҳам кўп эди назаримда.

Машғулотимиз тугагач, Шаҳодат бувим менга мукофот берар эдилар.

Бувим болалари ва набира-аваралари исми ёзилган рўйхатни яхшилаб тўрт буклаб, нимчалари чўнтагига солардилар ва қишда танча курсиси устига, ёзда хонтахта устига гирдим патнисларини қўярдилар. Кейин ўзлари равон айвонларидан чиқиб, ҳамиша қоронғироқ ва салқин бўладиган бурчакдаги омборхонага кириб кетардилар.

Сал вақт ўтмай, кенг, оғир халтадек осилган енгларининг учини яхшилаб бўғиб ушлаганлари-ча ихрабгина зиналардан чиқиб келардилар.

Равонга кириб, гирдим патнисга яқинлашишлари билан енглари учини патниснинг устига, нақ ўртасига олиб келиб, қўйиб юборар эдилар.

Патнис усти қасир-қусур қилиб, ёнғоқ, майиз, жийда, туршак, мева қоқилар билан тўлиб кетарди.

— Ол, Бўпон, энди сени меҳмон қиламан, — дердилар.

Отам ҳам мени шундай эркаларди.

Бу дамларни ҳозир ҳам эслаганимда ёшим ўшандаги бувим ёшларига яқинлашиб қолган бўлсам-да, бувим кўзларидаги ёруғ нур ичимни ёритиб, томиримни илитишини сезаман. Аллоҳ уларга раҳматини зиёда қилсин!

Шаҳодат бувим кекса бўлганлари учунми, бизникига келиб, аҳён-аҳёндагина ётиб қолардилар. Бир чеккаси шаҳар ҳовлиларига ўрганган бўлсалар, яна бир чеккаси бизга электр анча кечроқ келган, улар эса шаҳар ҳовлидаги уйларининг кенг ва ёруғлигига ўрганган, бизнинг лампашишали чироқларимизга тоқат қилолмаслар.

Ҳозирги Бешёғочдан унча узоқ бўлмаган, Истиқлол санъат саройи атрофларидаги (илгари Гулистон бекати деб аталарди) олди катта равон айвонли баланд уйларига электр бизникидан анча олдин ўтказилган бўлса керак. Ёруғликка ўрганган бойвачча бувим биздаги ўнинчи, қирқинчи лампаларнинг тўп-тўп ёруғи, атрофнинг хиралигига кўника олмас эдилар. Уларнинг «Ҳаҳ, шу жин чироғингни тепиб юборгим келади, Шомансур!» деганларини кўп эшитганман.

Охирги келганлари Насиба опамнинг тўйида, 1956 йил 14 ноябрда эди, янглишмасам.

Опамни маҳалламиздаги Толиб аканинг кенжа ўғли Собир акага узатишган. Янгалар опамни «Победа» машинасига солиб олиб кетишгач, яқин бўлгани учун аёллар келинбарорга пиёда чиқиб кетишганди. Биз Шаҳодат бувим билан уйда қолганмиз.

Ноябрнинг изғирин совуғида бувимга танчанинг бир томонига жой қилиб бердик. Кечаси бувимнинг:

– Шомансур, уйинг куйди, Шомансур! – деган товушларидан уйғониб кетдик.

Ётган хонамиз тутунга тўлиб кетибди.

Саҳарда танча курсисининг почасига боғлаб қўйилган иссиқ обдастани олаётганларида қўллари куйиб уни тушириб юборганмилар ёки танчанинг тўрт тарафида думалашиб ётган биз болалар обдастани тепиб юборганмизми, ишқилиб, «Уйингга ўт тушди, Шомансур!» деб додлаганларидан уйғониб кетдик. Танчанинг кули тўзиб кетган, тутаётган кўрпа пахтасидан кўзимиз ачиб, ҳаммамиз бўғилиб йўталардик.

Тез туриб кўрпани ҳовлига улоқтирдик. Уйни шабадалатиб, танчага бошқа кўрпа ёпдик. Аммо бувим ҳеч тинчиёлмадилар. Улар дадамни, Нафиса опамни ҳам уйғотиб, олдиларида ухлашни буюрдилар.

Кўп вақтгача «Уйинг куйди, Шомансур!»ни айтиб, танча воқеасини эслаб, кулишиб юрдик.

Опамнинг тўйидан уч-тўрт ой ўтгач, Шаҳодат бувим дадамнинг қўлларида, ранг-баранг тоқили, баланд шифтли равон айвонда 86 ёшда оламдан ўтдилар.

Назаримда, бувамнинг шаҳар ҳовлилари ҳувиллаб қолди.

Бирмунча вақт унда Аббос амаким, Ҳамид акалар яшашди.

Биз у ерга бувимдан кейин жуда кам борадиган бўлдик.

Шароф Рашидов даврида ўша атрофдаги ҳовли-жойлар бузилиб, «Халқлар дўстлиги», санъат

саройи қурилди, кейинчалик унга — «Истиқлол» номи берилди.

Аббос амаким болалари билан «Бу отамдан қолган жой, бизга шу ердан уй-жой қилиб беринглар!» дея қаттиқ туриб олиб, сарой қаршисидаги баланд қаватли уйдан жой талаб қилдилар ва майдоннинг бир чеккасидаги уйга кўчиб киришди.

Тожи бувим

Тожи бувим аслида онамнинг бувилари. Бизнинг авлод у кишига авара эканмиз. Аваралар жуда кўпчилик эдик. Ичимизда биронтамиз ҳам у кишини ёмон кўрмасдик, ҳеч ҳам ҳайиқмасдик.

Тожи бувим қазо қилганларида ёшларини 103 деб кўтаришгани эсимда. Тўлиқ исмлари Тожини-са бўлса керак, балки Бувтожи бўлгандир. Бундай деяётганимга сабаб, онамни Бувкарима деб атаганларини, холаларимни Бувмарзия, Бувхожар, Бувҳафиза деб чақирганларини кўп эшитганман.

Тожи бувим деганда икки ёрқин хотира кўз ўнгимда гавдаланаверади. Мен эса уларга лойиқ таъриф ҳам, тавсиф ҳам топа олмайман. Чунки шу икки воқеада бувигинам шундай намоён бўладиларки, мана улар хотирамда бус-бутун турибдилар, на олиб, на қўшиб бўлади... Энг қисқа таъриф шуки, бу аёл — болажон, оилапарвар, ҳаёли, ҳақ-ғўй ва фидойи инсон эди.

Назаримда, бувим ёшгина қизлари (онамнинг оналари) ўлиб, унинг бир-биридан кичик олти боласи бувимнинг елкаларида қолгани учун бўлса керак, ўзларини ҳатто қазога ҳам ҳаққи йўқ билардилар. Шу сабаб ҳамма чеккан заҳматлари учун

Аллоҳ уларга 103 йил умр инъом этган, охирги кунларигача ўз оёқларида юргизиб қўйган бўлса керак...

Янглишмасам, етти-саккиз ёшлардаги жамалак соч қиз эдим. Аммо менинг майда ўрилган сочларим рисоладаги қизларники каби пастга қўнғироқдек осилиб турмас, бошгинамнинг ҳар тарафига қараб диккайиб, учига буралган пахта пиликлар фаромуш мунғайиб туришарди. Аммо сочимни шундан бўлакча «турмаклаб» бўлмасди. Битта қилиб ўрилса, йўғонлиги дўмбоқ билагимдек келар, аммо бундай ўрилган сочим ярим соатга ҳам етмай тўзирди.

Хуллас, майда ўрилган сочларим ҳар томонга диккайиб, пиликлари нима қилишини билмай қолган ёшимда мени «шаҳарга», тоғамникига олиб боришди.

Аммо мени «шаҳарга» – Қоратошга ким олиб боргани эсимда йўқ. Балки ўзим 2-троллейбусга тушиб боргандирман. Ҳарқалай, мендан уч ва олти ёш катта Нафиса ва Насиба опамларни ёлғиз ҳеч қаёққа юборишмас, мен эса бемалол шаҳарнинг тўрт тарафига кетаверар, ҳатто уйда бўладиган йиғин – издиҳомларга ҳам қариндошларни хабарлаб келишни менга буюришар эди. Оқибат ҳам анча кучли экан-да у вақтлар... Ҳозир чиройли таклифномаларни бировдан бериб юборишса ҳам, «Ўзи айтмади-ку!» деб тўйга бормайдиганлар бор. У вақтлар 9-10 ёшли «Бўпон»нинг гапи билан дадамнинг ёки ойимнинг «кичкина» деб мўлжалланган издиҳомларига ҳовли қариндошларга тўлиб кетарди. Уйларда жой, айвонда жой, ҳовлида жой, охири жой етишмаса, акамникига ҳам тошиб чиқарди.

Лекин олти боланинг биронтаси йиғинлари-мизнинг кўплигидан норози бўлганини эслолмайман. Аксинча, дадам ё ойим йиғин қилсалар, «Қушимнинг боши бундай, — деб икки бармоғимизни панжамиз орасига олиб, бир учинигина чиқариб кўрсатар, — танаси эса бундай!» — деб бутун қўлимизни кўрсатиб, завқланиб кулардик. Отам ҳам, онам ҳам, Аллоҳ раҳматига олсин уларни, жуда одамшаванда кишилар эдилар.

Аммо гап ҳозир улар ёки улар бошлаган йиғинга мен — ёшгина бир қизалоқнинг бутун шаҳарни чақириб келишим ҳақида эмас. Гап биз болаларнинг, айниқса, менинг тоғаларимникига бориб, бир яйраб келишимда.

Хуллас, каникулмиди ёки ойимлар билан одатдагидек Тожи бувимни кўргани борибмидик, билмайман. Аммо аёллар одатдагидек «бир-бирига қўшилишиб, яйрашиб», биз — болаларини унутишган, биз эса кичик тоғамнинг қизлари Манзура билан томма-том ошиб юрдик, шекилли. Охири чарчаб, пастга тушгач, зерикишдан Яҳъё тоғамнинг лайчасига тегажаклик қила бошладик. Лайча, аввалига сал ириллаб турди, кейинига ортимиздан қувиб кетса-я! Биз аввалига уни менсимаган бўлсак ҳам, кейинига қаҳрли акиллашидан, майда оқ тишларини кўрсатиб ириллашидан қўрқиб йиғлаб қочдик. Шовқин-суронга Собир тоғамнинг уйларида Тожи бувим чиқиб, ҳасса билан ниқталай-ниқталай Яҳъё тоғамни қувиб кетганлар:

— Мани боламни боласини кучугингга талатадиган сенмисан ҳали! Ҳозир ўлдираман лайчангни. Сениям калтаклайман!

Яҳъё тоғамнинг барваста гавдалари олдида Тожи бувим ҳассалари билан ҳам қошиқдеккина эдилар. Аммо важоҳатларидан ўшанда биримиз девор тепасида, иккинчимиз тут тепасида донг қотганмиз.

Энг кулгилиси, полвонсифат Яҳъё тоғамизнинг оппоқ яктакларини ҳилпиллатиб қочишлари, Тожи бувимнинг ҳасса ниқталаганча узун кўйлакларига ўрала-ўрала уларни қувишлари эди. Шу тариқа Собир тоғам ва Назир тоғамнинг (Аллоҳ уларга раҳматини зиёда қилсин!) тор йўлакки, лекин ичи анча кенг ва сермева ҳовлиларини неча бор айланиб чиқишди.

Биз эса Манзура билан пахса девор ва тут шохи устида туриб, пастимиздан лопиллаб ва пилдиллаб ўтаётган бу одамлар ҳолатига кўзимиздан ёш чиққунча кулганмиз.

Тожи бувимнинг чин сийратларини намоён этадиган иккинчи воқеа...

Гарчи уни ёшлик чоғларимизда кулиб-кулиб эслаб юрган бўлсак-да, ёшим бир ерга бориб қолганида эсласам, кўзимга ёш қалқиб чиқаверади.

Тожи бувим қазо қилганларида (илоҳо жойлари жаннатда бўлсин), уларнинг ёшларини 103 деб кўтаришганини юқорида айтган эдим. Ана шундай улуғ ёшга кирган бувигинам ўз оёқлари билан юриб, ҳамма набира, авара, чевараларни зиёрат қилишни орзу қилибдилар. Оҳ, бувигинам-а!

Аммо... Яхши ҳам келганлари... Ҳозир ёзяман-у, кўз олдимда юзлари серажин, бошларида

чит пешонабоғ, эгниларида енгил матодан узун кўйлак кийган озғингина муштипар кампир гавдаланяпти. Кўйлаklarининг этаги тўпиқларини беркитса, енг учлари ҳасса дастасини маҳкам ушлаган бармоқларини ўраган... Балки ҳасса дастаси кафтга ботмасин, терлаганда сирғалмасин деб шундай ўраб олгандирлар...

Саратоннинг этаги эди шекилли.

Қўшнилардан кимдир келиб, тўқимачилар шифохонаси орқасидаги водопровод сувини ўтказиш учун мўлжаллаб қазиб қўйилган одам белидан келадиган зовурда бир қари кампир ҳассасига таяниб ўтирганини, ҳеч кимнинг ёрдам беришини истамаётганини, «Шомансур қори ёки Букарима келсагина зовурдан чиқишини» айтаётгани ҳақида хабар беришди.

Яхши уйда эканман, ойимдан олдин мен югургилаб кетдим.

«Уйда эканман» деганимнинг боиси, мен кўпроқ уйдаги сигир-бузоқ, эчки-улоқ, дегандек дадам айтмоқчи «жонли сберкассани» кунда Бўрижар томонга олиб тушиб, ўтлатиб келардим. Эрталаб кичкина халтачага нон, помидор, бодринг солиб чиқиб кетар, сигирлар икки маҳал – эрталаб ва кечқурун соғишга ўтгани учун бемалол кечгача ўтлатиб келардим.

Хуллас, ойимдан аввал Тожи бувимнинг узоқдан бошларигина кўриниб турган зовур олдига етиб келдим.

Чит кўйлаklarининг икки ёнбоши ва этаги тупроқ бўлган бувим иккала кафти билан ҳассасини маҳкам ушлаганича энгагини қўлига тираб, чўккалаб ўтирарди.

– Буви, мен келдим, қўлингизни беринг, чуқурдан чиқариб оламан, – десам, бувим:

– Йўқ, овора бўласан, ё Шомансур келсин, ё Букарима! – дедилар.

– Бувижон, мен Кариманинг қизиман, келинг, чуқурдан чиқиб олинг!

– Қайси қизисан, алдама, – дедилар. Кўзлари анча хиралашиб қолганди. – Букариманинг қизи бўлсанг, пастга туш, мен ҳидлаб кўраман, гапинг рост бўлса, мени кўтариб юборасан...

Гапнинг рости, мен «ҳидлаб кўраман»га танг қотдим. Ҳеч нарсага тушунмай, зовурга сакраб тушдим. Бувим қўл-елкаларимни тимирскилаб, жамалак сочларимни ушлаб, ўзлари томон энгаштирдилар. Кейин бўйним, юзимни ҳидлаб, пешонамдан ўпиб қўйдилар:

– Ҳа, Букариманинг Бўпон қизи экансан! Қани мени бу очиқ гўрдан чиқариб юбор-чи...

Таниганларига, аниқроғи, бундай таниш усулига ҳайрон қолганимча чуқурдан чиқа бошладик. Аммо бир ўзимнинг кучим етмасди.

Бувим ориқ кўринганлари билан, ёшликларида ойимга ўхшаган баланд бўйли, адл бўлган бўлсалар керак. Ҳозир оёқ-қўллари қоқ суяк бўлиб қолган бўлса-да, ингичка эмасди. Яхши ҳам ойим етиб келдилар. Югурганларидан пешоналари, лаб устларини майда тер босибди.

– Ҳаҳ, онагинам-а! Ўтган куни Чақардан ўзим олиб кетай десам, унамадингиз-а. Бир ўзингиз ёлғиз юрманг, деб акам ҳам, мулла Назир ҳам тайинлашган эди. Робия холам нечук бир ўзингизни қўйиб юбордилар?..

– Ҳо-о, қизи ва набираларидан изн сўраб юрадиган анойи бор эканми? Паранжимни бошга илдим-у кўнкага чиқавердим. Мана шу чуқур зормандани кўрмай қолибман... Ўтган гал келганимда йўқ эди-ку...

Бувим ҳарчанд ҳазил қилишга уринмасин, овозида Назир тоғамнинг эски нақшли эшигининг ғичирига ўхшаш шикасталик сезилиб турарди.

Ойим бувимни чуқурдан азот кўтариб, чуқур четидаги юмшоқ тупроққа ўтқазди-да, менга «суяб тур, ағанаб кетмасинлар» ишорасини қилди. Чуқурдан сакраб чиқиб, бувимнинг елкаларидан ушлаб турдим.

Ойим ҳам чуқурдан чиқиб, икки қадам нарида этакларини қоқдилар, бувимни турғизиб, уларнинг кийимларини ҳам чанг-тупроқдан тозаладилар. Битта-битта қадам босиб тепаликка кўтарилар эканмиз, Тожи бувимнинг «кўнка» – трамвайга биринчи бор чиққанларини эслаб, кулиб юбордим. Бувимнинг қўлларидан суяб келаётган ойим савол назари билан менга қаради.

– Бувим биринчи марта кўнкага чиққанларини эсладим, – дедим.

– Ҳа-а, кекса одам-да, – деди ойим меҳр билан бувимнинг сирғалиб кетган рўмолларини тузатар экан. Аммо бутун тафсилоти билан онамнинг ҳам кўз ўнгига келди, шекилли, ҳар гал самимий кулганида бўлгани каби, кўзидан ёш чиқиб кетди, чиройли кулгичлари чуқурлашди.

Дастлабки, бувим айтмоқчи «кўнка» – трамвай Чорсу-Чақар-Бешёғоч, яна бирлари Чорсу-Хадра-Пиёнбозор (ҳозирги ЦУМ) – вокзал, яна бирлари

Хадрадан Воскресенский-Саперныйни ўтиб, Тўқимачилик комбинати томонларга юрган экан. Бу йўллар кеча-кундуз гавжум бўлган. Йўлда бозор, саноат корхоналари кўп эди. Хусусан, Тўқимачилик комбинатининг ўзида уч сменада йигирма мингга яқин одам ишлайди, дейишарди. Кеча-кундуз унинг овози тинмасди. Биз шу гудоклар овози билан уйқуга ётар, шу овозлар билан уйғониб, мактабга қатнардик.

Уйда дадамнинг ҳамиша ён чўнтагида юрадиган занжирли ва қопқоқли соатидан бўлак соатимиз ҳам йўқ эди. Ўз вақтида беҳато янграйдиган комбинатнинг тайёр «соати» — гудоклар турганида соатга не ҳожат.

Ана шу Тўқимачилик комбинатига трамвай юра бошлаганида Назир тоғам Тожи бувимни биз тарафга олиб келмоқчи бўлибди.

Кўнкага чиқиш учун аввал Тожи бувимнинг чиқиб олишларига ёрдамлашибди. Бувим икки зина кўтарилиб, трамвай «даҳлизига» чиққач, ичкарига киришдан аввал кичик пойгакка калишларини ечиб, бир чеккага суриб қўйибдилар. Буни кўрган тоғам аввалига донг қотибди, кейин бувим трамвайни ростакан ойнавандли уй деб ўйладилар, шекилли, деб кулиб, бувимнинг калишларини доим олиб юрадиган халталарига яшириб қўйибдилар.

Тушаётганда тоғам бувимга «Олдинги эшикдан тушасиз!» деб қанча олдинга юришга ундамасин, улар калишларини ечган орқа «даҳлизга» ўтиб, паранжиларининг этагини боса-боса чирпирак бўлиб калишларини қидиравмишлар.

– Уруш вақтида ҳам шаҳарда ўғрилар йўқ эди, энди улар қайдан пайдо бўлди? – дермишлар жизғанақ бўлиб.

Тоғам амаллаб бувимни пастга олиб тушибди. Трамвай юриб кетгач, кулиб калишини қайтиб берибди.

– Ҳа, қилган ишинг бор бўлсин, тирмизак! – дебди бувим ўзидан бир бош баланд, олти болалик қотма набираларининг елкасига шапатилаб (яхши ҳассалари билан тушириб қолмабдилар), – шу қизиқчилигинг қолмади, қолмади сенинг...

– Буви, трамвайга кавуш ечмай чиқилади, – деб яна балога қолибди.

– Атай даҳлиз қилиб қўйибди-ку!

Тоғам кулишини ҳам, йиғлашини ҳам билмай, зўрға тушунтирибди.

Бувим ҳартугул бошқа гал кавушини ечмайдиган бўлибдилар.

Хуллас, Тожи бувимнинг кўнкага кавушини ечиб чиқиши бутун авлодимизга дoston бўлибди.

Бувимнинг бугунги «набираларникига юриш» қилишида ўзга маъно борлигини кейин англадик.

Ойим гирдим патнис турган хонтахтага пушти, қизил, сариқ, қора йўлли чит дастурхон ёзди. Бу дастурхонимиз энг атоқли меҳмонларга ёзиларди.

Кейин менга:

– Қизил олмангдан олиб туш, бувингга қирғичда қириб берамиз, – деди.

Ҳовлимиз этагидаги қора сепкилли қизил оламиз фарқ пишган эди. Опаларим дарахтга чиқиша олмас, мен эса дўмбоқ бўлсам ҳам жуда чаққон эдим. Бир зумда дарахт устига чиқиб олдим. Халал бермаслиги учун этагимни йиғиб, липамга қистир-

дим. Энди бемалол бир талай олмани ҳар галгидек ёқамдан қўйнимга солишим мумкин.

Қўйним қизил олмага тўлганини, энди пастга тушсам ҳам бўлади деб ўйлаганимни биламан, осилиб тушаман деганим кичкинагина ва ингичка новда эканига эътибор бермабман – олма устидан учиб тушдим.

Чамаси, аввалига кўзим ичида чақмоқ чақди, кейин қоп-қоронғи бўлиб қолди. Қандайдир ғайритабиий овоз чиқарган бўлсам керак, ойим тепамга сарпочанг, ялангоёқ югуриб келибди. Олмаларим билан кўтарганча бувим ўтирган кичик айвонимизга олиб келди.

Қўлим оғриганидан чинқириб йиғлагим келарди-ю, бувимдан уялиб ихрардим холос. Пешонам, ҳамма ёғим терлаб кетган.

Бувим қоқ қўлларига таяниб олдимга сурилдилар-да:

– Қиз боланинг уни чиқса уят бўлади. Момо Ҳаводан бери тишимизни тишимизга қўйиб келамиз. Қўлинг синмадими ишқилиб?! – дедилар.

Бувим қўлимни пайпаслай бошладилар. Кейин ойимга:

– Жойидан кўчибди, Карима, бери кел, – дедилар. Кейин яна менга қараб: – Ҳозир кўрмагандек бўлиб кетасан... – деб ҳамон қўлимни бармоқлари учи билан секин пайпаслашда давом этдилар.

Ўзи кўзлари яхши кўрмайди-ку, ойимга «Жойидан кўчибди» дейдилар-а.

Бувимдан қўлимни тортиб олдим, аммо оғриғига чидамай, кейинги гал яна:

– Татир (туратур), – деб қўлимни ушлаганларидан қаршилиқ қилмадим.

Вақт аср намозидан ошган. Бундай пайтда айвонимиз жазирама бўлади. Устига-устак бу ерга самовар ҳам олиб кирилган. Сочларимдан пешона ва юзларимга тер қуйиларди...

Бувим ойим берган хумдаги оқ ёғдан қўлимга оз-оз суриб, силаб ўтирдилар. Гапнинг рости бироз зерикдим ҳам. Энди у кишини чалғитиб, ўрнимдан тураман деганимда, яна «Татир, Бўпон!» дедилар. Кейин олд тарафимга ўтдилар. Қўлимни пастдан юқорига қараб бўғинларини бир-бир пайпасладилар. «Карима!» деб ойимни чақирдилар. Аммо бошқа ҳеч нарса демадилар. Ойим орқамдан келиб икки елкамдан ушлаб турдилар, кейин мени чалғитиш учунми «шу қўлингми?» деб қўлтиғим остидан қучиб олганларини биламан, беихтиёр «Вой!» деб додлаб юбордим. Ойим мени маҳкам қучиб турар, бувим эса қўлимни қаттиқ тортдилар. Кўзимда иккинчи бор чақмоқ чақди. Аммо қоронғи бўлмади.

— Менга тухум сариғини бер! — деди бувим ойимга қараб. — Пешонабоғларингдан ҳам иккита олиб кел!

Ойимнинг ҳам пешоналаридан тер чиқиб кетган эди. Қўлим эса энди оғримаётганди. Кейин билсам, Тожи бувим менинг «жойидан кўчган», яъни чиққан қўлимни жойига солиб қўйган экан.

Сал ўтмай тухумнинг сариғи билан чиққан тирсагимни бармоқ учида яхшилаб силабми, жойига тушганини текширибми, бир пешонабоғ билан қўлимни маҳкам боғладилар, иккинчисини учма-уч қилиб тахлаб, учини тугдилар-да, у билан қўлимни бўйнимга осиб қўйдилар.

— Буви, сиз дўхтирмисиз? — деган саволимга икковлари ҳам кулиб юборишди.

Бувим ўша куниёқ Хожар холамникига бормоқчи эканлар-у, менинг қўлим туфайли яна бир кун бизникида қолишга кўндилар.

– Бирон ҳафта туринг, мунча шошмасангиз? – деб сўради ойим.

– Билмадим, менинг ҳам дилим жойидан кўчган, шекилли. Ҳаммангиз бир-бир қошимга йиғилмасангиз эди... Робияни ёлғизлатманглар-да...

– Қўйинг буви! Мана буларнинг ҳам тўйини кўринг!..

Аммо Тожи бувимнинг «диллари жойидан кўчгани» рост экан. Эрталаб яна қўлимни силаб қўйдилар-у, дадам ишга кетишлари билан отланиб қолдилар.

Пиёда юриб, салкам бир соатда Хожар холамникига етиб борса бўларди. Ҳозирги «Жанубий вокзал» рўпарасидаги «Самарқанд» автостанцияси нақ Хожар холамнинг боғи ўрнига тушган. Ўша вақтларда бу ерлар шаҳардан ташқари ҳисобланарди. Гоҳда учраб қоладиган арава ёки от, эшакни демаса, ҳеч қандай транспорт юрмас эди.

Бир қўлим бўйнимга осилган, иккинчи қўлим билан укамни етаклаб, ойим бувимни суяб йўлга тушдик.

– Ҳофизнинг уйидан ўтдикми? – сўради бувим анчагина юрганимиздан сўнг.

Улар радиода тез-тез пластинкаси қўйилиб турадиган Ориф ака Махсумовни назарда тутаётган бўлсалар керак. Мустақилликдан сўнг «Халқ ҳофизи» унвони таъсис этилгач, уларга ҳақиқатда ҳам биринчилар қаторида ана шу унвон берилган эди.

– Озгина ўтдик, энди Хожар холамнинг қоп-қора қариндошлари ишлайдиган, мазорлар кўп жойга яқинлашяпмиз, – дедим ойимдан илгари.

– Сен қақажон қайдан билақолдинг?

– Ориф аканинг жияни билан бирга ўқиймиз. Улар ҳам ашула айтишга уста. Қора киши бўлса, ҳар гал ойим шу ерга келиб Қуръон ўқиганида у киши ҳам ўқийди. Хожар холамга қариндош эканлигини ойим айтган, – дедим.

– Ҳа, савоб хизматни қилади Фозил отлиғ, – деди секин бувим.

Йўлимиз қабристон ўртасидан ўтади. Арава ғилдираклари иккита чуқур йўлка қилиб қўйган йўл. Мен холамникидан мол-ҳоллар учун қопда ўт орқалаб келганимда, доим шу йўлнинг ўртасидан юраман. Чарчасам икки оёғимни арава ғилдираклари анча чуқур қилиб ўйган чуқурга тушириб, ўтириб дам олардим. Тайёр супа. Аммо қишда бу ерлардан кирза этикда ҳам юриш қийин. Ёзда бу йўллар билқ-билқ қизиган тупроқ, оёғингни куйдиради. Ёғингарчиликда эса жилқ-жилқ лой, томирдан жонингни суғургудек муз...

Фозил ота кичкинагина, озгин, қоп-қора киши. У киши мана шу, Яккасарой деб аталадиган қабристон гўркови. Эсимни таниганимдан бери шундай.

Гўр қазийверганиданми, доим одми кийинганиданми, ранги ҳам худди тупроқ рангига ўхшаб кетган. Аммо биз болалар улардан қўрқмасдик. Кичкина кўзининг ич-ичида меҳр шами ёниб турганга ўхшарди. Овози ҳам доим шикаста. Бировга бақирганини, қабристон ўртасидан ўтадиган йўл чеккасидаги полизидан бирон нарса олсак ҳам, қувганини билмайман.

Биз кап-катта, уйлик-жойлик бўлганимиздан кейин қазо қилишган отаму онамни ҳам шу киши ерга қўйган. Ҳар гал бувимнинг «Ҳа, савоб хизматни қилади Фозил отлиғ», деганларини эслаб, Аллоҳдан Фозил отага беҳисоб раҳмат тилайман.

Бу гал ҳам Фозил ота бувим билан ойимга кўзи тушиши билан, ҳужрасидан чиқиб, йўл чеккаси, мачит ортидаги супачага кўрпача тўшади. Ҳаммалиги бир-бир Қуръон тиловат қилишди. Узоқ фотиҳа қилиб, кўп кишига бағишлашди. Ойим яна кўзлари ёшланиб, Азиз акам номини тилга олди.

Мен туғилмасимдан аввал қазо қилган бу акамга ҳар гал шу ердан ўтаётганимизда бир чеккага чўк тушиб, тиловат қилиб, йиғлаб, чуқур «уф-ф» тортиб турарди онам.

Айтишларича, у акам жуда одамшаванда, меҳрибон, хуллас, ўзгача бўлган экан. Кўриниши қандай бўлганикин? Қай биримизга ўхшаган экан-а? Худо раҳмат қилсин!

Тиловат қилиб бўлишгач, бир дам Фозил ота билан сўрашишди: уй, бола-чақа тинчми деб. Кейин бувим у кишини узоқ дуо қилиб, ўринларидан туришди.

Ҳали Фозил акани узоқ йиллар гўрков бўлиб ишлаганини айтгандим. Элга сидқидилдан хизмат қилгани, ҳалол ва покизалиги учун, улар қазо қилганидан сўнг, йигирма биринчи асрнинг илк йилларида шу Яккасарой қабристони расман «Фозил ота» қабристони деб юритиладиган бўлди.

Бувхожар холамникига ахийри етиб келдик. Кичкинагина қорни юмалоқ рух самоварлари қайнагунча Ҳафиза холам ҳам келди.

– Яхши қилдингиз келиб. Бўлмаса бувим бу ердан кейин сизникига борамиз деб тургандилар, – деди ойим Ҳафиза холамни бағрига босиб кўришар экан.

– Оҳ, Бўрижарнинг лиқилдоқ осма кўпригидан қандай қилиб ўтмоқчи эканлар онагинам?! – дедилар Ҳафиза холам. Кейин Тожиниса бувимнинг лиқилдоқ кўприкдан «Ҳой, мени ушла! Вой ўлма-сам»лаб беллари баробар келадиган тўсиқ троссни маҳкам ушлаганларича арғимчоқ учаётгандек у ёқдан бу ёққа бориб келишларини кўз олдига келтирдилар, шекилли, бирам ёқимли кулиб қўйдилар.

Уларнинг кулишларини яхши кўраман: юзлари яшнайди, кўзлари порлайди, икки юзларидаги кулгичлари шундай чуқурлашадики, ачомлаб олгинг келади. Умуман, Ҳафиза холам жуда бошқача. Аммо улар ҳақида кейинроқ.

Тожиниса бувим Хожар холамининг катта боғи тепасидаги сомонсувоқ томли гувала уйида ўша куни ётиб қолди. Ойим, Ҳафиза холам ҳам қолишди. Улар орасида фақат Бувмарзия холам йўқ. Холам узоқда, Паркентдан наридаги Номданақ қишлоғида яшайди. Номданақдаю атроф қишлоқларда уларни ҳамма «Эшонойи» деб ҳурматлашар, шаҳарга йилда фақат бир-икки келиб, ака-укалари, сингилларини зиёрат қилиб кетарди.

Бувимга жой солиб беришгач, ойим ва холаларим узоқ вақт шивирлашиб, гаплашиб ўтиришди.

– Бувимнинг шаҳардан пиёда йўлга чиқиб, бизни кўришга келишлари қизиқ бўлди-ку. Учаламиз ҳам галма-гал, тез-тез хабар олиб тургандик, – ўйчан деди ойим.

– Ҳалиги гаплари ҳам бежиз эмас, – деди Хожар холам. – «Менга бир нима бўлса, қаттиқ йиғламанг-

лар. Худога шукр, шунча ёшга етдим... Яна Ўзига беадад шукрки, ҳаммангизнинг ҳам онангиз ёшидан анча ўтганингизни кўрдим! Ҳа, йиғламанглар... Худоё орқамда қолинглар!»

Бу гапни мен ҳам эшитгандим. Бувим буларни айтаётганларида томирлари ўйнаган озгин қўллари енгил титрар, кўзлари ўртанган юракларидаги алланималарни яширгандек қисилган, кўзларидаги мен доим яхши кўрган нурни ҳар томон таралган узун-узун ажинлар ўғирлаб кетгандек эди. Оқ дока рўмолларининг чети икки қулоқлари ортига қистирилган, бу қулоқлар менинг бола кўзимга анча каттаргандек туюларди. Негадир ўша дамда бувимнинг қўлларини силагим, тиззалари ёнига чўкким келди. Аммо буни Ҳафиза холам мендан олдинроқ бажарди. Кейин ёнбошларига ёстиқ қўйиб, бироз ором олишга ундади.

Бувимнинг ўшанда «йиғламанглар» деганлари қулоғимда қаттиқ ўрнашиб қолибди.

Бизникига келишдан аввал Собир тоғам ва Назир тоғамни, Яҳёё тоғамни кўрибдилар. Хожар холаминикида Ҳафиза холамини ҳам кўрдилар-у, эртасига уйларига — Чақарга, қизлари Робия холаминикига отланиб қолдилар. Ҳафиза холам бувимни кузатиб қўядиган бўлди.

Индинига «Тожиниса бувим ўтдилар» деган хабар келди. Ойим мени ва укамни олиб, терлаб-пишиб тезда Робия холаминикига етиб борди.

Чақардаги бу кичкина ҳовлини битта катта ёнғоқ соя қилиб турарди. «Ўтдилар»нинг маъноси-ни ҳали билмас эканман. Чоргина уй-ҳовлидан бувимни қидириб топа олмадим. Мен тенги холавачча, тоғаваччалар нима бўлганини тушунмай, оёқ

остида ўралашмаслик учун пастак томга, ёнғоққа чиқиб, жимгина ойим-холамгиларни кузатиб ўтирганимиз эсимда. Яна бир нарса яхши эсимда...

У вақтларда кўп аёллар паранжи ёпинишарди. Паранжи ёпинган аёллар Робия холам уйларига ўша куни кўп келишди. Улар кичкина ўймакор эшикдан энгашиб ўтишади-ю, нимчалари чўнтагидан дастрўмол олиб, уларни қаршилаган холаларимни қучиб, йиғлай бошлайдилар:

– Оҳ, онам! Эвоҳ, онам!

Уларнинг нималарни айтиб йиғлаганлари эсимда йўғ-у, аммо Тожи бувимнинг «Менга бир нима бўлса, қаттиқ йиғламанглар», деганларини унутганим йўқ. Бувимнинг айтганларини қилишимиз керак деб, мен ва тоғаваччам Манзура пўсти ҳали ажралмаган қаттиқ ёнғоқларни узиб, йиғлаётган аёлларни «ёнғоқ бўрон» қилардик. Аёлларнинг «Вой ўлмасам, бу нимаси?» деганини эшитамиз ва тепадан туриб:

– Бувим йиғламанглар деганлар-ку, нега йиғла-япсизлар? – деб бақирардик.

Бир-икки марта аёлларнинг елкасига, бошига ёнғоқ қарсиллаб теккач, йиғилари кулгига айланганининг гувоҳи ҳам бўлиб, ўзимизча, бувимнинг айтганини қилиб, йиғлашларига йўл бермадик деб севиначдик ҳам.

Бувим қизил олмалар ғарқ пишган пайтда ўтган эдилар.

Бир юз уч ёшга кирган бувимнинг қизиқ-қизиқ одатлари бор эди. Улар «нон»ни «нун» дердилар. Робия холам ҳам шундай дер эди. Яна дастурхон атрофида ўтирганимизда бувимдан беҳисоб марта дуо олардик. Баъзан шўхлигимиз тутиб, баланд овоз-

да биримиз «Буви!» дердик ва қўлимизни фотиҳага очардик. Бувигинам ҳозиргина бошқа биримизнинг шундай имо-ишорамиз билан дуо қилганлари эсларида йўқ, иккала қўлларини оминга кўтариб, чин дилдан дуо қилардилар:

— Аллоҳим тани-жонийизни соғ, умрийизни узоқ, мушкулларилани осон, иқболилани баланд қилсин! Пешонайиз кўҳлик бўлсин! Омин, Аллоҳу акбар!

Қалбимда бир умрга қолди шу сўзлар... Набираларимни дуо қилганда яна оҳиста қўшиб қўяман: «Ё Раббим Аллоҳ! Юрагида ҳамиша яхши ният билан ўтган дуогўйларимизнинг охиратини обод қил!»

Қадр

(Набираларга ибратли эртак ўрнида)

...Чевар ўзига янги, бир-бирига ўхшаш Фоти-ма игна билан Зухра игнани сотиб олибди. Фоти-ма игна дарҳол чевар қўлига мос тушиб, чаққон ишлаб кетибди. Чеварнинг бармоғи уни қай томонга йўналтирса, оғринмай бораверибди. Ортидан эса чиройли чок — из қолаверибди. Бундан Фоти-ма игна жуда суюнибди. Ишлагани сайин ўзи ҳам очилаверибди. Қомати зеболашаверибди.

Фотима игна шундай шўх, шундай чаққон, шундай ҳаётсевар эканки, уни қўлига олганда чевар ҳам дили яйраб, ҳатто секин хиргойи қилиб, маза қилиб ишини тикаркан.

Худди шу пайтда эса Зухра игна ғаладоннинг бурчагига беркиниб, ҳеч иш қилгиси келмас экан.

Чевар уни қўлига олганида чеварнинг бармоғига қаттиқ санчилиб оғритар, ҳатто қонатиб ҳам юборар экан. Чевар «Вой!» деганича адашиб Зухра игнани олганини англаб, тезда уни Фотима игна билан алмаштираркан.

Чевар тикиб берган кўйлакларни кийиб, қувнаган қизларни кўрганда Фотима игнанинг ўзи ҳам қувониб, севиниб-севиниб ишлайвераркан.

Ишлайвериб, ишлайвериб вақт ўтиши билан Фотима игнанинг қадди дол бўлибди. Лекин буни на ўзи, на чевар пайқашмас экан. Чевар бу яхши игнасини қўлидан қўйгиси келмас, ҳатто уни ишлатмаган вақтларида ҳам ғаладонидаги жойига солмай, авайлаб юмшоқ ёстиқчага қадаб қўяркан. Бу ёстиқчани у атай Фотима игна учун тикиб қўйган экан. Фотима игна тин оладиган бундай дақиқаларни яхши кўрар экан. У шундай қўлигул чеварга ёрдамчи эканидан жуда суюнарган.

— Зухражон, сен ҳам бундай меҳнат қилсанг-чи! — деркан Фотима игна шундай дақиқаларда ғаладон бурчагига беркиниб олган синглиси Зухра игнага. — Одамларга қувонч келтириб яшаш қандай яхши! Қолаверса, мен ҳам энди чарчаб қол-япман...

— Э, қўйсанг-чи, — деркан унга жавобан Зухра игна, — ишлайверганинг билан сен нима кўрдинг? Озиб кетганингни қара! Сарвдек қоматинг ҳам дол бўлди!

Шундай деб, Зухра игна ҳар гал яна қайтиб ғаладоннинг бурчагига яшириниб оларкан. Ишсиз ётгани сари у семираверибди. Кўп ўтмай, ярқиллаган чехраси хиралашибди. Чунки Зухра игнани занг босибди.

Унинг шу аҳволини кўриб, Фотима игнанинг юраги ачишибди: наҳотки синглиси дунёга келиб, биронта ҳам кўйлак тикмай, лоақал йиртиқ-ямоққа ярамай ўтиб кетаверса?! Ишёқмас Зухра игнанинг бўлса, опасига ҳеч қулоқ солгиси келмасмиш, меҳнатга бўйни ёр бермасмиш...

Кунлардан бир куни Фотима игна синиб қолибди. Чевар қадрдон игнасига жуда ачинибди. Лекин на илож? Аллақачон унут бўлган Зухра игнани қўлига олишга мажбур бўлибди.

Чевар одатдагидек иштиёқ билан чиройли кўйлак тикишни ният қилиб, игнага ип ўтказибди. Бироқ шу заҳотиёқ чеварнинг кўзларидан ёш чиқиб кетибди: ишга уқуви йўқ Зухра игна матонинг толасини қирқиб юборгани бир сари чеварнинг бармоғига санчилиб, яна қонатиб ҳам юборибди.

Чевар аввалига Зухра игнадан жаҳли чиқиб, уни улоқтириб юбормоқчи бўлибди. Бироқ чаққон Фотима игнани эслаб, бундай қилмабди. Ахир бу Фотима игнанинг синглиси-ку, бу ҳам яхши бўлиб кетар, деб умид қилибди.

Чевар аввалига Зухра игнани яхшилаб мойлабди. Кейин қаттиққина қийтиқ матога уни қайта-қайта санчиб олибди. Зухра игна аввалига роса қийналибди. Кейин эса секин-секин чехраси очилаверибди, қоматининг занги кетиб, ингичкалашибди, ўзини ўзи ҳам танимайдиган даражада зеболашибди.

Энди Зухра игна ўзига ўзи ҳам ёқа бошлабди. Чевар ҳам уни худди Фотима игнани қадрлагандек қадрлай бошлабди. Фотима игнага айтган қўшиқларини энди Зухра игнага куйлай бошлабди. Иккалалари жуда иноқ бўлганлари учун ҳам тикилган кўйлаклар жуда гўзал чиқа бошлабди.

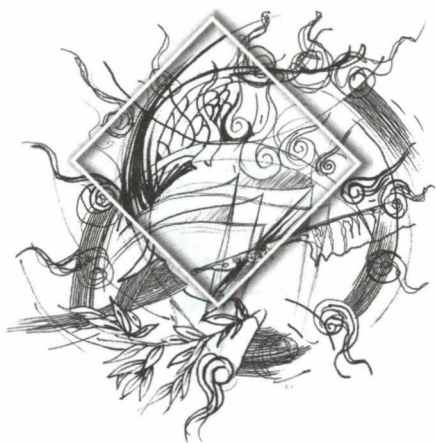

Фақат баъзи-баъзидагина Зуҳра игна сал хомуш тортиб қоларкан. Опасининг сўзига кирмай ғаладоннинг бурчагига яшириниб, занг босиб ётган вақтларига кўп ачинаркан. Меҳнат қилган қандай яхши-я! Чевар уни авайлаб ёстиқчасига санчиб қўйганида Зуҳра игна секин хўрсиниб қўяркан: авваллари опаси мана шундай дам олаётган вақтларида, у билан бирга-бирга ишлаб турганида Фотима игнанинг умри узунроқ бўлармиди?! Ўзининг қадр топаётганини кўрганида опажониси роса қувонган бўларди-да!

Ҳа, меҳнат қилиб қадр топганлар бошқа меҳнаткашларни ҳам жуда қадрлайдилар!

Фарзанд –
оналарнинг иккинчи
«Мен»и

Фарзанд — она ҳаётининг
мазмунӣ, қайтариғи. Она умрининг
узвий давомчиси бўлган фарзандининг
ҳаётини ўзиникидан саодатлироқ,
мазмунӣ ўзиникидан бойроқ
бўлишини хоҳлаш билангина
чекланмайди, шу хайрли мақсадига
эришиш учун жонини минг бир
қийноққа солишга ҳам тайёр
туради.

Сурат

Бу шунчакидек кўринган воқеани эшитганимда-ги юрагимга тушган алланечук туйғу ҳали ҳам мени тарк этмайди.

Юқори синфда ўқийдиган йигитчани хаёлпарিশонликда айблайдилар. Синф раҳбари унинг отасини мактабга чақиртириб шундай деди:

– Ўғлингиз билан жиддий гаплашсангиз... Лозим топсангиз, қаттиқроқ чора кўришингиз керак. Ҳал қилувчи масъулиятли дамлар яқинлашяпти. Ҳаётга мустақил қадам қўйиш арафасида у менинг назаримда хаёлини бутунлай бошқа нарсалар билан банд қияпти. Тунов куни, масалан, бутун дарс давомида бир қизнинг суратини томоша қилиб ўтирди, хаёлан у билан гаплашгандек, лаблари бетиним пичирлайди... Берган саволларимга жавоб бера олмади. Хуллас, хаёли жойида эмас... Тўғри, «ўн еттига кирмаган ким бор?» дейишади. Лекин бу ёш инсон характерининг шаклланиши даврида муҳим ёш эканини назарга олсак, унинг қизларнинг суратига тикилиб ўтиришдан нарига ўтолмаётгани...

Ота анчагина мулзам бўлиб, уйига келгач, ўғлини қийин-қистовга олди. Лекин ўғлидан садо чиқмади. Ота ўғлига сездирмай, «ўша қиз» суратини ахтара бошлади. Уни ўғлининг ён чўнтагидан, одатда, ёнида олиб юрадиган ҳужжатлари ичидан топди. Қўлига олиб кўрди-ю, титраб кетди. Бу – ўғлини дунёга келтирган онанинг келинчаклигидаги сурати эди. Шу йигитни дунёга келтираман деб, оламдан ўтган эди.

– Оҳ, муаллима синглим! – нидо қилди ичида ота, – балки ўғлим «характери шаклланаётган масъулиятли бир давр»да яна буюк бир фазалатни – аёлга, онага эҳтиромни ҳам кашф қилаётгандир!

Унда ўзлим бор...

(Иқрор)

Эрталаб ишга шошиляпман... Ҳар кундагидек ўғлимни боғчасига ташлаб ўтишим ҳам керак. У эса тезроқ кийинтиришга йўл бермаяпти.

– Қоч! Халақит берма, вақтим йўқ! – дейди у ёрдам бермоқчи бўлган онасини силталаб.

– Бирпас нари тур, этигимни кийиб олай! – дейди опасига.

Гапириш оҳанги диққатимни тортди. Назаримда, у кимнидир эслатарди. Костюмим енгини кияётиб миямга ярқ этиб бир нарса урилгандек бўлди: Вой, хомкалла! Баҳром менинг унга айтadиган гапларимни қайтараётган, тақлидни ҳам қойилмақом қилиб бажараётган эди.

Стулга ўтириб қолдим. Ишдан келганимда болагинам неча-неча марта бағримга отилиб, куни билан кичкинагина қалбига йиғилган таассурот-

ларини мен билан, ўзига ўхшаш «ўфил бола» билан ўртоқлашмоқчи бўларди-я...

– Адажон, бугун-чи...

Бироқ ҳар гал гапи оғзида қоларди.

– Баҳром, бирпас жим тургин! Бироз дам олай, чарчаб кетдим! – дердим уни нарироқ суриб.

– Адажон, Алишернинг адаси-чи, от бўлиб миндириб кетди! Мени ҳам миндилинг! – деди бир куни боғчасидан қайтаётганда.

Ўша куни ўғлимни урушиб бергандим. Қатор турган ўртоқларию болаларни кечки сайлга олиб чиқишга тайёрланаётган боғча опаси олдида йиғлаб юбормаслик учун ўғлим ўзини зўрға босган эди. Машинага чиққач ҳам «миқ» этмади. Киприкларида қотиб қолган бир томчи ёш ҳали ҳам эсимда.

«Қоч, халақит берма!», «Нари тур!», «Чарчадим!» Бу унинг мендан эшитадиган одатий гаплари эди.

Бугун ўғлим мен бўлиб шу сўзларни худди менга ўхшаб онасига, опасига қайтаряпти.

Бугун кўзимни ўғлимнинг ўзи очди. Тили чиқиб, кетимдан эргашиб, менга тақлид қила бошлабди, ўзидаги ўзлигимни намоён эта бошлабди...

Аммо ўфил тарбияси ҳақидаги отамнинг насиҳатларини нега унутдим?

– Болам, ўғлинг сенга раҳмат келтирса, белинг бақувват бўлади. Кексалигинг ёруғ, охиратинг обод бўлади, – дерди дадам.

Ўғлимнинг ўзим билмай йўл қўйган ёмон жиҳатларимга тақлид қилгани боис, дадамнинг менга, ака-укаларимга улашган меҳрлари, болалигимизни тўлдирган саодатли онлар хаёлимга келди.

Чопонларига ўраб «тойча» қилганлари, сайил-томошаларга олиб борганлари, бирга «кураш-кураш» тушганларимиз... Наҳот буларнинг ҳаммаси тирикчиликнинг «чарчадим»и остида йўқолиб кетди? Ўғлим мендан фақат «Нари тур!», «Кет!» кабиларни ўрганяптими?

«Бу дунё мисли бир экинзор, — дердилар дадам, — ҳар ким ўзи эккан уруғининг ҳосилини олади. Бир нарсанинг уруғини қадаб туриб, бошқа бир нарсанинг мевасини кутиб бўлмайди».

Секин ўғлимнинг хонасига кирдим.

— Қани, тойчоқ, келинг бирга кийинамиз. Ойимиз, опамиз бизларга чой тайёрлагунларича, биз ҳам тайёр бўламиз-а!

Ўғлим бажонидил сўзимга кирди.

— Ойижон, бизга чой тайёрлаб беринг! Биз — ўғил болалар ишга кеч қолмайлик... — деди жиддий онасига.

Унинг овозида беадад бахтиёрлик бор эди. Кўзларида нур ўйнарди. Шу нур ичимга ҳам киргандек бўлди. Бир эркалашим, меҳримни кўргазишим биланоқ онаси, опасини боягидек сенлаш ҳам йўқ бўлди.

Энди ўзим ҳам ўзгаришга, ўғлимга бор яхши фазилатларимни юқтиришга, унда ўзлигимнинг яхши томонларини кўришга ҳаракат қиламан.

Эшик ортидаги болакай

Оқшом қорайиб қолганда эшик ортида қандайдир шарпа сезилди. Чиқиб қарасам, қаршимдаги қўшнимнинг иккинчи синфда ўқийдиган ўғилчаси ўз деворига суянганича жиқ-жиқ ботинкаси билан ер чизиб турибди.

Қўшним болалари сўзига кирмаса, эшик ортига ҳайдаб жазолайди.

Ташқарида ҳўл қор ёғяпти. Ҳамма ёқ чилп-чилп. Боланинг эғни ҳам ҳўл, кийимидан, бошидаги телпагидан чак-чак сув томяпти. Оёғидан сув ўтгани, нам этига етгани аниқ. Гоҳ-гоҳ бурнини ҳам тортиб қўяди...

Демак, болакай ўйинқароқлик билан айтилган муддатда келмаган. Шунинг учун ўз уйига кири-тилмаган.

Бизникига кириб туришни таклиф қилишим бефойда. Қанча керак бўлса, шунча вақт бола фақат ўз уйи деворига суяниб тураверади. «Касал бўлиб қолмасайди», – ичимда ғашлик ортади. Билмадим, яна нечанчи марта: «Кичкинагина қалбчаси жароҳатланмасайди», деб ўйлайман.

Ахир ҳар ким ўз уйи, ўз уясига эга бўлиши керак. Бошпанага аввало болалар, кексалар, ногиронлар зор. Уларни, майли, айблари бўлса ҳам эшик ортига ҳайдаб бўлмайди. Бу гуноҳ. Чунки эшик ортида нима борлигини ҳеч ким билмайди.

Эшик ортидаги болакайнинг қалбидан нималар кечаётганикин?!

Пиллапоялар

Кўпинча ёшлар: «Қандай қилса, инсон ўзини ўзи ҳақиқий инсон қилиб тарбиялай олади? Ўзи устида ишлашни қандай тушуниш керак?» деб сўрашади.

Назаримда, бунинг учун инсон ёшлигиданоқ билим олишни ўзи учун бажариши шарт бўлган қонун деб билиши керак. Қайси даргоҳда, қай даражадаги ўқишдан қатъи назар аъло ўқиш кишининг ўз виждони олдидаги бурчидир.

Ҳамиша билим олишга иштиёқмандлик, кўп нарсга билишга интилиш, қизиқувчанлик кишини аввал ўз атрофидагиларга, кейин кенгроқ даврага танитади. Олган билимларини бошқаларга улашиши маърифатпарварлик ҳисобланади. Бу эса кишининг инсонпарварлиги белгисидир.

Сидқидилдан меҳнат қилиш – виждонли кишининг фазилати.

Бошқаларнинг меҳнатини ҳурмат қилиш билан киши маданият чўққисига кўтарилиб боради.

Олган билимига амал қилиш, яъни уни ҳаётга жорий этиш, тажрибада қўллаш кишининг бирламчи вазифаси бўлиши керак. Қаерда хизмат қилишидан қатъи назар киши ўз ишига ижодий ёндашсагина, завқланиб ишласагина, биринчидан – ўзи ҳоримайди, ҳаётдан безмайди, иккинчидан – бундай меҳнат кишига, албатта, шуҳрат келтиради.

Демак, инсон ҳақиқий «Инсон» деган чўққига кўтарилгунига қадар ўқиш, ҳалоллик, диёнат, поклик, ўзига нисбатан талабчанлик, сидқидилдан меҳнат қилиш, маърифатпарварлик ва яна

кўп пиллапоялардан ўтиши керак экан. Бир қарашда ваҳимага тушади киши. Лекин битта фазилят — иштиёқмандлик, ҳаётсеварлик бу пиллапоялардан ўтиш машаққатини анча енгиллатади.

Лайлак қор

Оқшомнинг қора зулфини ёриб, атрофга нур таратаётган фонус теграсида лайлак қор рақсга тушарди. У шундай сирли, оппоқ ва пардай енгил эдики... Қизгина бир дам қор рақсига қараб турди-ю, чўкка тушиб бармоқлари билан қалин, лекин пардек енгил қор устига улкан лола расмини чизди. Кейин кўз олдида шу лола жонланиб, унинг алвон ранги қалбига тўлқин уриб кирдими ёки фонус нурида рақсга тушаётган лайлак қор қалбига йўл топдими, ҳарқалай қизгина қўлларини қанот мисол ёйиб, алланечук, фақат ўзигагина эшитилаётган куйга рақс туша бошлади. Лаблари сирли шеър ўқиётган мисол титроқ табассумда, юзлари ўзи чизган лоланинг баҳорий рангида ёнарди...

Қизгинанинг шу кайфиятини кўрган шоир шеър оғушига шўнғирди. Унинг шу рақсини кўрган бастакор сирли оҳанглар қўйнига ғарқ бўларди. Бу шеър шундай эҳтиросли, бу куй шундай тўлқинли бўлардики, уни тинглаганлар аллавақтгача сирли ёлқинлар аро юриши аниқ. Аммо паға-паға лайлак қор ёғаётган бу оқшом енгил тебранаётган фонус остида ажабтовур рақсга тушаётган бу қизгинани на шоир, на бастакор кўрди. Фақат қаердандир кечикиб, яхмалакда сирпаниб йиқилишдан қўрққани учун битта-битта босиб келаётган кампиргина унга маҳлиё бўлганча тикилиб қолди. Ёшликнинг

бахтиёрлиги, оқлигу поклиги унинг кекса кўнглига илиқлик олиб кирган эди. Кампир дол қаддини тиклади, пешонасини буркаб олган рўмолини кўтарди ва: «Кўнглинг ҳамиша қордек оқу пок бўлсин, болам!» – деди пичирлаб.

Оталар ва болалар

Ёшларнинг аксарияти панду насиҳатни севмайди. Лекин катта ёшдаги кишиларнинг ўзидан кейинги авлодга айтари кўпинча панд-насиҳат шаклида бўлади. Нега?

Негаки, суҳбат – икки томон мулоқоти демакдир. Оталар ва болалардан иборат бу икки томоннинг бири ўз бошидан кўпни кечирган, кўп оловлардан омон чиққан, ҳаёт сабоқлари натижаси ўлароқ аланганинг тафтини узоқдан туядиган бўлиб қолган авлоддир. Йиллар давомида бу авлод ўз қараши, ўзининг эгилмас ва букилмас қоидаларига эришган. Эгилмас ва букилмаслигининг боиси – бу қоидалар ва қарашлар ҳаёт тўқнашувларида шиб-баланган, кулол лойи каби пишиган. Шунинг учун аксарият ҳолларда уларнинг айтгани донишманд ҳикматидай лўнда, қараши энг тўғри қараш, ҳукми энг тўғри ҳукм бўлиб чиқаверади.

Иккинчи томон – болалар учун эса бу пишиш, шиббаланиш ҳали олдинда. Кўп ҳолларда оталарнинг у ёки бу ҳодисага нисбатан айтган ҳикматона фикри болаларга бўртма, китобий бўлиб туюлаверади.

Катта авлод – оталарнинг бундай куйинишига, баъзида росмана ваҳимага тушишига сабаб фақат кўп кўргани, гоят пишиганигина эмас. Асосий са-

баб уларнинг кейинги авлод — болаларни фидойиларча севиши, шунинг оқибати унинг «кўзига чўп тушишдан» асрашга интилишидир. Бу катта ҳурматларга лойиқ ғоят олижаноб фазилат! Гарчи айрим ҳолларда зиёнга ишласа ҳам...

Иккинчи томон — болаларга айнан шу нарсани англаш фазилати ҳозирча етишмайди. Ўрнига уларда бошқа фазилат ривожланган. Улар ҳамма нарсани ўз бошларидан кечиришни, оталари уларни авайлаб қалқон бўлиб турган ўша ўтгаю чўғга айнан ўзлари кириб чиқишни истайдилар. Аслида, бу ҳам чуқур ҳурматга лойиқ фазилат. Инсонда ўзлигини уйғотадиган, ривожлантирадиган фазилат. У ҳам айрим пайтлар зиёнга ишлайди. Иккала авлоднинг шу олижаноб фазилатлари зиёнга ишлаган вақтда «оталар ва болалар» муаммоси юзага келади.

Довон

Довонларнинг ўзига чорловчи сеҳри бўлади. Ундан ошиб ўтсангиз, нариги тарафда сизни таърифларга сиғмас бахт кутаётгандек туюлаверади. Сиз унга томон талпинасиз. Йўл эса тикка, унда қиррали, учли тошлар кўп. Атроф тиканакли ўтларга тўла. Ўрганмаган одамнинг нафаси қисилади, оёқлари тилинади. Лекин довон сеҳри ҳамон сизни илгари чорлайди.

Довон ошиш осон эмас, лекин чорловчи кучи сизни қўймайди. Нариги ёқда сизни бахт кутаётгандек...

Не машаққатлар билан довон чўққисига чиқасиз ҳам. Атрофда эса... Яна худди шундай чўққили довонлар олдингизда, ортингизда, ўнгингизда, сўлингизда... Сиз уларга томон интиласиз...

Оламни кўрмоқ нақадар яхши!

Кишининг ҳаёт йўлини сердовон дейишади. Унинг шундай машаққатли бўлгани балки тўғридир? Текис йўлнинг қизиги йўқ-ку, ахир. Инсон курашда чиниқади, ҳар довондан сабоқ олади. Бир довонга кўтарилгач, ундан баландроғига интилиши табиий.

Довонларнинг ўзига чорловчи сеҳри бор. Довон устидан атроф аниқ, уфқ эса кенг кўринади.

Оламни кўрмоқ нақадар яхши!

Етилиш

Ёшларнинг балоғат ёшига етгани, уларнинг оила қуриш учун тайёр эканини билдирмайди. Балоғат ёшига етди, деб уларга ҳамма нарсани тайёрлаб берамиз, бўйи етди деб оиласини ҳам қуриб берамиз.

Аслида, улар ҳали етилмаган, яъни ақл ва идрок, юрак билан ҳаётнинг, оиланинг қадрини биладиган, ҳаётнинг мағзини тушунадиган, энг муҳими, унинг учун кураша оладиган даражада бўлмайдилар. Майда икир-чикирлар уларга муҳим ва биринчи даражали бўлиб кўринаверади.

Қолаверса, осон топилганни йўқотиш ҳам осон бўлишини унутмаслик керак. Биз болаларимиздан ҳеч нарсани аямаймиз. Лекин улар шуни англаш даражасидамилар?

Ажралишларнинг кўплигига сабабларнинг бири шу эмасмикин? Бошоқ тўлишгандан кейингина ўрилиши керак-ку!

Фарзанд онанинг иккинчи «мен»и, унинг қайтариғи, ҳаётининг мазмуни. Фарқ шундаки аёл, она ўз умрининг узвий давомчиси бўлган фарзандининг ҳаётини ўзиникидан саодатлироқ, мазмуни ўзиникидан бойроқ бўлишини хоҳлаш билангина чекланмайди, шу хайрли мақсадига эришиш учун жонини минг бир қийноққа солишга ҳам тайёр туради.

Болалари олдидаги буюк масъулият оналарни том маънода фидойи қилиб қўйишига ҳаётда мисоллар жуда кўп. Ҳар бир онанинг қалбида пинҳон орзуси сўлиш билмай яшайди: ана шу фидойилигимизга жавобан ҳар биримиз ҳам кунлар келиб ўғлимиз «тилло кўйлак» олиб беришини, қизимиз яшнаб юришини, набира-авара, чевараларимизнинг бағримизга сингиб кетишини истаймиз. Кўриб турганингиздек, биз аслида кўп нарсани эмас, фақатгина дилбандларимиз қалбига жо қилганимиз эзгулик уруғларининг униб чиқишини, барқ уриб, гўзал бир ҳолатга келишини истаймиз, холос!

Оталар асосан, изсиз йўқолиб кетишдан жуда қўрқадилар. Буни тушуниш ҳам керак.

Аммо болаларнинг ҳам шу фикрга келишига қадар оталарга донишмандона сабр ва бардош керак.

Улар ўз болаларининг эркини, ўзлигини тиймасликлари даркор.

Қиз она бўлгач, онанинг қадрига етади. Ўғил ота бўлгач, отанинг қадрига ета бошлайди. Болаларнинг, ахир бир кун ота бўлишлари ва оталар муаммолари энди уларнинг бошини оғритиши таъин. Оталар ҳам ўзларининг бола бўлган вақтларини унутишмаса яхши бўларди.

Тарбия ҳақида кўп гапирилади. Назаримда, инсонга кичик вақтиданоқ энг муҳим нарсаларни — меҳрни, ҳалолликни, покизаликни (ҳам ички, ҳам ташқи), ҳурматни, ва албатта, шафқат, ҳамдардликни сингдирилса, бундай болалар катта бўлгач, турли муаммолар келтириб чиқармайдилар, ўзлари ҳам ҳаётда қийналмайдилар.

Қиз-йигитларни турмушга тайёрлашда улар қалбида қадриятлар мустаҳкам жойлашган бўлмаса, оиладаги ҳар бир иш «ўғил болалар» ва «қизлар» ишига, кейинчалик эса «эрнинг» ва «хотиннинг» ишига бўлинади. Инсон бировга яхшилик қилиб, бировга ҳамдард бўлиб завқ олиш, ҳузур қилиш бахтидан шу тариқа бенасиб бўлади. Биринчи галда биз ўзимизга ўзимиз хизмат қилишни

ўрганишимиз керак. Оилада бир иш қилганда биринчи галда бу ўзимизга кераклигини ҳисобга олишимиз керак. Шунда бажарган ишимиздан ўзимиз завқланамиз, ёнимиздагилар ҳам бу завқимиздан баҳрамандлигидан қувона билишимиз керак.

Ташқаридан қараганда оналар бир жойда тургандек кўриниши мумкин. Аслида-чи? Аслида она ўз устида узлуксиз ишлайди. Негаки, она ҳар бир боласини мактабга олиб чиққанида у билан қайтадан савод чиқаради, оддийдан мураккабга томон сабот билан одимлайди. Катта фарзандларида иш қандай кетаётганини билиш учун улар оламига кириб боради. Кўпинча болаларини ўқитаётган олий мактаб ўқитувчисидан жўялироқ маслаҳат ҳам бера олади. Яшириб нима қилдик: ҳамма оталардан ҳам топа олмайсиз бундай фазилатни.

Болалар оналарининг чиройли, билимдон, удабурон бўлишини жуда-жуда истайдилар. Айни пайтда она учун ҳам энг азиз нарса — ўз боласининг унга ҳурмати, иззати! Ўз болаларида шундай ҳурмат қозона олган аёл жамиятда ҳам катта иззат топиши аниқ.

Одамга баҳо беришда болаларнинг беғубор қалби — энг тўғри мезон! Уларнинг назаридан қолиш-

дан асрасин! Услуг, воситага келсак... Онанинг тарбия бобида нишонга беҳато тегадиган услубу воситаси, менимча, унинг меҳри, фидойилиги, болажонлиги!

Ёшлигимдаги бир воқеа умрим охирига етгулик сабоқ бўлди. Болаларим ёш эди. Бир куни ўғлим боғчага бормаيمان деб тихирлик қилди. Мен эса ишга кечикяпман. Қўлига ширинликлар берсам ҳам унамади. Бардошим тугади, шекилли, охири юмшоқ ерига бир шапатилаб, «Тез-тез бўл!» дедим. Бола йиғлаб бувиси олдига кетди. Менинг эса кўнглим бузилди. Болани овутгач, қайнона ойим ёнимга келиб менга насиҳат қилдилар:

– Болага бошидан яхши муомала қилиб ўргатдингизми, охиригача яхши гапириб сўзингизни ўтказинг. Дўқ-пўписа билан иш битмайди...

«Охиригача яхши гапириш нечоғлик қийинлигини билмайсиз-да. Уйда ўтирасиз, асабларингиз жойида. Куни билан у ёқдан бу ёққа югурмайсиз, ўнлаб одамлар билан муомала қилмайсиз!..»

Худога шукур қиламанки, ўша таранг вазиятда дилимдан ўтган бу гапларни қайнонамга ҳартугул айтмадим! Индамай, аммо қовоғим солиқ кетаётганимда ўғлим олдимга тушди:

– Кечиринг, ойижон, мен энди «ёмон болажон» бўлмайман...

Қайнона ойим юмшоқ гапириб, бошқача «услуг» билан унинг «эсини киргазиб» улгурган эканлар! Оналаримизга ўхшаган буви бўлишни орзу қиламан.

Болага зуғум қилиш, уриш, уришиш Аллоҳ олдидаги, инсоният олдидаги катта гуноҳдир. Тарбиянинг бундай усуллари болани тундликка, биқиқликка олиб келади. Қалбига қулф тушади. Ҳолбуки, боланинг қалбида ҳар биримизнинг қалбимиздаги каби яхшилик ва ёмонлик уруғлари бор, Аллоҳ берган шижоат бор! Ана шу шижоатни яхшилик томон буриш, унинг салмоғини кўпайтириш керак. Бола энг яқинлари томонидан зулм, зуғум, эркини бўғишликка дуч келаверса, бориб-бориб ўзини инсон эмас, қул қилмоқчи эканликларини англайди. Бу энг катта таҳқир! Ана ўшанда қалбида йиғилган шижоат ёмонлик кучи билан портлаши муқаррар. Бу боладан, суянчдан, дўстдан айрилиш демакдир. Зуғум «услуби»нинг яхшиликка олиб келганига мисол келтира олмайман...

Болаларнинг мустақиллигини, ташаббусини «сен ёш боласан» деб бўғиш нотўғри. Бунинг оқибатида айримларга «Эй, нима ишим бор?» кайфияти юқиб қолади. Лоқайдлар, кўзи нурсизлар пайдо бўлади.

Дафтар тубидаги
битиклар

Олам, одам, мухит, кайфият
сабаб бўлиб, хаёлга чақмоқдек
тегиниб ўтган фикр, туйғу,
кечинмалар

Юракни эҳтиёт қилинг

Навбатдаги юрак хуружида чақирилган шифокор вазифасини сидқидилдан бажарди. Бемор тинчиб, оғриқ ўта бошлагачгина врач унга насиҳат қила кетди:

— Юракни оёқ-қўл каби гипсга солиб бўлмаса, уни эҳтиёт қилинг-да, опа!

Қизиқ, ҳамма унинг маслаҳатига кириб, юракни атрофдаги ҳамма таассуротлардан қалқондек ҳимоя қила оладиган вакуумга солиб қўяверса, оқибати нима бўлади? Лаққа чўғни ҳис қилмаган, совуқдан жунжикмаган юракдан бошқаларнинг юрагини жизиллатадиган сўз чиқармиди? Юрагини эҳтиёт қилганларнинг кўзига ёш қалқирмиди?

Шам

Энг чароғон лампочкаларнинг қувватини шам нурига қиёсан ўлчаниши уларга ўтмишдош бўлган шамнинг фидойилигига қўйилган ҳайкал эмасмикин?!

Негаки шам ёнганида унинг кичик алангаси тепага интилади-ю, ўз пойини эритиб оқизади. Туш-

кунликка тушган кишилар шамдан ўрнав олсалар арзийди. Шам ёнгани сари эриб, қадди тобора пастлаб, охири йўқ бўлиб кетгунига қадар чақнаб туришга, кичкина алангаси билан тепага интилишга ҳаракат қилади.

Қалбда баҳор

Туни билан табиатни тўлғоқ тутди. Тўлғоқ азобидан қутулгач, табиат эрта тонгданоқ қуёш нурларидан қаҳ-қаҳ ура бошлаган лолақизғалдоқларга, қиқир-қиқир кулаётган чучмомаларга худди янги туғилган чақалоққа тикилган она мисол масту масрур тикилади.

Қалбларда эса баҳор тошқини.

Олижаноблик

Яхши ишлар қила билган кишиларни олижаноб инсонлар, деймиз. Бу тўғри ва тушунарли. Бироқ фақат уларнигина эмас, ёмон ишларга қўл урмайдиган кишиларни ҳам олижаноб деб атасак, яна ҳам тўғрироқ бўлмайдими?

Фарқ

Зиёли кишини омидан, қўпол қилиб айтганда ёввойидан фарқи нимада? Менимча, уларни ажратиб турадиган фазилат — зиёли кишиларнинг ўтмишга ҳурмат билан қарашидир.

Ўн еттида

– Вой, ана лола!

Унинг қўлида лола, қучоғида лола... Табиат бугун синфдошларини лолаларга кўмиб ташлашга аҳд қилганга ўхшайди. Оёқлари остига ҳам сонсиз, саноқсиз лолаларни сочиб ташлабди. Бироқ қизнинг кўзлари баланд қоя устида турган ягона лолада эди.

– Вой, ана лола!

Танҳолиги учунми у шундай гўзал, шундай нафис эдики, кишининг қалбини алланечук қилиб юборарди. Қизнинг лаблари беихтиёр пичирлади:

– Жудаям чиройли-я!

– Олиб берайми?

– У ерга чиқиб бўладими?

– Мен чиқаман!

– Жиннилик қилма!

Аммо йигит узоқлашиб бўлган эди. Тирмаша-тирмаша қоянинг ярим белига етгандаёқ қора терга тушиб кетди. Пастга қараса, боши айлангудек. Ета олармикан? Лола жуда қалтис жойда экан, уза олармикан? Бирдан иккиланиб қолди. Зимдан қизга кўз ташлади. Минг-минг лолалар ичида у улкан лола бўлиб ёниб турарди. Ўзига таниш бўлиб қолган аллақандай ҳис йигитнинг бошидан оёғига-ча жимирлаб ўтди. Юрагининг тепкини тоғда акс садо бераётгандек... Қўлларининг шилиниб кетганига қарамай яна шиддат билан юқорига кўтарила бошлади.

Қанча вақт ўтди, билмайди. Қиз кўзи ҳамон қоядаги ўша танҳо лолада эди.

У жуда гўзал! Шу лола томон тирмашиб чиқиб кетаётган, мўйлови энди сабза ура бошлаган йигит

ҳам яккаю ягона кўриниб кетди қизнинг кўзига. Хавотирдан юраги бир энтикди: «Нега кўрсатдим-а ўша лолани? Нега бу қўрқинчли қояга чиқишига йўл қўйдим? Тезроқ туша қолсайди!»

Бироқ юрагининг туб-тубида бошқа орзу. Баланд қоядаги ўша гўзал лолани унга бошқа биров эмас, фақат синфидаги энг шўх бўлгани учун ҳам доим охирги партага «сургун» қилинадиган мана шу йигит олиб тушишини истайди.

Йигит қўлларини дорбоз таёғидек кериб, қоянинг лола ўсган чеккасига яқинлашаётганида қиз «Вой!» деб кўзларини кафти билан беркитиб олди.

Қанча муддат ўтди, билмайди. Кўзини очганида қаршисида йигит тиз чўкиб, ўша лолани узатиб турар эди... Синфдошлари уни қарсаклар билан олқишлашди...

Улар ўн етти ёшда эдилар...

Булоқ

Заминга бағрини берган бужур тол тагида тип-тиниқ булоқ қайнаб ётибди. Сув киши илғамас булоқ кўзидан ерни ёриб чиқади-да, ўша сиз билан бизга номаълум дунёдан машаққат билан ғолиб чиққанини тантана қилгандек бирам яйраб, ёйилиб олади. Кейин ҳовуз четидаги ариқчага интилади.

Бу ерга болалар ўйинчоқ чархпалак ўрнатишибди. Сув келиб ўша чархпалакнинг жажжи парракларига урилади-да, уни гир-гир айлантиради. Натижада, чархпалак четидаги ёғочга қоқилган мих бориб темирга урилади, бир текис бонг овозига монанд садо таралиб туради.

Бонг одамларни ҳамиша ҳаётга, меҳнатга, курашга чорлайди. Бу садо атрофдагиларга кечаю кундуз эшитилиб туради. Киши юрагини дам сокин, дам талпинтириб булоқ қайнайверади. Қайнаб турган сув ариқдан шилдираб оқаверади. Тинмай оқади...

Уни кузатганлар беихтиёр табиат билан кишилар ўртасидаги ўхшашлик ҳақида ўйлайдилар. Зеро, булоқ бўйига келган кишиларнинг биринчи истаги унинг сувидан симириб-симириб ичиш бўлади. Шунда улар тетиклашадилар.

Булоқ билан оқкўнгил, жафокаш, фидойи кишилар ўртасида ҳам ўхшашлик борлиги рост. Шундай одамлар билан гаплашсанг, булоқ сувини ичиб тетиклашгандек, яшагинг, пешонангдан тер мунчоқларини ялтиллашиб меҳнат қилгинг, тоғни қўпоргинг келади. Бундай меҳнат қила билган кишиларнинг кўнгли эса шу булоқдек тиниқ бўлади.

Қиёмат қарз

Умрида Тўйтепадан нарига ўтмаган Муҳсина аянинг қаҳрамон шаҳар – Волгоградга борадиган туристик гуруҳга қўшилганини кўрганда гуруҳдагиларнинг кўпи: «Кекса аёлга саёҳатда нима бор?» дейишган эди.

Кампирни иссиқ жойидан қўзғалишга нима мажбур этганини Волгоград остонасидаги қирғинбарот жангларнинг шоҳиди бўлган, эндиликда бутун дунё учун зиёратгоҳга айланган машҳур «Солдат даласи» деган жойга борганда билдик.

Ҳаёт-мамот жанги кечган дала бағрини тилка-тилка қилиб, кўп йиллар азоб берган қурол-

яроғ қолдиқларини шу ерга, мана шу чуқурликка йиғиб, ёнига гул ушлаган қизча ҳайкали қўйилибди. Ер яроғ эмас, гул маскани бўлмоғи керак! Уруш қурбонлари шарафига қўйилган бу ёдгорлик даъвати шуни изҳор қилиб турарди.

Муҳсина ая машинадан «Солдат даласи» четида тушиб қолди. Ёдгорликкача пиёда борди. Унинг кўзлари ўтли, лаблари алланарсаларни шивирларди. Биродарлик қабристонининг олдига келганда чўнтагидан оппоқ латтага ўроғлик нарса олиб тиз чўкди. Ҳайрон бўлиб турганимизда боғични ечиб, ундан мрамр сағана пойига бир сиқим тупроқ тўкди.

— Руҳинг шод бўлсин, укажоним! Кечир, дўстларингдан айириб, сени она юртимизга олиб кетолмайман. Ҳовлимиз тупроғидан бир сиқим олиб келдим...

Муҳсина ая бўшаган халтачасига «Солдат даласи»дан бир сиқим тупроқ солди.

— Бу ерларга яна қайтиб келишим қийин бўлар... Тошкентдаги Биродарлик қабристонига олиб бориб, тупроғига аралаштираман, то ҳаёт эканман, у ерга бориб, зиёрат қилиб тураман...

Назаримда, замин кенгайгандек, оддий кишиларимиз улуғлик касб этгандек бўлди. Шу ёдгорлик, «Солдат даласи», Тошкентдаги Биродарлик қабристони, Курант бонглари, Мангу олов билан биз — ҳозирги авлод кишилари ўртасида қандайдир уйғунлик мавжудлигини чуқур ҳис қилдим.

Қўмсаш

На исмини, на касбини билмайман унинг. Ёшининг нечадалиги, ҳатто эркак ёки аёлми эканлиги ҳам менга қоронғи.

Кўп йил бўлди, ҳамон унга ҳавасим келади, ҳамон у каби биринчи бўлиб қуёшни, шамолни, борлиқни қаршилагим келади. Маъсум тонг беғуборлигини тилайман хаёлан унга кўп йиллардан бери...

Кўп йил бўлди...

Поезд тонгнинг ҳарир пардасини ёриб, чўлда учиб борарди. Кунчиқарда ҳам, кунботарда ҳам на бир гиёҳ, на бир паноҳ кўринади. Енгил туман бўлиб кўринган саҳарнинг сирли ҳарир рўмолини ёпинган она замин чир айланади.

Бирдан ҳарир парда ёрилди: заррин нурлар борлиққа югурди. Рангсиз осмон ўркач-ўркач оппоқ паға булутларга айланди: инсон қадами етолмайдиган узоқ ва сирли уфқда бобо қуёш бир кўзини очган эди.

Шу вақт кунчиқар томонда бир инсон кўринди. У ўша узоқ ва сирли қуёш нурларини ўзига сингдиргудек кучли ва улкан кўринди кўзимга.

Ким у? Чўлу биёбонда, оппоқ саҳарда, ёлғиз ўзи нима қилиб юрибди? Геологми? Гидрологми? Чўпонми? Инсон кўзи илғайдиган тиниқ уфққача бирон бошпана, бирон дов-дарахт кўринмаган бийдек чўлда ёлғиз юрмакка жасоратни қайдан олди у?! Уни ётоғидан шунча барвақт уйғотгану бошпанасидан шунча йироқ кетишга ундаган нарса нима? Қуёшни биринчи бўлиб қаршилаш истагимми?

Балки бу инсон севган касби туфайли одамлардан узоқда яшашга мажбур-у, уларни жила бўлмаса поездда кўриб, дилидаги қўмсаш туйғуларини қондирмоқчи бўлгандир?

Ким бўлса ҳам унга жуда ҳавасим келди. Маъсум саҳар ҳавосидан нафас олган бу кишининг қалби поклигига ишончим комил. Қуёшнинг илк нурларига қўл чўзган бу одамнинг кўнгли ёруғлигига ҳам ишончим комил!

Кўп йил бўлди... Лекин эзгуликка ташна дамларимда ўша инсонни: на исмини, на касбини, на ёшини билмаган ўша инсонни эслайман. Ортидан жарангдор кунни, сирли тунни бошлаб келадиган ўша тонг маъсумлигини қўмсайман.

Соғинч

Одамлар қаҳратон қишда ёруғ ёзни соғинишади.

Шамол увуллаб, бўрон ўкириб, изғирин деразаларга оқ нақшдан сирли суратлар солиб кетганида ҳам инсон хаёлида яшнаган чаманзорларни тасаввур қила олади. Димоғига райҳон иси уфургандек бўлади. Бармоғига санчилгандек туюлган атиргул тиканидан бадани сесканиши ҳам мумкин. Ҳолбуки, аёзли қишда очиқ боғдан қизил атиргул узган кишининг ўзи бўлмаса керак...

Одамлар саратонда унинг тантилигидан шохларини букиб юборган мевалари, тароватли полизи, гуркираган гулларида фойдаланганлари ҳолда сокин ва мудроқ, серқор, оппоқ қишни соғинишади.

Меҳнат ва саратон қуёшидан пишган юзларига қишнинг аёзли шамоли теккандек бўлиб,

жунжикишлари ҳам мумкин. Ҳолбуки, аёзли қишга етгунгача саратондан кейин ўртада илиқ ва сахий куз ҳам бор...

Инсондаги бу ғайритабиий соғинч нимадан?

Унинг мудом оқликкаю ёруғликка интилишидан эмасми?!

Усталар

Қачонлардир, мустақилликка эришишимиздан анча илгари хорижга хизмат сафарига бориб келган ҳамкасбим у мамлакатларда шаҳар ўртасидаги катта қурилишлар ҳам шовқин-суронсиз, чанг-тўзонсиз олиб борилишини, қад кўтараётган бинолар гардсиз, қоришмаю қотишмаларсиз эканлигига қойил қолганини гапирганди.

– Ғиштларни, қоришмаларни целлофан пакетларда олиб келишадими, дейман-да – қурилишларда гард йўқ... Қурилишга материал олиб келаётган катта юк машиналарининг шиналари бизникидагига ўхшаб асфальтга бир чақиримгача «дастхат» қолдирмайди. Чангдан кўзингиз қисилмайди. Контракт билан ишлаган қурувчи буюртмачининг бир ғиштига ҳам хиёнат қилмайди. Қурилишга ҳар бир ғиштгача ҳисоблаб олиб келинаркан. Яримталиқ ғиштлар алоҳида ҳисобда, керак жойига қараб олиб келтириларкан...

Буни эслаётганимнинг боиси...

Усталар ишини тугатишди. Кечки таомдан сўнг ҳақларини олиб хайрлашаётганда бош уста – ёшгина йигит ўғлимга деди:

– Дадангиз ва ойингизни таклиф қилинг, дуоларини олайлик.

Илтимосига кўра хонага кирдик.

— Амакижон, холажон. Бир ҳафта уйингизда хизмат қилдик. Ўғлингиз рози қилдилар. Сизлар ҳам рози бўлинглар. Айниқса, холам тиним билмадилар. Ош-овқатимиз, ичар чойимиз ҳамиша тайин бўлди. Хизматингизга, берган ош-тузингизга рози бўлинглар...

Умру жонларига, касбу корларига, бахту иқболларига барака тилаб дуо қилдик. Баодоб тарбиялаган ота-оналарига раҳмат деб, хайрлашдик.

Кузатувдан сўнг дилимда қандайдир ёруғлик қолди. Бунга сабаб ёш усталарнинг ҳақини олгач, индамай кетавермай, еган нон-тузига розилик сўрашигина эмас эди. Бу одобли, маданиятли кишининг оддий ҳаракати.

Бу ёруғлик, тўғрироғи, аллақандай қониқиш ҳисси шу гуруҳ келиб иш бошлаганидан бери дилимда пайдо бўлган эди. Иккинчи куниёқ «янги тоифа ҳақиқий зиёли усталар авлоди пайдо бўлибди», деб севинган эдим.

Негаки, ҳар бир ҳаракатларида ички маданият, шарқона одоб, ўз касбларини эъзозлашларини сезиб турардим. Эрталаб, улар келишига яқин қолганида, гарчи эшикни очиб қўйсам ҳам тўғридан-тўғри бостириб кирмай ё эшик қўнғироғини аста босишар, ёки «биз келяпмиз» дегандек, секин томоқ қириб қўйишарди. Салом канда бўлмасди. Ортиқча гап-сўзсиз, «перекур»ларсиз, қўпол ҳазил-мутойибаларсиз ишлашарди. Бир чеккада магнитофон секин хиргойи қилиб турар, уларнинг ўзаро ҳаракати шунга уйғун эди.

Цемент, гишт, қум, лой, қоришма... Ишлаётган майдончаларида буларнинг ҳаммаси бўлса ҳам

атроф чанг, тупроқдан холи, пойабзаллари ҳовлида лой изларини қолдирмасди.

Кечқурун иш тугатишларидан сал олдин уста шогирдларидан бири ҳамма ёқни йиғиб, асбобларни тозалаб, болалар кўзидан холироқ жойга қўяр, кафелларни ҳам гулини гулига мослаб тахлаб қўярди. Эртага иш бошлаш учун ҳамма нарса етарли экани ҳақида бош устага айтарди.

Булар ҳақида батафсил тўхталаётганимнинг босиси булардан аввал ҳам икки гуруҳ усталарнинг ишини кўрдик. Ҳар куни улардан сўнг йиғиб-тозалаб олгунча, эрталаб уларнинг иш бошлашига жой очгунча эсимиз кетарди. Ғишт терадигани фақат ғишт терар, ҳовоза-ҳовозада, қотишма челақда қолиб кетаверарди. Асбоблар ҳам ўлда-жўлда. Атроф тўла ғишт парчалари, оёқ босишга жой бўлмасди. Ўрганган кўнгил-да, кетаётганларида машиналарига беш-ўнта ғишт, қоп тагида қолган цемент ёки қумни солиб олиб кетишарди... Улардан сўнг уста деса, юрак увишадиган бўлди.

Мустақиллик туфайли юртимиз катта қурилиш майдонига айланди. Чет элликлар билан бизникиларнинг биргаликда ишлаши кўп жиҳатдан фойдали бўлаётганини шундан билдим. Келиним айтмоқчи, бизда ҳам маданиятли усталар тоифаси пайдо бўлди.

Тун ва тонг

Ҳар куни маълум вақтда тун ер узра ўз чойшабини ёзади. Туннинг аввал кучи сояларга етади: уларни ер юзидан ўчиради. Кейин атрофни зулмат билан қоплайди. Кейин гўё ўзи қилган ишдан хижолат бўлгандек ва қилмишида ёруғлик ҳам борлигини кўрсатмоқчи бўлгандек, кўк узра милтиллаган юлдузлардан сочқи сочади. Яна уялмай-нетмай шу юлдузлар, соясини йўқотган дарахтларнинг қўрқинчли шох-шаббасини ўртага қўйиб, «Даврон меники! Мен боқийман!» деб онтичади.

Унинг бу қасамига ҳатто ўзи сочган юлдузлар овозсиз кулади.

Барглар бағридан шабнам бўлиб ёш оқади.

Қушлар ҳайрон донг қотади.

Лекин бирдан... Тун бағрини тилкалаб «Аллоҳу Акбар!» эшитилади.

Борлиқ баробарига исёнда портлайди:

Юлдузлар уялиб, юзига ҳарир парда тортади.

Сояси қорайиб чувалашган дарахтлар ўзлигига қайтади.

Булбул яна сирли чулдирайди.

«Мана, ҳозир!» «Мана, ҳозир!» дея дарахтларнинг нақ учидаги қушлар алланималардан дарак бериб чуғурлай бошлайди.

Хув, ошшоқ бошли тоғлар устидан теракнинг нақ учига тилло арғимчоқ уланади.

Заррин-заррин, умидли-умидли тонг отади!

Ичган қасамларини биров юзига солишидан қўрқиб, тун шошилинич чекинади...

Такрори бўлмас...

Куни билан қизгин меҳнатдан ҳориган қуёш қизариб тобора ёнбошлаб боряпти. Эрталаб унинг нури дастлаб осмонўпар бинолар, азим чинорлар ва тераклар учига тушганидек, шафақнинг қизил нурлари сўнгги бор яна уларга нигоҳ ташлаб, уфққа сингиб кетади.

Ҳар куни шундай. Ҳар куни кечки шафаққа тикилган кишини қандайдир маъсум ўй қамрайди.

Мана яна бир кун ўтди. Такрори йўқ кун... Нима кўрдик унда? Оддий бир кун... Дарё мисол оқди-ю кетди. Оддий бир кун... Аммо шу оддий куннинг ҳам такрори бўлмайди...

Кишининг умри шу оддий кунлардан иборат. Улар «бошқача», «улуғ» кунларга бир пиллапоя. Жилла бўлмаса, шунинг ўзигагина умр кунини «оддий» дея камситиб бўлармикин?

Шу ҳақда ўйласам, онгим равшанлашиб, кўнглим тозариб бораётганини ҳис қиламан. Умр куни... Оддий бир кун... Такрори йўқ кун... У жонли бир нарсадай, менинг меҳримга муштоққа, муҳаббат уҳурматимга лойиққа ўхшайди. Ўтган куннинг қизил шафақларига тўйиб-тўйиб тикилишга ҳаракат қиламан. Улар ҳаётбахшга ўхшайди. Умидбахшга ўхшайди. Ҳаётбахш нарсаларнинг ҳаммаси эса ҳамisha мадҳга, шукрга лойиқ бўлган.

Шу оддий кунни туйганимга шукр.

Тонг ёришини кўришга, кечки шафақнинг уфққа чўкишини кузатишга насиб этгани учун Ўзига шукр!

Оддий кун айнан оддийлиги билан бетакрор.

Шундай кунлардан иборат умр бетакрор...

Елпиғичдаги битик

Қўлимдаги елпиғични анча йиллардан бери тутаман. Ҳар йили ёз чилласида у менга ором бахш этади. Катта ва пишиқ елпиғичнинг ҳар устунисида тепадан пастга қарата оқ ўчмас бўёқда хитой иероглифларида нималардир ёзилган эди.

— Елпиғичингизга ажойиб ҳикмат битилган экан! — деди хитойча иерографларга ўйчан қараб турган уйғур адибаси Ҳожаргул.

— Таржима қилиб кўринг-чи? — илтимос қилдим ундан ва ёзиб олдим.

Таъриф

Одамларга таъриф беришда кишиларнинг ўзига етадигани йўқ.

— Раисимиз Мамаюнус Мадаминов роса деҳқон одам, — дейди бўлажак очерким қаҳрамони Ойдиннисо Раҳмонова. — Болалари ҳам бир қўтон. Ўзи кичик феъл. Каттазанг эмас. Катта-кичикни шундайгина таниб олади. Ҳаммани қувиб юриб (кузатиб юриб демоқчи), ўти адоқ бўлганини ҳам, сомони охирлаганини ҳам билади. Яхшиларни дуо қилади.

— Онам Санамбиби, шукр, ҳали борлар. Ёшлари саксон бирда. Ҳали жуда енгиллар, ердан дадил кўчадилар...

Мана яна бир таъриф:

— Сув юзидаги кўпикдек қалқиб турган раислар ҳам бўлади, — дейди андижонлик раиса Хайрихон Эргашева. — Улар нима қилиб бўлса ҳам ўзи-

ни мустаҳкамлашга уринади. Аммо шиддатлироқ оқим сув юзидаги кўпикларни ювиб юборганидек, ҳаёт оқими бундай раисларнинг бебурдлигини кўрсатиб қўяди. Ҳақиқий баҳони эса эл беради...

Кеча, бугун, эрта...

Биз ҳаётимиз, турмушимиз давомида **кеча, бугун, эрта** тушунчаларидан айро яшай олмаймиз. Инсоннинг узун ёки қисқа умрида шу тушунчаларнинг аҳамияти ҳақида ўйласангиз, улар **замон** (давр, вақт) теграсини ёриб ўтиб, **макон** (қалб)ни ҳам абадга забт этганини англайсиз. Чунки ҳаммамизнинг умримизда:

КЕЧА – беадад шукрлар фасли, сабр, армон, шодон кулги, аччиқ йиғи, тушкунликлар ва кўтарилишлар, топишлар ва йўқотишлар, ўртаниш ва изтироблар фасли, ўсиш ва улғайиш фасли, юки жуда салмоқли фасл, охирида қалбимиз битигига беадад шукрлар қасидаларини олиб кирган фасл.

ЭРТА – ҳар биримиз учун туганмас ва ширин умидлар рамзи бўлган фасл.

Биз эса – **бугунда** яшаймиз...

БУГУН – **кеча** ва **эрта** ўртасидаги кўприк фасл. Бу фаслдан **кеча** ва **эрта** фасллари аниқ кўринади. Нега одамнинг **бугунга** иштиёқи ҳамиша баланд? Балки бу **бугуннинг** зиммасида буюк масъулият борлиги, яъни у **кечаги** беадад шукрлар, сабр ва армонлар, кулги ва йиғи, чўкиш ва кўтарилиш, топишлар ва йўқотишлар, ўртаниш

ва изтиробларга, **эртанги** келадиган туганмас ва ширин хаёллар, орзу-умидларга **муносиб** яшаш фасли бўлгани учундир. **БУГУН**имиз – **КЕЧА** ва **ЭРТА**дан қувват олади. Айнан шуниси билан жуда **қадрли ва ганимат** фасл.

Азим тоғ ёнбағридаги кичкинагина булоқчадан пайдо бўлган жилға юрагидаги эзгуликни ичига сиғдира олмай, ўйноқилаб пастга югуради. Ўйлида учраган нав-ниҳоллар ундан баҳра олади. Ўйловчилар тиниқлиги, шўхлиги, оромбахшлигига мафтун бўлиб, тизза букиб, сийнасига лаб босадилар.

Бир куни тоғдан харсанг тош қулаб тушиб, булоқ кўзини беркитди. Жилға бир тўлганиб, шўхлиги йўқолди, куйи босилди, тагидан майда шағал тошчалар кўриниб қолди. Бу аҳволдан булоқнинг юраги сиқилиб кетди, харсангни ағдармоққа эса кучи етмади. Беҳол қолиб, нидо қилди:

– Раҳмингиз келсин, мен қайнамай туролмайман! Тошни олиб ташланг, мен аввалгидай ўйноқилаб оқиб турай!

Шу дам тоғдан акс садо келди:

– Нодон экансан-ку! Агар билсанг, бу менинг мурувватим-ку! Ақлинг бўлса, гурурланишинг керак, ахир бу тош баланд тоғдан тушди! Унинг кучига тўсиқ йўқ, йўлда қанча тошларни ўпириб тушганини кўрдингми?

Тоғнинг ҳимоясида харсанг гердайиб, булоқни қаттиқроқ эзди. У билмасдики, қанчалик бағри-

тош бўлмасин, қайнар булоқни тўсиб қолишга кучи етмайди: бу ерда булоқ кўзини беркитса, на-
ридан қайнаб чиқади.

Кўп вақт ўтгани йўқ. Сал берироқдан қайнаб
чиққан булоқ яна ўз жилғасини излаб топди, шўх-
шўх куйлаб пастга отилди. Унинг содиқлиги учун
одамлар тизза букиб, тиниқ юзига лаб босдилар.

Ўтганнинг ўроғини, кетганнинг кетмонини
олиб, харсанг ҳали ҳам гердайиб турар, атрофида
эса ўт ҳам ўсмасди.

Ёмонликнинг одими бунчаям чаққон бўлмаса?!
Яхшилик бир қадам қўйиб улгургунича, ёмонлик
ўн қадам ҳатлаб қўяди!

Муҳаббат ширин, муҳаббат гўзал, деб ўрган-
ганмиз. «Ҳақиқий муҳаббат ҳеч қачон сип-силлиқ
кечмайди», деб ўқигандим. Шундай экан, муҳаб-
батнинг ширин ва гўзаллиги унинг аччиқ азобида
экан-да.

Тўлқинни чўктириб бўлмайди. Унга қарши
турувчилар, уни фарқ қилмоқчи бўлганлар, ўз-
ларининг чироққа урилиб ҳалок бўладиган пар-
вонадан ҳам ожиз эканликларини наҳотки сизма-
салар?!

Болалигимдан кўз ёшини ёмон кўраман.

Болалигим урушдан кейинги оғир йилларга тўғри келган. Онагинамнинг кўз ёшларини бир неча бор кўрганман. Ҳар гал ёрдам беришга ожизлигимдан титраб-қақшардим. Бу ожизлик катта бўлганимда ҳам йўқолмади.

Инсоният қайноқ ва аччиқ кўз ёшларни тўхта-тишга қурби етадиган сўзларни ўйлаб топганмикин ўзи? Агар топган бўлса, мен уларни ҳали билмас эканман. Нега бўлмаса яқин кишиларимнинг кўзида ўша қайноқ ва аччиқ кўз ёшини кўрганимда болалигимда онам олдиларида турганимдагидек титраб-қақшайман-у, тилим эса гунг? Тилимга ўша дамда келган юпатувчи сўзлар йиғлагувчининг буюк дарди олдида сийқаси чиққан гапларга ўхшаб туюлаверади...

Ҳаётимда бир неча бор кўз ёши билан кишиларнинг раҳмини келтирмоқчи, шундан фойдаланмоқчи бўлганларни ҳам кўрдим, бу ҳол менинг бошқа бир оддий ҳақиқатни кашф этишимга ёрдам берди: ўз қадрини билган, ғурурли кишилар бировнинг олдида йиғламас эканлар. Ундайларнинг кўз ёшини кўриш ҳеч кимга насиб этмасин!

Кўп йиллар аввал ҳамкасбимиз Яйра опага: «Агар мен ёзган нарсаларни «ҳикоя» деб босишса, суюнчимдан ақлдан озсам керак», деган эканман. Яқинда эсимга солдилар. «Ҳали ҳамми?» деб сўра-

дилар. Кўп марта ҳикояларим босилди. Бироқ дилимдаги қўрқувми, ҳаяжонми, масъулият ҳиссиими ҳали ҳам йўқолгани йўқ. Ҳар гал янги нарсамни таҳририятга берганда, юрагимни «ҳовучлаб» тураман. Назаримда, одамларга энг нозик сирымни гўё энди айтаётганга ўхшайман.

Ҳали ҳам шундай...

Маълумотларга қараганда, ер юзида кунига маълум сон одам туғилади, табиийки, маълум сон одам бу дунёни тарк этади. Аммо нима учун бизга ҳамиша ўлаётганларнинг сони туғилаётганларнинг сонидан кўпроқ бўлиб туюлаверади? Бу гап заминиди оддий ҳақиқат йўқмикин: ўлганларни биз биламиз, таниймиз, ҳаёт сўқмоғидан улар билан бирга юрганмиз, битта майизни бўлишиб еганмиз. Янги туғилганларни эса ҳали таниб улгурмаганмиз. Уларга ҳатто исм ҳам қўйилмаган. Аслида эса ўлганлар ва туғилганларнинг сони бир хил, дейишади...

Китоб ҳамма ёшда ҳам муттасил одамни тарбиялашга даъват этувчи энг моҳир муаллим. Китоб кишилар кўнглига эзгуликни, яхшиликни жо қилади. Бу ҳам кундек равшан нарсас. Мен унинг шубуюқ қудратини ҳурмат қиламан.

Аммо...

Кўп китоб ўқиган бир одамни танийман. Уйидаги китобларни кўрсангиз, ҳавасингиз келади. Нақадар бой жавонлар! Беихтиёр ўзингизда ҳам шундай китобларга, шундай кутубхонага эга бўлишни орзу қиласиз...

Лекин мен шу одамнинг бирон кишига яхшилик қилганини билмайман. Унинг ўзсеварлиги, худбинлиги, нокасалигидан озор чекканлар эса жуда кўп. Демак, китоб одамга ҳар хил таъсир қилар экан-да. Балки одамлар китобдан фақат ўзларига керагини ахтаришар? Биров маънавий бойлиги, поклигини ошириб, биров худбинлигини қондирар?

Ё Худо, китоб урсин иккинчиларини!

Сиёҳқалам...

Қитирлайди...

Сургалади...

Зарда қилади...

Шошади...

Йиғлайди...

Доғлайди...

Кўпинча юрагидагини очиқ айтмайди...

Айрим пайтлар қадами бежодек ҳам кўринади...

Баъзида лобар қилиқ қилади, пардозга ружу қилган қизлардек безанувчан бўлиб қолади...

Кўпинча эса хаёли паришон...

Қай ҳолатда бўлмасин, ундан чиқадиган ҳар бир сўз – қалбимнинг ўша ҳолатдаги рост сўзи...

Бошида юмшоққина, лўппи бўлган ўчирғич ўзгаларнинг айбини беркитиш, қинғирини йўқотиш, хатоларини тузатиш учун ўзини аста-секин қурбон қила бошлайди.

Ҳаётнинг узлуксизлигини таъминлаш мақсадида одамлар уйланишади, эрга тегишади. Қўша қариш, умр поёнигача биргаликда етиш эса осон эмас, асло осон эмас.

Шукроналик билан яшаш одамга қувват бахш этади.

Киши ёшлигида арзимаган нарсалар туфайли бир-биридан хафа бўлиб, аразлашиб юрса, кексалигида «Ўшанда шундай қилишим шартмиди?» деган армон қалбини кемиради.

Бу армон ёшликда, бировдан баланд келгандаги туйган нашидасидан анча аччиқроқ кечади.

Бир одам қилган хатони бошқалар такрорлаши шарт эмас.

Бировнинг ўз хатоси туфайли мушкул аҳволга тушганини кўрганлар унга бефарқ бўлмасликлари керак.

«Мен ўлсам, хайрли амалларим кейинги авлодга қолади», деган фикр кишига қувват беради.

Хайрли амалларни киши ўзи билан олиб кетаверса, ундан кейинги авлод тобора кучсизланиб бораверади.

Бошқаларнинг қозонига қараб, киши ўз қозонини осмаслиги керак. Шунингдек, бошқаларнинг жисмига қараб, киши ўзига лойиқ ва ярашиқ кийим бича олмайди.

Мушкул ва шодлик вақтларда бирга бўлиш — киши руҳини юксакларга кўтариб, қаддини адл қилади...

Мени лол қилган нарса, хитойларнинг неча асрлар илгари ўтганларнинг панду насиҳатларини турли йўллар билан (ҳатто елпиғичга ёзиб ҳам) ҳозирги авлоднинг қалбига солиб, қувватлантириб туриши бўлди.

Бу мамлакатнинг ҳар тарафлама дунёда биринчилиқни эгаллашга қатъий киришганида шу қувватнинг беқийёс кучи борлигига имоним комил.

Ёлғончиларни, тилёғламачиларни яхши кўраман, дейдиган одам топилмаса керак! Аммо ту-

риб-туриб, баъзан даҳшатга тушаман: ҳамма бир-бирига фақат рост гапни, дилидагини рўйи-рост, нима ўйлаётган бўлса, шуни гапирса, унда нима бўлади?!

Катта-катта кемаларни пайраҳадек кафтида учириб юрган уммонлар ҳам, дунё ўзимники деб жўш урган денгизлар ҳам, менга тўсиқ йўқ, деб шошган дарё ҳам, дунёни писанд қилмай тошдан тошга сакраган ўйинқароқ ирмоқлар ҳам... тоғлар тепасидаги оппоқ, сокин қор ва музликларни, ер бағридан сизиб чиққан булоқларни унутмаслиги керак. Зеро, уларнинг ҳар бири учун ҲАЁТнинг бошланиши тоғдан...

Музга айланган сув ўзининг сув бўлиб турган вақтини ҳамиша ҳам ёдида тутармикин?

Сувга айланиб бўлгач, ўзининг муз бўлган вақтини сув ҳеч ёдига олармикин?

Одамлар асал ейишади. Табиатнинг бу неъматини истеъмол қилганларида «бу май асали», «бу кузги асал», «бу пахта гули асали», «бу фалон гулнинг асали»... деб таърифлашга зўр беришади-ю,

бирон киши энг заҳматкаш асалариларни ёдга олмайди... Қизиқ дунё...

Салом – бу Аллоҳ исмларидадир. Аллоҳ уни ерга нозил қилди. Саломни ораларингизда кенг тарқатинглар, деб даъват қилинади ҳадисларда.

Ҳа, она қизим, ҳар ишнинг боши «Ассалому алайкум!» ва «Билмиллаҳир роҳманир роҳийм!»-дир. Ҳадисларда айтилишича, «бисмиллаҳ!» билан бошланмаган ишнинг охири кесикдир, яъни бекикдир.

Эсингиздан чиқмасин, саломга ишорат билан эмас, овоз чиқариб алик олиними ва салом берган киши буни эшитиши лозим.

Кишиларга ёмонлик қилиб, яхшилик кутманг.

Биров чақирганда жавобингиз «Лаббай!» бўлсин. «Лаббай»нинг маъноси жуда кенг. У «Сизни эшитяпман!», «Хизматингизга ҳозирман!», «Малол

келмаса гапингизни қайтариб юборинг?», «Бу гап-га нима дейсиз?» кабиларни ҳам англатади.

Эшикдан қариндош-уруғ, қўни-қўшни, танишингиз ёки бегона одам келса, аҳволи руҳиятингиздан қатъи назар, ўз ташвишингизни яшириб, очиқ юз ва табассум билан кутиб олинг.

Биров сиздан бир нарса сўраб келса, имкони борича қуруқ қайтарманг. Сўраганнинг бир юзи, бор бўла туриб бермаганнинг икки юзи қора дейдилар.

Тансиқ таом пиширсангиз, олдини албатта уйдаги катта ёшли кишиларга беринг, икки ёнингиздаги қўшнингиз билан баҳам кўришни ҳам унутманг.

Қариндош-уруғникига борганда имкон қадар қуруқ бормасликка ҳаракат қилинг, жуда бўлмаганда болаларига бирор нарса олиб борсангиз, чиройли кўринади.

Киши йўқман деб зорланаверса, борининг ҳам баракаси учади.

Меҳмон кетаётганда етти қадам бўлса ҳам бирга кузатиб чиқинг.

Эркак киши билан рўпара келганда, орқага тисарилиб, унга йўл беринг.

Икки киши суҳбатлашиб турган бўлса, ўрталаридан ўтиш – беодоблик.

Кўча супураётганингизда, сув сепаётганингизда кимдир ўтаётган бўлса, ўтиб олгунича ишингизни тўхтатиб, четга чиқиб туринг.

Ховли ёки кўчани супураётганингизда биров билан кўришишга тўғри келса, аввал супургини чеккага қўйиб, кейин унга яқинлашинг.

Куч-қувват билан қилиб бўлмайдиган ишларни яхши хотинлар ўз ақллари билан қила олишларини унутманг.

Бошга қилич келса ҳам ёлғон гапирманг. Эгилган бошни қилич кесмаслигини ҳам унутманг. Қайнона экан-ку, юраги тош одамнинг ҳам самимий узрдан кўнгли ҳалимлашади.

Бир марта ёлғони фош бўлган келин кейин сутни «оқ» деса ҳам бошқалар ишонмайди.

Ҳамма ҳам бой бўлишни истайди, аммо фаровонлик аста-секинлигини унутманг. Меҳнатингиз билан эришган бойлик қадрлидир.

*Аёл зоти кетмас
ҳаётдан изсиз*

Авлодлар узвийлигини бузмаслик
учун ўтган асрдан ушбу воқеий
ҳикояларни сизга илиндим.

Қалбимда аёлга нисбатан
муҳаббатнинг ҳамиша турғун бўлиб
қолишига сабаб бўлган
ҳикоялар...

Бу воқеалар тафсилотини ўқиган одам
балки ишонар, балки ишонмас...
Аслида одамларнинг қалби оғир кунларда
катта синовдан ўтишига, оғир кунларда
одамлар бир-бирига яхшилик соғиниб, яхшилик
қилишига кафил на ҳожат?

УЗИЛМАС КЎНГИЛ

– Омонмисиз...

– Ўзингиз яхшимисиз?

– Набира муборак бўлсин!

– Ўзингизга ҳам! Агар ўшанда сиз...

Йўқ, Собир ака бошқа нарсалар ҳақида сўзламоқчи эди. Сизлаб эмас, мўйлови барқ урган, ҳаётидаги биринчи беқасам чопонини кийган ўша узоқ ёшлигидаги каби «азизим»лаб нималардир демоқчи эди. Бугун у Гулсумнинг келишини кутган эди. Келишини биларди.

Неча йилдирки, бу хонадонда яхши ёки ташвишли кун бўлса, Гулсум, албатта, келади. Унинг ўрнида бўлган бошқа аёл бундай жасоратни қилиши гумон.

Бугун у Собир аканинг олтмишдан анча ошганда кўрган набирасини йўқлаб келибди. Тоғорасининг бир чеккасида чарвига ўралган тўрттагина қийма дўлма. Бу эса Собир акага. Бир вақтлар фақат ўзи тайёрларди ҳеч кимнинг ҳаёлига келмаган бу та-

омни. Ана шу дўлмани кўргандаёқ, айтмоқчи бўлган гаплари ойдинлашгандек бўлди. Ҳа, кексайиб қолди, кўнглидагини Гулсумга айтиши керак.

Айтгани билан ҳеч нарсани ўзгартириб бўлмайди, ўзгартириш нияти ҳам йўқ. Лекин набира кўргандаги беадад шодлиги ҳурмати Гулсумга миннатдорчилик билдириб қўйиши керак. Ўзининг-ку бу билан юраги бўшайди, балки Гулсумнинг ҳам бир вақтлар Собир туфайли юрагида йиғилган зардоби тўкилар... Ёнида бўлмай туриб ҳам Собирни шунчалар бахтиёр қилган мана шу аёл қудрати олдида тиз чўкишга тайёр эканини, ўла-ўлгунича унга яхшилик тилашини айтиши керак.

Уруш дошқозонида лаққа чўғ бўлиб ёниб ўчганларнинг бири Собир эди. Янги уйланган, ҳали чимилдиғининг оқ тизимчаси ечилмасдан, куёв дўпписининг тахи текисланмасдан, тўнининг оҳори тўкилмасдан туриб фронтга кетди. Унсиз кўз ёшини тўкканича Гулсум қолаверди. Бир-икки енгил жароҳатини назарга олмаса, Худо уни асраб келатган эди. Ғалабага бир фурсат қолганда...

Ғолиблар йўлидаги сўнгги дарёни кечиб ўтишяётганда Собир жангчилар тушган солни итариб юбориши, кейин ўзи ҳам сузиб етиб олиши керак эди. Узун таёқ билан бор кучини сарфлаб солни итарганини, сувда қулочини кериб, бир-икки қадам юрганини билади. Кейин нима бўлганини эслолмайди. Нақ оёғи остида снаряд портлади. Собирнинг дарахт бўйи баландликка ажабтовур

сакраб кетганини солдагилар ўзлари ағанаб туша-ётиб кўришди. Собирнинг жонсиз жасадини қонли тўлқин қирғоққа олиб чиқиб ташлади. Унинг ҳалок бўлганига шубҳа йўқ эди.

Кейинчалик қўмондонлик унинг уйига шу мазмунда қора хат юборди. Тақдирни кўрингки, жангдан сўнг ҳалок бўлганларни дафн қилиша-ётганда, санитарлар қулоғига элас-элас инграган овоз эшитилгандек бўлди. Апил-тапил тупроқ билан қоришиб ётганларнинг ҳаммасини диққат билан қайта қарай бошлашди. Энг сўнггида ранги оппоқ, устидаги кийимлари ҳам лаҳтак-лаҳтак бўлиб кетган жангчини олиб, санитарлар замбилга ётқизишди. Ичакларигача кўриниб ётган қоринини қават-қават дока билан ёпишиб, чиқмаган жондан умид дея, госпиталга олиб кетишди.

Бу Собир эди. У ойлаб ўзига келмади. Тўқсон килолик забардаст йигит йигирма уч килолик гўдак болага айланиб қолди. Уруш тугаганидан икки йил ўтгачгина ҳамширалар кроватнинг икки оёғига сочиқ боғлашиб, уни чақалоқдек аввал ўтиришга, яна ярим йилдан сўнг юришга қайтадан ўргатишди. У ўзининг бир умр ногирон бўлиб қолганини билар, шу сабабдан уйига хабар бердирмаган эди. Яна бир неча йил госпитал жойлашган шаҳардаги ногиронлар уйида даволанди. Аммо ўзи ҳақида юртидагиларга ёзишга юраги дов бермади. Урушдан кейин шунча йил ўтиб кетди. «Қора хат»дан кейин Гулсум кетганмикин? Унга ногирон кишининг оғири тушмайдими?

Ўзи боғ айланиб юра бошлаганида, айниқса, она юртини соғинганини чидаб бўлмас даражада ҳис қилди... Ҳатто ҳовлилари ўртасида ўсган бир тупгина тут ҳам назарида бошқача эди.

Юртига хат ёзишни аҳд қилганида ногиронлар уйидаги жиянини олиб кетгани келган киши кўзига оловдек кўринди. Ўзбекча сўзлар қулоғига мусиқадек эшитилди. Бу уларнинг маҳалласидаги киши эди.

Ўша тунда маҳалладоши Гулсумнинг фронтдан бир қўл билан қайтган кишига яқинда турмушга чиққани ҳақида эшитганини айтиб берди.

Ўша одамнинг қистови билан юртига қайтди. Унинг йўқ ердан қайтганини эшитиб, зиёрат қилганлар сирасида Гулсум билан унинг бир қўли йўқ эри ҳам бор эди. Учови гарчи сўзсиз ўтиришган бўлса ҳам, ўша қоронғи оқшомдан сўнг Собир ака тонггача ухлай олмади.

Ногирон одам парваришга муҳтож эди – кўп ўтмай уйланди. Аммо уруш уни бир умр фарзанд кўришдан маҳрум қилиб қўйган эди.

Бу орада урушдан анча кейин отасининг, фронтдан қайтган акаларининг қистови билан турмуш қурган Гулсум фарзандли бўлди. У Собир аканинг Чақардаги ҳовлисига келмаса ҳам, унинг сингиллари билан борди-келдини узмаган эди. Янга бўлиб эмас, опа бўлиб самимий муносабатини сақлаб қолди. У тўй-маъракаларда Собир акани кўриб қолганида олдига яқин келмаса-да, қарз саломини аямасди...

Бешинчи фарзандини юраги остида кўтариб юрган кунларнинг бирида бозордан қайтаётиб, кўзи ёриганига уч-тўрт ой бўлган қайинсинглиси Кариманикига кирди. Нашвати тагига солинган кўрпачада ўтириб, икковлари талай вақт ҳасратлашишди. Дам кулишади, дам йиғлашади. Ораларидаги фарқ ўн йиллар чамаси бўлса ҳам

билинмас, бир умрлик дугоналардек эди. Суҳбат билан бўлиб, эшик олдидаги пахса деворга суянганича уларни кузатиб турган Собир акани пайқамай қолишди. Садо бўлганида иккиси ҳам чўчиб тушишди.

– Вой, акам! Ассалому алайкум! Келинг, ака!

– Келинг... Омонмисиз?

Собир ака уйга киришини ҳам, улар олдига – супага боришини ҳам билмай, бироз тик туриб қолди. Бу орада Карима югуриб ичкаридан кўрпача олиб чиқиб супага, Гулсумнинг қаршисига солди. Дастурхон ёзгач, чойнакни тўлдириб Гулсумнинг ёнига қўйди, янгилаш учун самоварни кўтариб кетди. Ўт олдириб дамодам тараша солар экан, у узоқдан зимдан акаси билан собиқ келинойисини кузатар эди. Акаси пиёлани дастурхонга қаттиқ тираганча бошини эгиб ўтирибди. Гулсум бўлса кўзларида ёш филтиллаганича уни кузатяпти. Бир-бирларига қандай муносиб эдилар-а! Эй, Худойим, шулар бахтсиз бўлмаганида, қандай чиройли ўтиришган бўлишарди-я!

Собир ака ҳали деворга суяниб кузатганидаги таассуротидан чиқиб кета олмас, ҳарчанд истаса ҳам Гулсумни яқиндан кузатишга юраги дов бермасди. «Аёл киши ҳомила кўтарганда шунчалар гўзал бўладими?» ўйларди у Гулсумнинг тўлишган қадди-қоматини кўз олдига келтириб.

– Чойингиз совиб қолди, пиёлани менга беринг, янгилаб берай, – деди ҳазин товушда Гулсум.

Собир ака пиёлани узатиши билан Гулсум дик этиб ўрнидан туриб кетди. Совиб қолган чойни тўкиш баҳонасида ҳовли этагига ўтди-да, рўмолининг учи билан кўзларини артиб қайтди.

«Бу галгиси ҳам ўғил бўлар экан!» Собир ака-нинг хаёлидан чақмоқдек шу фикр кечди. У қара-маса ҳам, Гулсум турган заҳоти ўнг оёғини босиб юра бошлаганини пайқади. Қайсидир дўстининг «Ҳар гал хотинимнинг аввал қайси оёғини боси-шига қараб туриб, нима туғишини олдиндан айтиб бераман», деб мақтангани эсига тушди. Қандайдир ички дард билан бу иримга ҳозир ишонди. Бирин-чи бор Гулсумнинг фарзанд кўргани ҳақидаги ха-барни эшитгандаги каби ичини бир нима ўртади. Алам билан инграб юбораёзди.

Гулсум Карима билан бирга қайтиб келди. Гап гапга қовушмади. Ош ейишдан кўра «олинг-олинг» кўп бўлди. Ҳеч кимнинг иштаҳаси йўқ эди. Ишдан чиқиб бирровга кирганини айтиб, Собир ака хайр-лашиб чиқиб кетди.

У чиқиб кетганидан кейингина Гулсум ўзини ту-тиб тура олмади. Қанча йиллар олдин ўлган муҳаб-батига энди аза очаётгандек ўксиб-ўксиб йиғлади. Ерсупада оёқларини осилтириб ўтиришганича Ка-риманинг кўксига бошини, елкаларига қўлларини беҳол ташлаб узоқ йиғлади.

– Қўйинг, Гулсум опа, – дер эди Карима уни овутишга уриниб, айна чоғда ўзини ҳам йиғидан тиёлмай, – қўйинг, сизга мумкин эмас... Яхши нар-саларни хаёл қилинг, кулиб-қувнаб юринг. Эсон-омон қутулиб олинг... Шукр, мана фарзандларин-гиз бор, поччам борлар. Жуда яхши одам эканлар. Кўнглингизни бузманг, опажон...

– Кўнгил ўлсин, Каримажон, эплаб бўлмас бир бало экан! Неча тунларни мижжа қоқмай, юл-дуз санаб ўтказаман. Урушдан қолган якка қўли билан бошимни силаганида йиғлаб юбормай деб

ёстиқ тишлайман. Сезиб қолса-я деб номусимдан неча ўлиб, неча тириламам. Олти йил этик билан дунё кезди, неча бор ажал билан рўбарў келди, бошимга қўйиб юришим керак дейман, қўлимдан келганини қиламан-у, ўзим сезаман: кўнглимнинг бир чеккасида акангиз туради. Қилаётган яхши-лигим, меҳрибончилигимда бир парда нимадир етишмаётганга ўхшайверади. Тушларимга кириб чиқади Чақардаги ҳовлимиз, бувангиздан қолган ўн бир тўсинлик уйимиз... Акангизга ҳам осон би-лаётганим йўқ...

– Ҳозир ҳам эркак киши бўлганлари учунам ўз-ларини зўрға ушлаб турдилар. Аслида аҳволлари сизникидан баттар эди. Урушда йўқ бўлиб кетсам, шунча азоб бўлмасмиди, дебдилар тунов кун. Қай биримизникига келганингизни эшитсалар, аҳволи-руҳиятингизни сўраб-суриштирадилар. У кишининг болажонлигини айтмайсизми! Жиян-ларини еру кўкка ишонмайдилар. Борганимизда болаларнинг ҳаммасини йиғиб, эринмай Хадрага олиб бориб, ширинликлар олиб бериб, анча айлан-тириб юрадилар. Опам бир ўғилларини бермоқчи эдилар, кўнмадилар. «Этни тирноқдан ажратиб бўлмайди, қўй, фарзандинг ўзингга буюрсин, ка-молини кўр, роҳатида даврон сур», дебдилар.

– Бу янгангиз ҳам хушликкинага ўхшайди. Худо шулардан бир тирноқни аямаса, ҳаммаси унут бў-либ кетармиди...

– Келинойим бояқиш жуда яхши. Анча таскин бериб юради акамга... Бола асраб олайлик деса, акам яна кўнмабди. «Розиман, майли, мен деб умрингни ўтказма, сен ҳам бола-чақалик бўл», деб-

дилар. Келинойим йиғлаб гапириб берди. Астойдил кўнгил қўйган эканми, кетмади...

Собир ака тўғри ўйлаган экан, Гулсумнинг бешинчи фарзанди ҳам ўғил бўлди. Палатага олишгани ҳамон дармонсизликданми ухлаб қолди. Тушида Собир акани кўрибди. Қаршисида тиз чўкиб турганмиш. Елкасида янги беқасам тўн, қалин сочлари тим қорамиш. Мўйлови бирам ўзига ярашганмиш, кўзлари шўх, қўлларини чўзиб бир вақтлардагидек «Маликам!» дермиш кулиб. Дам ўтмай соқол-мўйлови мош-гуруч, чакка сочлари опшоқ, пилоткасини бостириб олган, елкасида шинель, озиб, ранги оқариб кетган ўрта ёшли Собир ака бўлиб қолармиш. Ҳамон тиззада, қўлларини чўзиб «Бер! Бер!» дермиш. «Маликам! Бер! Бер!» «Маликам, бер!»

Ўйғонганидан сўнг бу икки сўз унинг миясидан нари кетмай қолди. Кўрган тушини нимага йўйишини ҳам билмасди. Тонггача ухлолмай иситмалаб, алаҳсираб чиқди. Азонда эри келганида доялардан амаллаб эрининг олдига чиқиши кераклигини ёки уни палатага киритишларини йиғлаб сўради. Палатадаги хотинлар йўлакка чиқиб туришди.

Иккаласининг ўртасида нима гап ўтгани бу ердагиларга қоронғи. Чиқиб кетаётганда эрининг қовоқлари қизарган эди. Палатадагилар қайтиб киришганида Гулсумни безгак тутаётгандек титрарди. Дарров палата доясини чақиришди. Икки ҳамшира билан улар кўп уринишди, охири Гулсум бироз тинчланиб уйқуга кетди.

Эртасига болани эмизишга олиб келишганда эмиза олмади. Тошдек қаттиқ, чўғдек яллиғланган кўкракларидан қатра сут чиқмади. Чақалоқни алоҳида парвариш қилишиб, бошқа оналардан соғиб олинган сутни қайнатиб шишада эмизиб туришди. Чиқиб кетишаётганида шифокор икки шиша сут берди.

– Эртадан эса мана бу қоғоз билан махсус сут оласизлар, – деб қўлига рецепт тутқазди. – Дарҳол участка болалар шифокорини чақиринглар, керак бўлса, мен ҳам ёрдамимни аямайман. Эртами, кечми, тортинмай мурожаат қилаверинглар, – деб тайинлади.

Бироқ бу рецептлар керак бўлмаслигини Гулсум ҳам, эри ҳам яхши билишарди.

Туғруқхонадан чиқишганда нарида иккита «Победа» такси турарди. Бирининг олдида Собир ака билан Карима туришар, иккинчиси Гулсум билан эрига аталган эди. Карима улар билан бир машинага ўтирди. Собир ака бошини кўтариб лом-мим демасди. Фақат Гулсумнинг эри билан кўришаётганда Гулсум унинг қўллари қалтираётганини сездди. Кейин эрининг якка қўлли елкаларини бағрига босди. Иккала эркакнинг ҳам елкалари узоқ силкиниб турди. Собир ака қизарган ёшли кўзларини яширганича, бир ўзи нариги машинага ўтириб жўнашди. Иккала машина кетма-кет борар, ундаги кишиларнинг биронтасидан садо чиқмасди. Фақат Чақарга бурилишаётганида Карима аранг:

– Қиёматли эгачи-сингил бўлдик, Гулсум опа! Хавотир бўлманг! Ўз боламдек кўраман. Ўзим эмизиб катта қиламан. Суяги қотгач, ўз уйига келади полвон...

Карима кўзида ёш билан Гулсумни қучоқлаб ўпди. Қўлидан болани олиб тушди, нариги машинага ўтирди. Машина кўча ичига қайрилиб кетгунича Гулсум маъюс, лекин қалби ризода қараб қолди. Ҳайдовчи олдидаги ўриндиқда ўтирган эрининг ҳам боши эгик. Нималар бўлаётганини тусунмасди ҳайдовчи йигит.

— Ҳаёт мураккаб нарса экан, ука, — деди унга Гулсумнинг эри якка қўли билан пешонасидаги майда терларни артар экан. — Мураккаб экан... Фронтда пешонамга ёзилганидан ортиғини кўриб бўлдим, деб ўйлаган эдим. Бу ёқда яна бир жомадон синов бор экан... Ҳа... Шундай...

— Рози бўлинг, дадаси, икковимиз ҳам... охиратимизни таъминладик, шекилли, — деди секин Гулсум титроқ қўллари билан эрининг елкасини меҳр билан силар экан. Бу бошқача меҳр эди. Назарида эрига нисбатан шундай меҳр изҳор қилишига неча йиллардан бери ҳалал бераётган ичидаги юк йўқолгандек эди. Ниҳоят, қиёматли қадрдонини энди топгандек енгил тортди. Ундаги бу ўзгаришни қалбан ҳис қилган эри ҳам якка қўли билан елкасидаги Гулсумнинг қўлини силаб жуда секин:

— Отайизга раҳмат! — деб шивирлади.

Йигит кира ҳақини олмади. Ички сезги билан бу одамлар бағрини тилиб, ўзгани бахтиёр қилишаётганини англади, шекилли, машинадан тушиб, қўлини кўксига қўйиб хайрлашди.

Шундай қилиб, Гулсум уйига чақалоқсиз кириб келди. Чақалоқ Собир аканинг хонадонида улғайди.

Бугун Гулсум Собир акани набира билан қутлагани келди. Ўз набираси билан. Бу сирни оталару оналар ва Каримадан бошқа ҳеч ким билмайди. Вақти келиб ўғлига айтишар. Ахир мана унинг ўзи ҳам ота бўлди. Оталик нашидасида бирларини кечирар, бирларига балки сажда қилар. Кўз очиб кўрган, маъсум келинлиги, биринчи муҳаббатининг ширин дақиқалари кечган, кейин кўп изтиробларига шерик бўлган бу хонадон соҳибидан кўнгил узолмаган онасини, унинг йиллар давомида ҳам йўқолмаган муҳаббатини тушунар балки. Фақат туққан онасининг бу хонадонга жасорат билан қайта қадам қўйганидан кейин унинг Собир акага меҳри аёл муҳаббатидан ҳам устунроқ туйғу, она меҳрига яқинроқ эканини англаса бас.

Ахир у кўплар қатори «Э, қўйсангиз-чи, айтиб берганингиз афсона-ку!» деб ишонмаслиги ҳам мумкин-да.

БОКИРА МАКТУБЛАР

(Ҳамшира ҳикояси)

Саодатхонни туғруқхонага олиб келишган тунда мен навбатчилик қилаётган эдим. Ҳамшира бажариши керак бўлган барча ишларни тез битириб, врач кўрсатмаси билан дардли аёлни учинчи қаватга олиб чиқдим. Умумий палатадан жойини кўрсатиб, нарсаларини тумбочка устига қўйдим.

— Ёрдамлашиб юборайми, опа? — сўрадим ундан.

Бу кўзлари тиниқ аёлга нисбатан негадир қалбим илиб бораётганини сезиб турардим.

— Раҳмат, синглим! — деди у бир қўли белида, бир қўли билан каравот бошидан тутганча. — У кишига айтинг, бемалол уйга кетаверсинлар... Бугунча янгилик бўлмаса керак. Доктор опа ҳам шундай деяптилар-ку...

Пастга тушганимда унинг эри туғруқхона ҳовлисидаги майин қорни босишга кўзи қиймагандек, серюлдуз кўкка тикилганича бир жойда тик турарди. Унга бемалол уйга кетавериши мумкинлигини, хотинини туғиш хонаси ёнидаги палатага ётқизганимизни, одатда, у ерда аёллар узоқ қолиб кетишмаслигини айтдим.

— Сизнингча қанчага боради? — сўради йигит хаёли паришон ҳолда.

— Билмадим... Доктор у кишига: «куч йиғиб туринг», деб тайинладилар. Балки эртага, балки бугун кундузи қутулиб оларлар...

Сўзимни тугатмаёқ «Тез ёрдам» машинаси яна бир аёлни олиб келди. Шошиб ичкарига кириб кетдим...

Одатдагидек туни билан қабулхонадагиларга тинчлик бўлмади.

Саодатхондан қарийб хабар ололмадим. Бу менинг вазифамга кирмасди ҳам. Лекин ўша аёлга бепарво ҳам бўлолмаётганимни ҳис қилардим. Бир-икки бор иш билан учинчи қаватга кўтарилганимда Саодатхоннинг у ёқдан бу ёққа юрганини, баъзида иситгичлар олдида бориб, қўлини уларга тираганича кўзини юмиб, лабларини тишлаб, секин ихраганини эшитиб қолардим. Саҳарга яқин унинг ухлаётганини кўрдим-у, бироз хотиржам бўлдим.

Соат еттилар экан. Ўтирган еримда бироз мудрабман. Кимдир қўлимни оҳиста ушлади. Дарвозадаги қоровул ўрис кампир экан:

– Туни билан сизларга ҳам тинчлик бўлмади. Ишингиз кўпга қувонч келтиради. Яратган ҳаммиша қувонтирсин ишқилиб! Қизим, бир йигит ҳоли-жонимга қўймай хотинимдан хабар олиб беринг, деяпти. Учинчи қаватга қўйган экансизлар, мана исм-фамилияси...

Негадир кимга келишганини бехато топдим. Бир парча қоғозга «3-қават. Акбарова Саодат» деб ёзилган эди.

Юқорига кўтарилганимда Саодатхон аллақачон уйғонган, юз-қўлини ювиб, дераза олдида турарди. Вужудидаги ғалати тиклик, кўзларидаги мунглилик, очиғи, юрагимни шувиллатди. Дарди қочдимикин?

– Опа, сизга келишибди. Иссиқ овқат ҳам келтиришибди. Мен чой дамлаб берай, сиз мана шу қоғозга жавоб ёзиб туринг... Озгина тамадди қилиб олинг. Доктор опа айтдилар-ку, ҳали сизга кўп куч

керак бўлади деб... – ўзим билмаган ҳолда унга озгина бўлса ҳам далда бермоқни истардим.

Чой дамлагунимча жавоб тайёр эди. Бировнинг хатини ўқиш гуноҳлигини биламан, лекин ўқидим. Кўз олдимдан аёл кўзидаги мунг кетмас эди. Лифтда ўқиганим ўша биринчи мактубда:

«Бегим! Хавотир олманглар! Ишга бораверинг. Янгилик бўлса, албатта телефон қилишади. Трамвай йўлдан ўтгач, хиёбонга кетаверишда машинадан тушиб, биз томон бир қаранг. Бўйингизни бир кўрай! Менга қувват бўлади.

Ҳозирча хайр! Сизнинг С.».

дейилган эди.

Бир яхши китоб ўқигандек яйраб: «Муҳаббат бор нарса!» деб қичқиргим келди.

Хатни эгасига топширдим-у, қабулхонанинг кўчага қараган деразаси томон интилдим. Йўқ, бу ердан кўринмас экан. Шошиб нариги томонга ўтдим. Хатда тайинланган тарафдаги чироқнинг заррин нурлари остида «Бегим» тепага қараб Саодатхонни ахтарарди. Аммо ўзига қайси дераза кераклигини билмагани учун аввал кўзи жавдиради, кейин қўлини кўксига – юраги устига қўйди-да, иккала қўлини маҳкам сиқиб тепага кўтариб ёрига «Алангали салом!» йўллади. Бир-икки қўлини силкиб, машинага ўтирди. Узун сигнал бериб, жўнаб кетди.

Ўша куни шамоллаб қолган Санобар опа ўрнига ҳам навбатчилик қилишга тўғри келди. Кўп ўтмай Саодатхоннинг саккизинчи қаватга ўтказилганини «Темир дафтар»га қайд этдим. Дарди тезлашди-микин? Ёки Зулфия Насимовнага атай ўтказишди-микин?

Қабулхонадагиларнинг юқоридагилар ишига аралашипга ҳаққи йўқ. Буни билсам ҳам, барибир Саодатхонга нисбатан ичимда куйиниш сезардим. Зулфия Насимовна қўли енгил доцент, лекин унга доим «оғирроқлар»ни ўтказишлигини, туғруқ жараёнига кўпинча катта шифокорлар аралашипни ҳам яхши биламан. Ишқилиб оймлар айтмоқчи: «Икки жонни саломат қилсин».

Кечаси «темир дафтар»га Акбаровага оид янгиликларни ёзиб қўйдим. Ўғил, вазни тўрт килограмм. Онанинг қон босими – 150/100.

Уни олий тоифадаги доя – Зулфия Насимовнага нима учун ўтказишганини энди англадим. Аҳволи ҳозир қандай экан?!

Азонда «Бегим» яна келди. Қоровулхонага ўтиб унинг хотинига олиб келган нарсаларини юқорига чиқариб беришни илтимос қилганида унинг тиниқ қарашлари, самимий илтимосига йўқ дея олмадим. Лифтда «Бегим» ёзган хатдан Саодатхон ётган палатани билай деб қоғозни халтадан айириб олдим. Шу заҳоти «*Ҳорманг! Ўғил қутлуғ бўлсин! Қийқириқ! Зўр! Раҳмат! Яшанг!*»ни ўқиб улгурдим. Кейин ўзимни тўхтата олмадим, ўқишда давом этдим: «*Ҳаммаси яхшими? Оғриқлар орқада қолдими? Сизнинг, фақат сизнинг Д.*».

Шу ерда мактуб остига чизилиб, кейин ўша дастхатда яна давом этилган: «*Ойижон! Мен – Шаҳзодингизман! Қаяққа кетиб қолдингиз? Адамла айтдилаки, сиз менга «нинни» ука олиб келайкансиз. Унда мен, майли, яхши бола бўлиб юраман. Кечаси адамла билан талашиб чиқдим. Укамнинг отини мен Беҳзод деб қўйдим. Додамлар ва*

бувимга ҳам ёқди. Бувим йиглаб омин қилдилар. Сизга ҳам ёқдими? Ойижон, якшанба кунни олдизга ўзим бораман. Хайр, Шаҳзодингиз».

Мактуб остига чизилиб, яна ўша дастхатда давом этилган: «Ойижон, укам кимга ўхшайди, менгами ёки адамларгами? Яна Шаҳзод. Сизни ачомлайман, қаттиқ, жудаям қаттиқ!»

Бундай хатга ёзиладиган жавобни албатта ўқимни ҳали лифтга чиқмасимданоқ билардим. Ўқидим ҳам.

«Менинг азишларим! Ассалому алайкум, Бегим! Оиламизга яна бир ўғил муборак! Яхшимисизлар? Шаҳзодим яхшими? Сизларни кўп қийнамаяптими? Ҳеч кўз олдимдан кетмаяпти! Соғиниб-соғиниб кетдим!»

Беҳзодни (менга ҳам шу исм маъқул) ҳали кўрганим йўқ. Кимга ўхшашини айта олмайман. Анча-мунча уколлар билан кўзи ёриган аёл аввал ҳеч нарсани билмас экан. Мактубингиз «кўзимни мошдек очди». Сал ўзимга келяпман шекилли. Мендан хавотир олманглар. Кўп қатнамасангиз ҳам майли. Шаҳзодимга эҳтиёт бўлиб турсангиз бўлди. Ташқари жуда совуқ дейишяпти. Шамоллаб қолмасин яна. Сизларни нечоғлик яхши кўришимни энди билапман!

Ҳаммага салом айтинг! Ишга кетаётганингиз учун, идишларни бермадим. Кўп нарса олиб келманглар. Сизларни соғиниб, «қаҳрамонингиз С».

Хатнинг давомида яна «Ойимларнинг севинчдан йиглаётганлари кўз олдимга келяпти. Худога шукр, ёруғликка чиқдик...» деб ёзилган.

Шу тариқа ўзим ҳам билмаганим ҳолда навбатчилик кунларимда бу икки кабутар ўртасида дил

розини ташувчи бўлиб қолдимгина эмас, улар орасидаги самимият қалбимни иситди, уларга ҳавасим келди. Бу бировнинг хатини ўқиш гуноҳлигидан устунроқ туйғу эди.

Мана шу ўн кун ичида менга совчи қўяётган Сардор деган йигит билан икки марта учрашдим. Авваллари пайқамаяним унинг қарашларида «Бегим»даги тиниқликни кўриб, тўйимизга розилик бердим. Негадир уни ҳам тўйимиздан кейин мен ҳам «Бегим» деб атай бошлашимни кўнглим сезиб турарди.

«Кўзимнинг нури! – деб ёзди бир хатида Бегим. – Ассалом! Мактубингизни ўқиб хурсанд бўлдим, қийналганларингиздан эса қийналдим! Айбдордек ҳис қилдим ўзимни!»

Лекин ҳаммасини қувонч, қийқириқ босди! Янгилик ҳақида оламга жар солгим келяпти! Ҳамкасбларингизга ҳам айтдим. Тўғри сизнинг хонангизга кириб бордим. Дугоналарингиз пальтойимни ечиб қолай дейишди. Чиққанингиздан сўнг катта зиёфат ваъда бердим. Ҳаммалигидан ҳавасли саломлар!

Ишга қўлим бормаяпти. Ҳамкасблар кайфиятимни, ҳаво совуқлигини, Шаҳзодимизнинг ҳали кичкиналигини назарга олиб, сизлар туғруқхонадан чиққунингизча ишдан хотиржам бўлишимни, уйдагиларга кўмаклашиб туришимни айтишди. Шунинг учун уйда кўпроқ бўляпман. Ҳаммадан ҳам Шаҳзодингиз хурсанд. Сиз билан ўйнаган ўйинларини менга ҳам ўргатяпти. Болага муомала қилганингизда бола бўлиб кетишингизни билмаган эканман.

Меҳрим! Ўша кун и аҳволингиздан хавотир бўлиб, бош врач Раъно Хўжаевнадан нажот сўраб қабулларига кириб чиққан эдим. Яхши қарши олдилар. Телефонда шу заҳотиёқ врачингиз билан гаплашдилар. Ҳадемай ўзлари ҳам хабар олишларини, ҳамма керак чоралар кўрилишини айтиб, мени бироз тинчлантирдилар. Ҳозир у кишига бир чиройли гулдаста ҳадя қилиб, оиламиз номидан миннатдорчилик билдириб чиқдим. Ўзингизни, Беҳзодимни эҳтиёт қилинг! Гувоҳнома ёқдимми? «Беҳзодбек Давронбек ўгли Акбаров!»! Зўр жаранглайди-а!!!

Нима нарсалар кераклигини айтиб тулинг. Ойим айтяптилар: «Бола тушган жойга боладек-боладек овқат ейиш керак!» эмиш.

Хайр, меҳр ила сизнинг Д.».

«Азизам! Аҳволларингиз яхшими? Ўрнингиздан тура олдингизми? Чақалоқни кўрдингизми? Сизлардан жуда хавотирдаман?! Икки энлик хат ёзинг. Сизларни соғиниб, Д.».

«Ассалом, Бегим! Кеча хат ёзмаганим учун узр. Аҳволимиз... Ҳали ҳам ўрнимдан туришга, болани эмизишга рухсат беришмаяпти. Қон босимим сал тушди, шекилли, 150/90 дейишди бугун. Бошимни сал қимирлатсам, еру кўк гир-гир айланыпти...

Врачларга ҳам раҳмат. Чаққон, билимдон, меҳрибон... Ўша кун кетма-кет укол қилиб, кимларнидир маслаҳатга чақириб, қон босимини бироз ушлаб туришга эришишди. Бугун ўша профессор аёл келиб кўрдилар. «Қани бизнинг қаҳрамонимиз?» деб ҳазиллашиб палатамиз врач и билан бундан кейинги муолажаларни обдан

маслаҳатлашишди. Кейин ўша куни аҳволим анча жиддий бўлганлигини очик айтишди.

Қаранг-а, бу ҳам аёлларнинг бахти экан-да! Баъзи аёллар худди ҳеч нарса бўлмаётгандек оғриқсиз-силжиқсиз кўзи ёрийди... Мен бўлсам шу гавда, шу тушунча, шу муҳит, шу мардлик билан ҳам ёмон аҳволга тушиб қолиб, сизларни анча хавотирга қўйдим... Ҳа, майли, худо хоҳласа, ҳаммаси орқада қолди энди. Бу ҳам Сизнинг, Шаҳзоду Беҳзодимнинг, уйимиздагиларнинг бахти бўлса керак. Очиги, кейинги вақтлар Шаҳзодингининг ҳали кичкиналигидан, сизларни жуда қийнаб юборишидан қўрқиб, врачларнинг сақланишга ётиш кераклиги ҳақидаги гапини айтмаган эдим. Ҳомиладорликдаги қон босими билан ҳазиллашиб бўлмас экан. Баъзан хаёл суриб қолганларимнинг, баъзида «ае» йўқ, «бе» йўқ йиглаб олишимнинг сабаби ҳам шунинг асорати бўлса керак. Эвазига ёзгача жиддий муолажага муҳтожмиз шекилли энди. Сизнинг борлигингиздан, беадоқ меҳрингиздан, юраккинамга қувват севгингиздан хурсандман. Сизга ишонаман!

Кунда бир талай укол олиб, дориларни ичиб ётибман. Иштаҳа, кайфият – ноль! Карахтман гўё! Дориларнинг таъсири, шекилли.

Хатни кундузи, оз-оздан ёзиб қўйяпман. Дадамларга раҳмат деб қўйинг. Кундузи анча кутиб қолибдилар. Пастга тушадиган ҳеч ким бўлмади. Ҳамишра дадам кўзларида ёш билан бизни дуо қилганларини айтди.

Ўзингиз қалайсиз? Шаҳзодим қийнамаяптими? Ишингиз ҳам ўлда-жўлда бўлиб қолгандир?

Ҳай, ман тугата қолай. Чарчадим шекилли. Уйдагиларнинг ҳаммалигига салом айтинг. Фикрим равонми ҳеч бўлмаса?!

Кўп нарсa олиб келаверманглар. Ҳаммасини ея олмаяпман. Оқ рўмол (чит) керак экан. Кейин қора сумкам чўнтагидаги атирни ҳам ола келсангиз... Дорилар ҳидини сал ҳайдаб турмасак, Беҳзодбек Давронбек ўгли ўз оналаридан ижирганмасинлар яна!

Уйдагиларга юқоридаги гапларни айтманг: хавотир бўлишади. Кексаларни аяш керак. Ҳаммаси яхши деяверинг... Сиз – ўзимники, сизга дардимни айтиб йигламасам, кимга айтаман?!

Хайр, Бегим! Шаҳзодимни ўпиб қўйинг. Ҳаммага салом денг. Сизнинг С.».

«Маним меҳрим! Ишга кетаётиб кирмай ўта олмадим. Аҳволлар биров дурустми? Кечаги хатингизни ўқиб беихтиёр йигладим. Уйдагиларга ҳам ўқиб бердим. Ойим кўз ёш қилиб олдилар. Кейин узоқ дуо қилдилар. Ҳеч нарсани ўйламанг. Худо хоҳласа ҳаммаси жойида бўлади. Кайфият ва иштаҳани юз қилинг! Беҳзодим тўғрисида нега ёзмайсиз? Кўрдингизми уни? Эмиздингизми? Жавоб кутаман, Д.».

«Ассалом, мургак мавжудотнинг отаси! Чақалоқлар бўлими врачилар билан икки марта гаплашдим. Мени сал ўзига келсин деб, кичкинани беришмаётган экан. Бугун тўртинчи кун ахир! Уни шунчалар соғиндимки! Бугун соат учдан бошлаб Беҳзодингизни эмизгани олиб келишяпти! Бирам дангаса, бирам дангаса бунингиз! Кимларнингдир сутига тўйиб келиб, бағримга келганда кўзи-

ни очгиси келмайди! Майли, мен чатоқлигимда полвонингизга сутини берганлар рози бўлишсин!

Сочлари қора. Лаблари лўппи. Пешонаси кенг. Бурни пучуқ (акаси айбдор бўлса керак). Кайфият ҳам, иштаҳа ҳам юздан ошиб кетди!

Оламда нима гап? Уйдагиларнинг ҳаммаси соғ-омонми? Совуқда қийналмаясизларми? Радионинг айтишига қараганда Тошкентда бундан тўқсон йил аввал шундай қаттиқ қиш бўлган экан.

Бегим! Ойимлардан сўраб, нима зарур бўлса, олиб берарсиз. Омонлик бўлса, нарсა топилиб кетади деб, кичкинага ҳеч нарса тайёрлаганим йўқ эди. Бир чеккаси акасидан қолганлари ҳам етиб ортади, деб ўйладим. Менимча йўрғаклаш учун ўн-ўн беш метр юмшоқ пахмоқ олиб берсангиз бўлар. Қиш-де... Юмшоқ, иссиқ... Яна ойим ўзлари биладилар...

Ўзингиз яхшимисиз? Шаҳзод-чи? Бугун тушимга кириб чиқибди. Қийнаятми шекилли-а?!

Кеча катта опам бизникига ўтган эканлар. Қайтишларида менинг олдимга келиб, хат киргизибдилар: «Данагидан магизи ширин деб шуни айтишса керак-да. Ўғлинг ойинглар билан апоқ-чапоқ бўлиб юрибди. Уларни кўриб кўнглингни тинч қилгани атай олдингга кирдим. Шаҳзодинг жуда яхши юрибди. Бир-икки кунга уни уйимга олиб кетмоқчи эдим. Қуда ойимлар хафа бўлмасинлар деб айта олмадим».

Ойимларни совуқда кўп уринтирманглар. Оёқларини иссиқ қиляптиларми?

Секин-секин ўрнимдан турыяман. Деворларни ушлаб юрияман. Қувватга кириб олсак, кўрма-

гандек бўлиб кетармиз – қон босимини ҳам, нефропатиясини ҳам, приэкламписиясини (отининг қийинлигини-чи!) ҳам! Худо тезроқ ўша кунларга етказсин! Шу битта сариқ ва битта қорамағиз болаларимни ва сиз – Бегимни яқинларим билан бирга пешонамга абадийга битган бўлсин!

Хатларингиз бунча шошқалоқ? Ё ҳали ҳам хавотирдамисиз? Хайр, ҳозирча!

Ўйдагиларнинг ҳаммасига алангали салом! Сизнинг С».

«Бизнинг бахтимиз, Саодатимиз! Ассалому алайкум! Ҳозир тунги уч. Асал ўғлим олдимда. Ойимни топиб берасан деб, жанжал қилмоқда. Мен: «Кел, ойингга хат ёзамиз!» деб аврадим. Мана, машинкани битта-битта чиқиллатиб ўтирибмиз. У ҳам чалгияпти, мен ҳам. Хавотир олманг. Тойчоқ шунча кундан бери жуда яхши юрган эди. Бугун ойиси хумор қиляпти шекилли. Тоза хуноб қиляпти. Балки шунинг учун тушингизга киргандир. Телепатия бор нарсасу ахир. Дамодам «Ойи!», «Ойи!» деб бақириб қўяди. Ака бўлган бўлса ҳам, барибир ҳали кичкина-да! Мен йўғимда ҳам роса хархаша қилибди.

– Ухла, шоколад ўғлим, ухла-а-а...

Мана тонг ҳам отди. Шаҳзодингиз олдимда уймаланиб юрибди. Кайфияти яхши. Юқоридагиларнинг ҳаммаси ҳазилга ўхшайди. Ойисининг қадрига етишим учун атай мени «тарбиялаётгандир» балки. Хавотир олманг, ҳеч нарсани ўйламай керакли муолажаларни олинг. Укаси келгач, тойлоқ ўзининг катталигини ҳис қилиб қолади. Кўпроқ мен билан бўлади.

Ўрнингиздан туrolдингизми? Беҳзод тўғрисида нега ёзмайсиз? Ҳали ҳам кўрмадингизми? Хат ёзмаган кунингиз бола эмизишяпти дейишган эди-ку? Ташвишдаман! У ҳақда ёзинг.

Шаҳзодингизнинг укасига аталган сарполари қаерда? Катта ўғлимнинг клеёнкаси-чи? Чақа-лоққа-ю, ўзингизга нималар олиш керак?

Ҳаммадан кўндан-кўн саломлар!

Тез-тез бора олмаётганим учун узр. Сиз келгач, сизга кўн ёпишмасин деган хаёлда, мумкин қадар Шаҳзодингиз билан кўнроқ бўлишга ҳаракат қил-ялман... Мировой йигит бўляпти...»

«Азизам! Бугун якишанба. Яна тун. Хавотир бўлманг. Тойлоқ ширин ухлаб ётибди. Машинкадан суғуриб олмаган хатимизни давом эттириб қўя қолай. Кеча қайнингизга мени келмасинлар деб айтибсиз. Ундан бериб юборган хатингиз анча тасалли берди. Кўнглим жойига тушиб, юқорида-ги беҳисоб саволлар – ташвишлар йўқолди. Худога шукр!

Тахминан қачон жавоб беришаркин? Аммо мардлик қилиб, докторларни зўрламанг. Ўзингизни, тезроқ тузалиб кетишингизни ўйланг! Бизга соғлом Ойи керак! Ойим ҳам шуни тайинляпти-лар. Каттангиздан хавотир олманг. Ҳаммаси о-кей! Эркакчасига дўстлашиб кетдик. Зўр бола экан. Билмай юрган эканман! Ойим билан икко-вингиз унга жуда яхши тарбия берибсизлар. Би-рам мустақилликка интиладики!

Қалай машинкада ёзишни ўрганиб олибманми? Мана сизга узоқ ўқийдиган, «бемалол» хат!

Кўзингизга кўзим деб, сизнинг Д.».

«Саодатим! Тоза хавотир олибсиз-а? Тасаввур этиб, ўзим қийналдим. Яхшики, ўзбекчилик. Уйингиздагилар, овсинларингиз бориб туришганини эшитдим. Ҳозир соат ўн. Асал ўғлим тиззамда. Бу кеча жуда яхши ётди. «Молодец!» бола бўлди.

Аҳволлар анча тузукка ўхшайди-а? Худога шукр! Хатни уйда, бемалол ёзаётганимга ҳайрондирсиз? Ойим бир жойга зарур иш билан кетдилар. Қайнингиз машинада олиб кетди. Сизнинг келишингизга ўзларига яраша тайёргарчиликлари бор, шекилли. Мен ўғлимни олиб қолдим. Маза қиляпмиз! Катта бўлиб қолди. Ҳамма ишларини айтяпти. Иштонлари қуп-қуруқ, оёқлари иссиққина бўлиб юрибди. Хавотир олманг!

Худо хоҳласа бир-икки кундан кейин сизларга жавоб бериб қолишар? Лекин ҳар нарсаларни ўйлаб, ўзингизча тезда жавоб сўраманг. Врачларнинг рухсатига қаранг. Хайр, хотиржамлик билан сизнинг Д.». Д. Шайхон

«Ассалом, барно йигит, суянган тоғим, ассалом!

Ниҳоят, эртага тушдан кейин бизга жавоб беришяпти. Шу икки ҳафта ичида соғинганимдан юз тузилишини ҳам кўз ўнгимга келтиролмаётган ўғлимни кўриш севинчи, сизнинг кўксингизга томадиган икки томчи қайноқ соғинч ёшларим олдида юрагимда яна анчагина ташвиш.

Ташқари анча совуқ бўляпти. Уйимизни болаларга кераклигича исита олармиканмиз? Яна докторларнинг айтишича, шаҳарда грипп эпидемияси кучайган эмиш. Менинг ҳолатимда, яна эмизикли бўлиб, ҳар қандай бошқа хасталикларга чалинишнинг асорати ёмонлигини айтишяпти.

Эртага эрта билан яна қандайдир мутахассисни маслаҳатга чақиришибди. Тавба, дейман. Шундай эркин, шаддод, соғлом ўсган менга шунча дард қайдан келганига ҳайрон бўламан. Ҳам иш, ҳам ўқиш, ҳам оила... Шулар билдирмай ўз ишини қилдимми ё? Шунча қийинчилик билан эришганларимдан ажралиб қолишим мумкинлигини эсласам, юрагим орқамга тортиб кетади. Ҳечқиси йўқ, тезда яна аввалги Саодатга айланиб қоларман. Ерга урса, осмонга сакрайдиган, ойимлар айтмоқчи «здороба келин» бўларман-а?

Эртага яна ишдан қолишингизга тўғри келадими? Койишмайдими?

Совуқ бўлгани учун ойнани очолмайман. Ташқаридаги гапни эса саккизинчи қаватдан туриб мутлақо эшитиб бўлмайди. Сизга айтадиган гапим эса жуда-жуда кўп!

Бегим! Кийимларимни ойимларнинг ўзлари тайёрлаб берарлар. Оёғимга жигарранг туфлигимни олиб кела қолинг. Қора, қишлоқ этигимни кийиш учун яна бир ой куч йиғишимиз керак. Кейинроқ посон бўлармиз. Чақалоқ учун нарсалар етарли эканми? Мева-чева олиб бердингизми? Биргина азиз бошингизга шунча ташвиш! Ўз қўлларим билан бир умр олтин бошингизни силаб, яхши ташвишларингизга шерик бўлай!

Эртага уч-тўртларда келсангиз яхши бўлар. Келгунингизча бемалол ёздим. Бу тузруқхонадан ёзаётган охирги «тарихий» мактубимдир. Эртага хат ёзишга ҳожат қолмайди. Кўришамиз!

Хайр. Ҳаммага салом. Шаҳзодни мен учун ҳам бағрингизга босиб, ўпиб қўйинг. Сизнинг С.».

Бу мактубларни ўқиш учун баъзан лифтда тепа-пастга бир неча бор тушиб, чиқардим. Хатларни бу вақт ичида ўқиб улгурдимгина эмас, улар хотирамга жойланиб ҳам қолди. Туғруқхонадаги уч йиллик ишим давомида бир нарсга – айнан шу ерда кишиларнинг, фарзанд кўрадиганларнинг туйғулари тиниқлашувига ишонч ҳосил қилдим. Ёзда, деразалар очиқлигида ташқаридан баралла эшитилиб турадиган тепадагилар ва пастдагиларнинг суҳбати, бизнинг қабулхонамиз орқали оналарни чақалоқлари билан уйга жавоб берилаётгандаги энг чиройли ҳолати бунга гувоҳ. Шу бокира туйғуларнинг бир умр сақланиб қолишини исташимни сизга қандай тушунтирсам экан?

Тўғри, бировларнинг мактубларини ўқиш катта гуноҳ. Лекин бу муомала, табиийликдан кўнглимда йўғини топган, муҳаббатнинг борлигига ишонган бўлсам-чи? Ахир шундай ишонч қанот берадиган кейинги турмушим ҳаққи-ҳурмати гуноҳим афв этилар деб ўйлайман. Ҳарқалай мактуб эгаларига ўхшагим келади.

Боқий муҳаббатни уларда кўрганим, уларга ҳавас қилганим учун ҳам, мактублар муаллифлари мени кечирарлар деган умиддаман.

ЖИГАРЛАР

*«Азага борган хотин ўз дардини
айтиб йиғлайди».*

Ўзбек халқ мақоли

Унинг сумкадан калитни олиб, эшик очишга ҳам мажоли йўқ эди. Эшикнинг кўз туйнугида чи-роқ кўриб, хожам тушликка келган бўлсалар керак деб, қўнғироқ тугмасини босди. Шу ҳаракатининг ўзига қўли, кўкси, тишлари зирқираб кетганини ҳис қилди. Ҳар гал шу ҳолатга тушганида хаёли-дан, албатта «Тавба, минг йил аввал олдирган тишларимнинг ўрни ҳам лўқиллаб оғрийди-я!» де-ган фикр ўтади.

Ҳартугул эшик кутганидан тез очилди.

— Келдингми? Телефон қилмаганингга хавотир олиб тургандим...

— Вой, дадаси-ей, мен жуда ҳам қарибман, ше-килли. Бўлмаса, автобусда беш-олти бекат, кейин уйгача озгина пиёда юриш... Бунчалик азобли-гини ҳеч тасаввуримга ҳам келтирмаган эдим! Эсиз, пиёда юришни жуда яхши кўрардим, қанақа юрардим-а!

— Икки ўғлида машина бўлса-ю, онанг авто-бусда юрибдими, деб ҳозир кичигингни уришиб тургандим. Кетяпман, деб уларга айтақолсанг бўлмасмиди?

— Э-э, унча узоқ эмас-ку... Одамга ҳаракат ҳам керак ахир! Аёллар тан олиши қийин дейишар-ди, аммо мен тан олдим: қарибман, эржон, бинойи қарибман! Аммо сал бўштоб қарияпман, шекил-ли-да...

У шундай деб, ҳансирай-ҳансирай туфлигини ечди. Ўрганиш-да, тиззаси титраб турганини ҳис қилса ҳам, туфлигини артиб, пойабзал токчаси-даги ўз ўрнига қўйди, ваннахонага кириб, юзи ва қўлини совунлаб ювиб чиқди. Шундан кейингина тили остига мошдек майда оқ дорисини солиб, юмшоқ ўриндиққа аста чўкиб, оёғини узатди. Юзи, бўйни аралаш йирик тер босди. Аъзойи бадани бўшашиб, ҳозир бир нарса бўладигандек кўз олди қоронғилашди, кўнгли беҳузур бўлди.

Шундай дақиқаларнинг ўтиб кетишини у ҳаргал ўта босиқлик билан кутади. Назарида юраги ҳозир тўшини ёриб чиқадигандек қўлини кўксига қўйиб олади. Баъзида калима келтира бошлайди, баъзида қанчада ўтаркин деб юз, икки юзгача санаб, ўзини чалғитади. Бахтига кўпинча юзгача етмасдан енгил тортганини ҳис қилади-ю, уч-тўрт чуқур-чуқур нафас олиб, ўзига келгандек бўлади.

Шу бир-икки дақиқада биров сўраса, ўз ҳолатини тасвирлаб бера олмайди. Ўтиб кетишини кутиш эса энг мушкул иш, буни ҳеч тушунтириб бўлмайди, айнан шу дақиқаларда у ўз оғриғини фақат ўзигина кўтариши мумкинлигини ҳис қилар, ҳатто энг меҳрибон кишиси ҳам шерик бўла олмаслигига ақли етарди. Шу даҳшатли оғриқ дамларда ёлғиз қолишни хоҳларди. «Жим бўлиб қолганингдан қўрқаман», дерди шунда эри. Ҳозир ҳам уни чалғитмоқчи бўлдимиз ё ҳолатини тушунмадимиз, эри бир пиёла чой тутиб деди:

— Нафасингни ростлаб ол. Юзинг оқариб кетди. Анча тез юрдингми? «Жийда халтанг» оғир эмасмиди ишқилиб?

– Йўқ, юким йўқ. Ўқиётган китобим холос. Шунинг учун ҳам болаларни безовта қилмовдим. Бир ками ўғлимга: «Мен болангга қараб ўтирдим, энди сен мени чолим ёнига олиб бориб қўй!» дейишмиди? Биламан, тушлик вақти, қўлидаги телефонга қўнғироқ қилсам, зинфиллаб етиб келардику-я... Қўйинг, юрибман-ку мана ўзим... Худога беадад шукр!

Назарида эри безовтароқ кўринди. Балки ростдан ҳам хавотир олгандир? Қаридим деганига меҳрибончилик қиляптими?

– Опаларинг билан телефонлашдингми? Ҳамма тинчми?

– Тинч юришгандир. Кеча гаплашгандим. Нима қилди?

– Ҳозиргина кичик укангнинг хотини телефон қилган эди...

Унинг юраги бир шув этди.

– Опам соғ эканларми? Нима гап, айтаверинг!

– Акангнинг мазаси қочганмиш, тез етиб келинглари, деди...

– Опамми деб ўтакам ёрилай деди-я, вой худойим-ей!.. – ёқасининг бир четини кўтариб, кўксига «туф-туф»лади. Айни пайтда акасиникига фавқуллодда бир нарсa бўлмаса, унча-мунчага чақирилавермаслигини билади, миясига ярқ этиб «Акам ўтибди шекилли!» келди.

Учала сингил ҳам вақти-бевақт акасиникига яйраб кириб боравермас, акаси ҳам гоҳ-гоҳда бўлса-да уйида пиширилган тансиқ таомни баҳона қилиб бўлса ҳам, сингил, куёвларини сийламасди. Шунини яхши билгани учун ҳам, эридан бўшашибгина сўради:

– Акам ўтибдими? Яширмай айтаверинг...

Яна ўзи эридан эшитадиган гапига олдиндан қаноатланмагандек, қўлини ёнгинасидаги телефонга узатди.

– Ваалайкум ассалом! Тинчмисизлар, нима гап? – деди анъанавий «Алло!»дан сўнг. Кейин бир дам қулоқ солиб турди-да: – болаларининг ҳаммаси тепасидамиди? Ҳозир борамиз! – деди.

Эри тайёрлаган чойни ичиб ўтиришни хоҳламади ҳам. Бўлмаса, эндигина ишдан қайтган катта келини билан бирга тушлик қилишга ҳам унамаганди:

– Овқатлансам, юрагимга оғирлик қилиб, юра олмай қоламан, адангиз билан тушлик қиларман, – деб келаверганди.

Кўкрагининг ўртаси кучлироқ жазиллаб ачиша бошлаганини сизди. Қорни очдимикин? Ё юраги яна хуруж қиялптими?

Овқат ўтмади... Нима кийим олишини билмай, у хонадан бу хонага довдираб юра бошлади.

– Бундай ҳолларда нимадир қилинарди шекилли-а, дадаси? Нима қилай? – Эрига эшиттириб шу гапни гапирди-ю ўзи бўлса ичида «Ростдан ҳам гангидимми бу нохуш хабарни эшитиб ёки ўзимни гангиганга соляпманми?» деб ўйлади. Кейин эрига юзланиб, – мана бу қовоғим уч-тўрт кундан бери лип-лип қилади, ҳеч тўхтамайди-я! – деди.

Бу рост. Қовоғи неча кундан бери учади. Лекин ўнг қовоғи бўлгани учун яхшилик кутаётган эди.

«Наҳотки акам ўлими мен учун яхшилик бўлса?» – хаёлидан ўтди. Аммо шу заҳоти бу воқеа унинг учун ўзини ўзи уриб йиғлаш, куйиниш даражасидаги ёмонлик ҳам эмаслигини кўнглининг ич-ичи-

да англади-ю, бу кечинмани ўзидан бошқа ҳеч ким билмагани, сезмагани учунми, ҳатто уялмади ҳам.

Инсон табиати нега шундай экан-а? Инсон кўзи учун у бир турлук, ўзи учун эса бошқачалигига умрида нечанчи марта ҳайратланияпти.

Мошранг кўйлагини киятуриб, бир вақтлар онаси қазо қилганда катта холасининг айтган гапи эсига тушди: «Одми кўйлак ва рўмоли, калиш-маҳсиси тахт хотин – эгарланган от!»

Яхши ҳам олган экан шу кўйлагини. Неча ювилса ҳам яп-янгидек. Ишга кийса – кишилик, мана бундай ҳолатларда – азаллик...

Азага келганлар уни ҳам зимдан кузатишларини яхши билади. «Бировга – аза, бировларга – томоша!» – дерди онаси раҳматли.

Аммо калиш-маҳсисини киймади. Калиши эскироқ экан. Уч-тўрт кун аза деб янги калиш олдирадими энди? Қаердадир ичида яна «Ҳарсиллаб, қийналиб, оёғимга маҳси тортганимни билармиди?» хаёлидан ўтди. Яна ҳеч ким ичидан ўтган бу хаёл тагида «Жон куйдиришга арзирмиди акам?» фикри ётганини билмаганига ишончи комил – уялмади.

«Ҳойнаҳой бир-икки кун қолиб кетсам керак, опамгилар ўша ерда бўлишгач, уларни ташлаб, қандай чиқиб кетаман?!» деб ўйлаганича зарур деб билган нарсаларни олиб, гулдор целлофан халтачага солди.

Кийинаётганида эри эслатди:

– Дориларингни олиш эсингдан чиқмасин! Ўзингга эҳтиёт бўл, кечаси қолмасликнинг иложи-ни қила олсанг, уйга келиб дамингни ол. Азонда

яна болаларинг олиб бориб қўйишади. Ҳар ерларда ётиб қолиб ўрганмагансан...

– Шароитга қарайман-да, дадаси. Опаларим, амма-холаларим етти маъракасигача туришса, менинг сирғалиб чиқиб кетишим чиройли бўлмас...

– Ўзингга қара. Юрагинг касаллигини ҳамма билади... Тушунишади...

– Мени кўрган одам ҳеч ҳам касал демайди. Икки юзим доим қип-қизил... Нима қилсам ҳам энди уч-тўрт кун амаллайман-да...

Унинг ҳарсиллаб турганидан безовта эри сўзи ўтмаслигини тушунди.

– Эҳтиёт бўл, ишқилиб, минг куйинсанг ҳам, ўлганни қайта тирилтириб бўлмайди. Мен сенга, сен менга керакмиз ҳали, дўстим. Майда доринг оз қолибди, шекилли, болалар ҳали етказиб беришар...

– Кўпчиликнинг ичида оғзимга дори солавериб, касаллигимни реклама қилиб ўтираманми? Юрақолинг, эшитгандан кейин ҳам шунча қолиб кетдик! Эрта бомдодга чиқарармикинмиз ё бугун асргамикин?..

Эри ҳали телефонда аниқ бир жавоб эшитмаганини айтди.

Машина дарров ўт олди. Орқа ўриндиққа ўтиргач, негадир хаёлидан «Ҳа-а, вақти қазоси келса, ўзидан бошқасини билмай, жонини аллада азиз қилиб юрадиганлар ҳам ўтар экан-а... Аммо ўлимдан жуда қўрқар эди акам бояқиш...» ўтди. «Бечора», «бояқиш» сифатлари онасидан юққанини эслаб ичи илиди.

Машина кунботар томонга елдек учар, вақт асрга яқинлашиб борар, қуёш нақ унинг кўзига тушиб турарди. Кафтини пешонасига тўсиб хаёл суриб кетди.

Ҳозир ўзи катта бўлган ҳовлига кириб боришини кўз олдига келтирди.

У майитга кичик сингил.

Аввалги одатларга кўра овоз чиқариб йиғлаб, ҳаммагаю ўзига сабр тилаб, куйиниб (жигар учун куймайсанми ахир?!) кириб бориши керак. Аммо кўзида нам йўқ ҳозир. Кейин ҳам кўзига ёш келиш-келмаслигини билмайди. Бошқалар олдида тошбағир сифатини олмаслик учун зўр бериб, акасининг киши кўнглини илитадиган яхшиликларини эслашга ҳаракат қилди. Ёш ҳам эриган кўнгилдан чиқади-да! Қалбинг юмшаб, ийиб турмаса, қайдан ҳам кўз ёш келади?

Қанча уринмасин, узатилганидан бериги ўтган ўттиз беш йил ичида ва ундан аввал шу ҳовлида яшаган даврида ҳам, акасининг бировнинг кўнглини яшнатганини эслолмади.

Қизиқ-а! На ўзининг, на иккала опаси, на укаларининг акасига меҳр билан талпинганини билмайди. Ҳатто янгасининг ҳам ўз уйида яйраб юрганини эслолмайди.

«Бўлиши мумкин эмас. Инсон ҳамиша бир қутбда яшамайди-ку!» хаёлидан кечди унинг. Зўр бериб акасининг ўзига ва бошқаларга қилган яхшилигини эслашга, хотирасини кавлаштиришга ҳаракат қилди. Топди!

Биринчи ёки иккинчи синфдами эди. Бир куни оёғи қаттиқ оғриб, мактабдан келолмай қолди. Шунда ҳеч кутмаганда акаси келиб, опичлаб олиб

кетган эди. Кела-келгунича акасининг елкасида гурурланиб келди. Бироқ уйга олиб келиши билан акаси онасига «Олинг бунингизни!» деб каравотга уни итқитиб юборди. Чамаси, у қилиб қўйган яхшилигидан ўзи уялаётгандек эди. Онасининг ялинишлари билан борган экан, шекилли-да...

Кейин уйларида ижарага ўтирган аёл (миллатини грек дейишарди) кунда уни ўзи бухгалтер бўлиб ишлайдиган Тўқимачилар поликлиникасига олиб бориб, анча узоқ, ревматизм деб қўйилган ташхис олиб ташлангунга қадар даволатди...

«Бечора яхши аёл эди, лекин негадир акамдан қўрқарди», ўйлади яна.

Ногаҳон акасининг бир куни тунда ўша аёл билан суҳбатининг гувоҳи бўлгани эсига тушди. Боламасми, танчанинг четида китоб ўқиб ётганича ухлаб қолибди. Кимларнингдир ғўнғир-ғўнғир гаплашганидан уйғониб кетди. Овозлар акасиники ва ўша грек аёлники эди. Улар рус тилида гаплашишар, акаси бу тилни «сув қилиб ичиб юборган эди».

– Менинг жавобимни бер... – негадир аёлнинг овози титрарди.

– Менсиз хор бўласан! – деди акаси кескин.

– Майли, мен-ку пешонамдагини кўрарман. Сен барибир ҳеч қачон менга уйлана олмайсан. Миллатим бошқа... Уйингдагилар бунга йўл беришмайди. Бир турмуш кўрган келгиндиман...

– Бу уйда менинг айтганим бўлади!

– Ҳамма вақт ҳам шундай эмас, аввалги хотинингни бир қизинг билан чиқиштиришмади-ку.

– У менинг кўнглим совигандан кейин кетди...

– Тўғри, ота-онанг жуда яхши одамлар. Лекин улар бошқа миллатдан келин қилишмайди. Унинг ҳам бир айби – руслиги эди. Мана ҳозир қаердалигини, ҳоли нима кечаётганини ҳам билмайсан. Билишимча, онанг набирасини сўраб-суриштириб тураркан, шекилли. Бошқа миллат бўлса ҳам тўнғич набира-да! Шуларни ўйлаб, яхшиликча жавобимни бер деб илтимос қиляпман...

– Мен «Кет!» деган вақтимда кетасан! – деди акаси ичига чуқур тортган «Беломор»нинг бор тутунини аёлнинг юзига пуфлаб.

Аёл қалқиб кетди. Кейин узоқ йўталди.

– Яқинда ўқиганинг «Пичан устидаги ит»га ўхшайсан-а! На ўзинг емайсан, на бошқаларга илинмайсан, ҳатто раво кўрмайсан...

Аёл ишхонасидаги катта кутубхонадан акасига яқинда шу китобни олиб келиб берганди. Акаси ишга кетган вақтлар ўша китобни ўқимоқчи бўлиб варақлади-ю, ҳеч нарсага тушунмади. Ёзувчисининг оти ҳам бирам қийин: Лопе де Вега.

– Тилинг чиқиб қолибдими?! – Қўрс жавоб берди акаси. – Мен кет десам ҳам, ҳозир ўзинг кетмайсан, кетолмайсан!

Бу суҳбатнинг маъносига ўша пайтда ёш бўлгани учунми, ҳеч тушунмаган эди. Акасининг охириги гапларидан кейин аёлнинг юзи оқариб, пиқиллаб йиғлаб юборди. Аёлнинг дилини қаттиқ оғритганини сезиб, ўшанда акасини бирам ёмон кўриб кетганди! Акаси аллақандай ғурурли, ҳеч кимдан тап тортмайдиган йигит эди.

«Қизиқ, ўшанда аёл мен учун жон куйдирганмикин ёки акам туфайли қўлимдан етаклаб дўхтирма-дўхтир олиб юрганмикин?»

Ёши шу ерга келиб, у яна бир марта тан олди: чиройли бўлгани, сатанг кийингани, чертиб-чертиб гапиргани, кўп ўқигани учунми, акасининг, айниқса, бошқа миллат қизлари орасида хушторлари кўп эди. Кечқурунги боғдаги рақс кечаларида у билан рақс тушишни бахт билганлар ҳам бисёр эканлиги ҳақида кўчадаги катта ёшдаги рус қизлардан жуда кўп марта эшитган. Айрим қизлар уни «Дон Жуан» деб ҳам аташарди. Рост, у вақтлар у бунга тушунмасди...

«Ўлган одам ҳақида ёмон ўйлаш ҳам гуноҳ!» ўзини ўзи койиди ва яна хотираларини титкилай кетди.

Майли, бошқа вақтлардагига шоҳид эмасу, ҳеч бўлмаганда узатилгунига қадар акасининг эшикдан иккита нон кўтариб «Она, яхши ўтирибсизми?» деганини эслолмади. Ҳайитми, байрамми, тўйлардами — онасининг бошига оҳорлик рўмол солганини ё елкасига кўйлаклик ташлаганини ҳам билмайди.

«Латтафуруш бўлма! — хаёлда уришди яна ўзини. — Иззат матодами?!»

Тўғри, иззат матодамас...

Акаси оппоқ жужун кител ва шимини ҳар куни ювдириб, сингилларига дазмоллатиб, оқ брезент туфлисига тиш порошогини намлаб, яхшилаб сурттириб (анчагина сатанг эди бояқиш), кечқурунлари боғ сайлига чиқиб кетарди.

Шуни эслаганида, кўз олдига ҳовлидаги экинлар ичида куймаланиб юрган онасининг гуллари

оқариб кетган штапел кўйлаги келди-ю, юраги бир ғалати бўлиб увишди, кўзларидан тирқираб ёш чиқиб кетди. Бояги биқиқлик кўкрагини энди ёриб чиқдими, дастрўмолини юзига босганича силкина бошлади.

Эри машинани йўл четига олиб чиқиб тўхтатди. Ўгирилиб куйиниб деди:

– Шунақа эмас-де энди, дўстим! Ким айтади сени тушунган, ўқиган деб? Юрагинг яна ёмон бўлса, болаларингнинг капалаги учади! Сал орқага ташла энди, ўлганни тирилтириб бўлармиди?

Ота уйидаги ҳолат ҳақида эрига сир бой бермасди. Ота-онасидан кейин эри бу уйга фақат укасининг тўйларида келар, қайиноғасига негадир кўнгли ҳеч илимасди. Эри зарурат бўлмаса, акаси билан бир даврада ўтиришни хушламасди.

– Тўғри айтасиз, – дарров енгилиб, кўз ёшларини артди. – Болалигимиз эсимга тушиб кетди... Нима қилса ҳам, бир қориндан талашиб тушганмиз... Юраверинг...

Акасининг бир умр ўзидан кейин туғилганларни унча хушламаганини эслаб, кўзи тез қуриди. Кўзига акасининг чимирилган қошлари, даканг хўроздек бўйнини мағрур тутиши кўринди. Яна қулоғи остида унинг:

«Шуларингиз туғилмаганда бир ўзим яйраб юардим!» – деган гапи жаранглагандек бўлди.

Бир умр маза қилиб яшашга ҳаракат қилди-ю, кўнглидагидек яйрай олмади, шекилли-да. Негаки, акасининг на ўтган кунидан, на атрофидагилардан хурсанд юрганини ҳеч кўрмаганди. Бировларнинг хурсандчилигини кўтара олмасди-я бояқиш...

Ўзи уринчоқ опаларига эргашигани учунми, мактабда саккизинчи синфгача «Фахрий ёрлиқ» билан ўқиганди. Бир гал ҳе йўқ, бе йўқ, акаси шу ёрлиқларини йиртиб ташламоқчи бўлганида, онаси зўрға олиб қолди. Қиз болалардан «одам» чиқишига ишонмасди акаси...

Эсида, ўша вақтда Тошкентда ягона дорилфунунга ўқишга кириш истагига жон куйдирганлар кўп бўлди-ю, акаси қаттиқ қаршилиқ кўрсатган эди:

– Қиз бола ўқиб нима қилиб берарди? Қўлида икки жомадон билан шаҳарма-шаҳар юрадимми?

Бахтига, имтиҳонларни яхши топшириб, мандатдан ўтди.

Назарида ака-сингил ўртасидаги жарлик унинг ўқишга кирганидан кейин яққол чуқурлашди, шекилли. Йўқ, бу ҳол сал кейинроқ, дадасининг кўзи операция бўлиб, касалхонада узоқ ётиб қолганида рўй берди...

Ўша воқеалар кўз олдига келиши билан, яна кўзларидан ёш чиқиб кетди. Худди ўшандагидек хўрлиги келиб йиғлаб юборди. Эри машинани яна тўхтатмоқчи эди, «Юраверинг!» ишорасида унинг елкасига кафтини қўйди...

Ўн еттидан сал ошган қиз эди ўшанда...

Бувасининг мулки бўлган катта ерни ҳукумат тортиб олганида амаллаб олиб қолинган ўн икки сотих участкада яшашарди. Иккинчи жой гарчи амакисининг номида бўлса ҳам, амакисининг унга даъво қилмаслигини ҳамма биларди. Акаси ҳали

уйланмасидан турибоқ, жойнинг ярми меники деб ишонарди. Бу ҳақида ҳеч ким ҳеч нарса демаса ҳам, ўртасидан девор урилмаган бўлса ҳам, акаси шундай деб ўйлар, дадаси бўлса «Биздан кейин бу ҳовлилар – уч ўфилга» деган эди.

Биринчи курсда ўқиётганида кичик опасини узатишди. Кўп ўтмай дадаси қаттиқ дардга чалиниб қолди. Касалхонада узоқ-узоқ даволанар эди. Онаси қўлидан келганича рўзгор юкини ўз зиммасига олди. Катта ҳовлининг кафтдек жойини ҳам очиқ қолдирмасди. Кўкат, редиска, қизил лавлаги, саримсоқпийёз экиб, икки бекат наридаги бозорчада кўтарачиларга тарқатиб келарди. Болаларни, айниқса, озиқ-овқатдан толиқишига йўл қўймасди.

– Кийимингиз янги бўлмаса ҳам, озода бўлсин! Устингда чиройли либос бўлса-ю, ичинг очликдан титраб турса, бундан хунуги йўқ... Ўқишингизни бўшаштирманг!

Ўшанда қўлидан келганича онасига ёрдам беришга ҳаракат қиларди. Ўқиши тушдан кейин бўлгани учун кеча-кундузлик болалар боғчасига ишга кирди. Тонгда биринчи троллейбус билан онасининг кўкат солинган халталарини кўтаришиб, бозорчага ташлаб ўтарди. Дам олиш кунлари эрта саҳар туриб, бўшаган ерни чопиб, янги уруғ сепишга тайёрлаб текисларди. Уруғ сепилгандан сўнг устига сочиладиган ўғитли майин тупроқни челак ва тоғораларга солиб, онаси оғир кўтариб юрмаслиги учун пол марзаларининг ҳар ер-ҳар ерига тайёрлаб қўярди.

Акаси бирон марта бир қулоч ерни чопиб ҳам бермасди. Бир-икки илтимос қилинганда эса гапни қисқа қилиб:

— Пулини ким олаётган бўлса, ўша чопсин, — дерди. — Менинг томонимга экилган экин ижарасини тўлаб турсанглар, бўлди, ахир битта жойдан бўлмаганда уч марта ҳосил олаётганингизни билмайдидеб ўйлайсизларми?! — деб қўшиб ҳам қўярди.

Ўласизми, куласизми, куясизми деб шуни айтишса керак-да. Бу гапнинг ҳазилми, чинлигини ҳеч ким билмасди.

Шундай кунларнинг бирида кечқурун ўқишдан келганида уйда катта можаронинг устидан чиқди.

Акаси этаги тиззаларига тушиб турган қора сатин трусикда, оёқяланг, эндигина ўн еттига кирган укасига хезланиб турар, урмоқчи бўлганида ўртага онаси тушган, шекилли, оппоқ сочлари тўзиб кетган, бошяланг, оёғида ҳам ҳеч нарса йўқ эди.

— Қўй, худо хайрингни берсин, қўй! — дерди у яккаш катта ўғлига ялиниб. — Сен уйга кир, — дерди ўртанча ўғлига, айна пайтда уни орқасига олишга ҳаракат қилиб.

Акаси онасининг боши узра укага шапалоқ тортмоқчи бўлганида қўли гурсиллаб онасининг елкасига тушди.

— Вой! Ҳаҳ, кўр бўмагур-а! — деди онаси чайқалиб кетиб.

Акаси қаттиқ сўкинди...

Аввалига у нима гаплигини тушунмагани учун йўлакда қотиб қолганча турган эди. Акаси онасининг елкасига туширганини, онасининг олдида сўкинганини кўргач, сумкасини айвонга улоқтир-

ди-ю, югуриб акаси билан онаси ўртасига туриб олди.

— Мана, яна битта меҳрибон ҳимоячи! Ўлдираман! — деди акаси оғзидан тупуклари сачраганча.

Акасининг оғзидан ароқ ҳиди анқир, юзи қизариб кетган, сийрак сочлари беўхшов тўзиб ётарди.

Ўзига қаердан куч, жасорат келганини билмайди ўшанда.

— Уйга кир! — деди укасига кескин.

Укаси анча нари кетгандан кейингина:

— Менга қара! — деди акасига тик қараб, укасига эшиттирмай паст овозда. — Шу бугун, шу соатдан бошлаб агар яна бир марта ойимга қаттиқ гапирсанг, сўксанг, ё худо кўрсатмасин, ҳозиргидек қўл кўтарсанг, сенга тенг келиб, тилингни суғуриб, қўлингни синдиришга кучим етмас-ку, лекин ухлаб ётганингда болта билан чошиб ўлдираман! Менга ҳеч ким ҳеч нарса қила олмайди. «Онамни ҳимоя қилдим» дейман!

Акаси нима бўлаётганига ақли етмагандек, қўли тепада муаллақ қолди. Кичик сингилнинг овози титраб чиқаётган бўлса ҳам, дона-дона қилиб гапиргани учунми, аканинг қулоғига ўқдек киргани бир сари, кайфини ҳам тарқатиб юборди, шекилли.

— Қоч, сен аралашма! Қиз бола нарса, майиб қилиб қўяди, қоч! — деди онаси. Унинг овозида ҳам йиғи, ҳам титроқ бор эди.

Оҳ, бу кўз ёшлар! Ичини бир нарса ачиштириб, тимдалаб ўтгандек бўлди.

Онасининг неча марта йиғлаганини кўрган бўлса, ҳар гал шу акаси билан боғлиқ бўларди...

Аммо онасини маст акаси ёнига ташлаб кетолмади...

— Эшитдингми?! — деди у яна акасига ғайритабий босиқлик билан.

Энди овози титрамас эди. Лекин ўзи ҳам вужудидаги бор қони бошигача кўтарилиб, кўзлари қизиб, ёнаётганини сезиб турарди.

— Эшитдингми!? Учта боланг борлигига ҳам қарамайман. Олтитани катта қилган ота-онам уларнинг ҳам бошини силаб катта қилиб олар. Яна бир марта кўрсам ё эшитсам, ўлдираман! Энг уста судьяларинг ҳам ҳеч нарса қила олмайди, чунки «Онамни ҳимоя қилдим!» дейман. Мана, мана бу «қадрдонларинг», сенинг шишадонларинг гувоҳлик қилишади! — деди эшикдан мўралаб, можарони томоша қилиб турган бир-икки рус қўшнини кўрсатиб, — шундай деди-ю, онасининг қўлидан тутиб айвон томонга олиб кетди.

Икки қадамгина юришган эди. Акаси етиб олиб, елкасидан тортиб, куч билан ўзига қаратди.

— Ўй!.. — қаттиқ сўкинди. — Ўлдираман!

— Қоч, ўлдириб қўяди! — Онаси шошиб қизини орқасига олди.

— Йўқ, ойи, ўғлингиз бугундан эътиборан бу уйдагиларнинг биронтасига қўл кўтариш у ёқда турсин, чертмайди ҳам, сўкмайди ҳам! — деди ва ўзи олдинга ўтиб, онасини орқага олди.

Шу пайт укаси айвон панжарасидан сакраб тушиб, икки ҳатлашда етиб келди.

— Тегма уларга, эркакмисан?! — русчалаб деди акасига ҳамла қилишга тайёр ҳолда.

— Уйга кириб тур! — деди у яна укасига кескин.

Укаси унга яна сўзсиз итоат этди.

Қиз боланинг акасига танбеҳ бериши, укасининг боядан бери унга гап қайтариб, энди кичик

опанинг гапига сўзсиз итоат қилаётгани алам қилдими, орига тегдими, акасининг баттар жаҳли чиқиб кетди.

– Ўлдираман! Мени ўлдиришингдан аввал ўзингни ўлдираман! – деди қўлини кўтариб.

Дағдағани эшитса ҳам, у жойидан жилмади. Акаси олдида унга тик қараганча дадил туриб берди. Тепага кўтарилган қўллар пастга тушди.

Акаси урмади. Худди кўз уриштириш ўйнагандек, бир-бирларига тик қараб қотиб қолишди. Қанча вақт ўтди, билмайди, бир пайт акаси:

– Ҳў, кўзинг қурсин! – деганича икки бармоғини найза қилиб унинг кўзига санчиб олди.

Иккала кўзининг соққаси қаттиқ оғриди. Ёшланди. Лекин барибир шу туришича тик қараб тураверди.

Сал туриб акаси уйи томон шалвираганича кетди. Ўз уйи остонасига етганда уйга киришга мажоли қолмадими ё қилаётган юмушини тугатмаганини эслабми, устунни қучоқлаганича шилқ этиб зинага ўтирди, ҳовлидагиларнинг ҳаммасига эшитиладиган қилиб гапира бошлади:

– Ит қутурса, биринчи бўлиб эгасини қопади, деб шуни айтади-да... Ҳаммангнинг қўлинг қошиқдан бошқа нарсани ушлашни билмайди. Сенларни катта қилгунча, косиблик қилдим, ғишт қуйдим, едирдим, ичирдим, энди ўша қошиқ билан бошимга тушуриясанларми? Ҳе ўша!.. Аҳмоқ бўлмасам, сенларни боқаманми?..

Катта ҳовлининг ҳамма бурчаги яққол кўринадиган ойисининг равон айвонида энди кўрпачага чўкканида акасининг сўнгги гаплари ичини шилиб кетди. Ўзини босолмай, ўрнидан дик турди-да,

унга жавоб беришга шайланиб, ташқарига отилди. Шу заҳоти онаси қўлидан маҳкам тутди. У энди-гина рўмолини ўраётганди, бироқ ўраб улгурмади, сочлари яна тўзиб кетди.

— Қўй, қизим, сен узатиладиган қизсан, номингга доғ туширма! — деди аста. — Мастлигида алжираяпти-де. Мени десанг, тинч ўтир. Майли, ойим ўлсин десанг, бор — олишавер!

Онаси унинг нозик томонини билар эди. Ўзи учун қизи жонини ҳам бериши мумкинлигига ишончи комил эди.

Ўша куни ва ундан кейин ҳам анча вақтгача онаси тунлари иккала боласини пойлаб чиқарди. Бирининг мастлигида бир иш қилиб қўйишидан қўрқса, қизининг бир сўзлигини ҳам биларди...

Онасининг ўша вақтдаги аҳволи руҳияти кўз олдида келиб, ўзини тутолмади: ўпкаси тўлиб-тўлиб йиғлади. Оҳ, онам-а! Қизиққон қизингиз деб қанча озор чекдингиз-а! Аммо бошқача иш тутолмасди ҳам. Шу аҳволда онасининг ҳимоясига турмасдан иложи йўқ эди.

Тўғри, кейин ҳам эсига тушганида анча қўпол ҳаракат қилганини тан олди. Қизларга хос иш эмас бу: «Ўлдираман! Чопаман!» дейиш. Аммо нима қилсин? Қўрққанидан эмасдир-у, лекин ўшандан кейин акаси онасини хафа қилмади. Балки онаси билдирмагандир? Шундоқ ҳам қизининг уйда туз тотмаётганига қанча куйиб юрди-ку бечора.

Дарҳақиқат, ўша кундаги акасининг «Мен сенларни боқяпман!» дегани унинг дилига жуда оғир

ботганди. Кейин гўё «Сенинг овқатинг менга ҳаром!» дегандек уйда овқатланмайдиган бўлди. Ҳатто дам олиш кунлари ҳам онасининг илтижоларига қулоқ солмасди. Жуда қорни очса, ўзи кўчатини экиб, парваришlashда ёрдамлашган помидорлардан уч-тўрт донасини узиб чиқиб, шуларни тамадди қилиш билан чекланарди.

Дадаси касалхонадан чиққунча шу аҳвол давом этди.

Дадаси келган кун ўзи ёшларга етакчи бўлган факультетда тадбир бор эди. Анча кеч қайтди. Ҳовлидаги сўрида дадаси ёстиққа ёнбошлаб ўтирар, атрофида амакилари, аммалари, акаси, иккала опаси бор эди. Аллақачон овқатланиб бўлишган, опалари қозон-товоқни ҳам ювиб олишган, отасининг ёнида унинг гапларига қулоқ солиб ўтиришарди.

Сўрини айланиб ўтиб, дадаси билан қучоқлашиб кўришаётганда негадир хўрлиги келиб, кўзларидан ёш оқиб кетди, лекин йиғлаганини бошқаларга билдирмаслик учун сумкасини хонага қўйиш баҳонасида кетмоқчи бўлганида дадаси тўхтатди:

— Тез қўлингизни ювиб келинг-у, менинг ёнимга ўтириб овқатланиб олинг, отин қизим!

Юраги шиф этди. Дадаси ҳамма гапдан хабардор эканини тушунди. Отаси гоҳ-гоҳда, фавқулодда ҳоллардагина болаларига сизлаб гапирарди. Кўпчилик олдида мулзам бўлишидан қўрқса ҳам, ҳар доимгидек дадасининг гапини икки қилмади.

— Овқатини олиб кел, — изн этди дадаси онасига.

Иссиқ ўчоқ тафтида қизиб турган кичкина тоғорачани опаси сочиқ билан ушлаб келтирди.

– Қорним тўқ эди, дада, эрталаб ерман, – деди секин.

– Эрталаб барвақт туриб, одатдагидек ойингиз билан қуймоқ пиширасизлар. Ҳозир эса кечки на-сибангизни еб олинг...

Бир ойдан бери қилиб юрган ишига ўзи ҳам уя-лар, ҳам ўжарлиги тутар, айни пайтда ликобчага сузиб берилган овқатга қўлини узатишга акаси-нинг олдида юраги бетламасди. Опаларининг-ку хабари бор. Наҳотки бошқалар ҳам билишса? Нима деган одам бўлди?

Унинг кўнглидан кечаётганини дадаси ҳам сез-ди, шекилли, оғир, аммо қатъий деди:

– Одобни беодобдан ҳам ўргангин, деганлар. Отангиз ўлгани йўқ, унинг болалари ҳали сағир қолгани йўқ эди-ку! Бир сохта дўққа шунча кун оч юрасизми? Мендек одам сизнинг ўрнингизда бўл-сам, кундалик насибамни икки ҳиссадан қилиб еб, беодобларнинг кўзини очардим...

Дадаси ҳеч кимга қарамай гапираётган бўлса ҳам, гап эгасини топаётган эди. Акаси тутатиб тур-ган папиросини бир текис кўм-кўк кўкариб турган кашнич устига ташлаб юборди-да, ўрнидан туриб кетди...

Катта ака кичик сингилнинг ўзига тик гапирга-ни бир сари, кейинги ойда ўн биринчи синфни рус мактабида битирган ўртанча укасини ҳеч кимга билдирмай, ҳеч ким билан маслаҳатлашмай, Рос-сиянинг қайсидир вилоятига учувчиликка ўқишга юборганини ҳеч кечира олмасди. Опа-ука ўртасида бўлиб ўтган суҳбатдан унинг хабари йўқ эди.

Университетни битиришига бир йил қолганди. Онаси айтмаса ҳам, келинойисининг ҳазил-хузул-

ларидан уйларига совчилар серқатнов бўлиб қолишганидан хабари бор эди. Укасини эса кетма-кет ҳарбий комиссариатга чақириб туришар, саломат, бақувват, алпқомат бўлгани учун ҳарбий учувчилар билим юртига йўлланма беришаётган эди. Бунини эшитган акаси севинар, ҳарбийлар, айниқса, учувчилар уйда деярли бўлмаслигига ишонгани учун, бир меросхўр муаммоси унинг назарида ҳал бўлган эди.

Шундай кунларнинг оқшомида опа-ука узоқ суҳбатлашишди. У укасига, учувчи бўлишни орзу қилаётган экан, ҳарбий эмас, граждон авиацияси учувчиларини тайёрлайдиган билим юртига киришни маслаҳат берди. Ҳатто у ўқишини битириб келгунига қадар турмушга чиқмай, ота-оналарига қараб туришни, укасининг йўлкираларини, бошқа сарфларини ҳам ўз зиммасига олишини айтди.

— Акамининг шу феъли бўладиган бўлса, ота-онамиз кексайганда у кишига ташлаб кетишимиз инсофдан бўлмас, — деди-да йиғлаб юборди. — Имтиҳонлардан ўтиб, ўқишга киргунинггача кексаларга ҳам билдирмай турамиз. Кейин ҳаммасини ётиғи билан ўзим тушунтираман. Армияга ҳам чидашарди-ку, бунда эса бир ўқ билан икки қуённи урамиз, — деб ҳазиллашди.

Дарҳақиқат, у айтган сўзининг устидан чиқди. Қўлидан келганича укасига қарашиб турди. Аммо акаси бундан анча кейин хабар топиб, фиғони фалакка чиқди...

...Ўша воқеалар кўз ўнгига келиб, муюлишга келгунгача сизиб чиқаётган ёшларини арта-арта келди. Аммо бу кўз ёшлари акаси учун эмас, онаси учун, ўзининг, опалари, укаларининг анчагина

оғир кечган ёшлиги учун эканлигини ич-ичидан сезиб турарди.

Ёши бир жойга бориб қолгани, ҳаёт аччиқ-чучугини бир қадар кўргани учун ҳам, шу қийинчиликларни келтириб чиқаришда акасининг «хизмати» катта эканини, дунёда ҳамма одамлар бир хил эмаслигини биларди. Бир қориндан тушган олти фарзанднинг бештаси бир қутбда, акаси иккинчи қутбда эканлигига, бунинг ғайритабиийлик жойи йўқлигига энди ақли етарди. Ақли етарди-ю, барибир ҳозир кўпчилик олдида кўзи қуруқ турса...

«Эй, худойим! Ўзинг берган феълингни мулойим қил! Ўзинг шарманда бўлишдан асра!» дея кўксини сийпалаб қўйди.

Эшиклари олдида ҳали ҳеч ким йўқ эди.

Ҳовлидаги ёғоч сўрида катта опаси хомуш ўтирар, чамаси у ҳам ҳозиргина келган-у, нима қилишини билмасди. Бориб опаси билан кўришди, унинг кўзидан мунгсиз оқаётган ёшни кўриб ғалати бўлиб кетди. Қўлидаги рўмолчаси билан унинг ёшларини артиб, ёнига чўкди. Ҳовли этагидаги ошхона тарафда ғивирсиб юрган ёшлар келиб, кичик амма билан кўришишди.

Акасининг уч қизи, икки келини бор. Катта қиз билан кенжаси шу ерда. Ўртанчаси ишда экан. Акаси доим унинг ишини «важный» дерди. Мана бугун ҳам йўқ. Энди келаркан. Кичик келин билан катта қизнинг кўзлари қуруқ. Фақат кичик қизгина дастрўмолини оғзи-бурни аралаш беркитиб,

пиқиллаб турар, қовоқлари қизариб, шишиб кетган эди.

– Яхши етиб келибди, – деди опасига кенжа қиз жиянига имо қилиб, – шаҳардан четда яшарди, ҳали хабар бормадимикин деб ўйлагандим...

Улар жуда секин гаплашишарди.

– Вой, бечора шу ерда экан. Худонинг етказганини қаранг, кеча келиб ётиб қолган экан. Бояқишнинг оёқ-қўли оғрийдиган бўлиб қолибди. Аҳволини кўриб, укаси «Қолинг, эрта-индин яхши шифокорларга кўрсатаман», деб олиб қолибди. Биласизку, отаси унча хуш кўрмасди шу қизини, лекин шундан буюриб, шу қизи билан келинининг қўлида жон берибди. Дунёнинг ишларига ҳайрон қолмай илож йўқ, эгачи. Бир кўча нарида туриб мен ҳам чиқиб улгуролмадим. Ҳаллослаб чиққунимгача жонлари узилиб бўлган экан...

Бор одамлар ҳам аста шивирлашиб гапиришаётгани учун ҳовли сув қуйгандек жимжит эди. «Тавба, ўлик чиққан уйдек жимжитлик» деб шуни айтишса керак-да?

Акаси шу сўрини яхши кўрарди. Шу ерда ўтириб, тепасидаги радиони тинглаганича дунёнинг ишларидан хабардор бўларди. Айрим пайтлар «Турган-битгани ёлғон бу падари лаънатилярнинг гапи», деб шу радиони улоқтириб юборгиси келарди. Укасиникига келиб, акамни ҳам бир кўриб кетай деганларида, сочлари пахмайиб, кўзларидан ўт чақнаб, албатта кичик сингилдан аламини оларди: «Пул учун ёлғон гапни тўқийверар экансанлар-да! Бу ёқдагиларни ҳеч нарса билмайдиган аҳмоқ деб ўйласанглар керак-да? Ҳўв, менга қара,

сенга ўхшаб ҳукуматнинг тўртинчи оёғи бўлмасак ҳам, ер тагида илон қимирласа биламиз!»

– Сиз кўп нарсани биласиз, – акаси билан гап таллашишдан қочиб, ҳазилга олиб қутуларди у ҳар гал, – мана шу сўрингизда ўтириб, ана укангизникида нима қайнаётганини, икки кўча наридаги синглингизнинг қора қозонида нима пишаётганини, учувчи укангиз дунёнинг қайси чеккасида нима қилиб юрганини, ҳамма-ҳаммасини биласиз. Карвонбошилар шундай бўлади...

Албатта, «карвонбоши» фирт кесатиқлигини, ўзи синглисини хушламаганидек, кичик сингил ҳам уни хушламаслигини акаси жуда яхши биларди, аммо ўзини билмаганга оларди. Ёнбошидаги болишни тузатиш баҳонасида у ёқдан бу ёққа тўлғаниб қўярди.

Акаси доим:

– Ҳукумат тўрт нарса: армия ва милиция, КГБ ва партиянинг «яловкалари» – журналистлар билан тирик! Тўртталаси ҳам «дармоялар», менга ўхшаган меҳнаткашлардан юлиб олиб, сенга ўхшаган текинтомоқларга беради. Ана шу оёқларидан бири бўшашса, ҳукумат ағдарилади, – дерди...

Ҳа, акасининг жони шу сўрида узилибди. Балки қазоси яқинлашганига ҳам ишонмагандир... Бўлмаса, жилла бўлмаганда ўртанча сингилга сим қоқдирармиди. Кейинги пайтда бор-йўғини (асосан ўлимликка зарур нарсаларни) шу «дирижёр» синглисига айтарди.

Бугун радио ўчирилган, ҳовлида ўқтин-ўқтин кичик қизнинг пиқиллагани эшитиларди холос.

– Олдиларида ким бор? Ёлғиз қўйиб бўлмас? – деди у секин катта оғасига.

– Ҳозиргина уйга олдик. Янги кўчиб келган қўшнилар яхши одамлар экан, чиқиб қарашиб, жой солишиб юборишибди. Бўлмаса бу ёшлар ҳали нимани билишади?

– Олдиларига кирамизми? – Саволни бериб бўлганидан кейин катта опага нисбатан бу сўроқ ўринсизлигини англади.

Феъли ўта юмшоқ бўлгани учунми, у ҳатто акаси тирик пайтида ҳам, акаси ёнига ёлғиз чиқмас, «Тавба, нима гаплашишни ҳам билмайсан-а, нима десанг ҳам у кишига ёқмайди», дерди. Энди аканинг ўлиги тепасига киришга ҳам юраги бетламай ўтиргандир шу ерда.

– Ҳозир эгачим келиб қоларлар, бирга кирармиз. Қўнғироқ қилган эдим, поччангиз билан чиқиб кетишган экан. Келиб қолишар...

– Эркакларга хизмат бўлса айтайлик, нима қилиш керак? Куёвингиз ҳам шу ердалар.

– Чақиринг, ҳовлига киришсин, кеч бўлиб қолди. Ҳовлига стол-стул қўйиб, ўтира туришсин. Қачон чиқаришни маслаҳатлашиб олишар...

Катта опа ўзидан кичик сингилларини ҳам «эгачи» деб чақирар ва албатта «сиз»лар эди. Бир куни бундай мулозаматнинг сабабини сўраганида:

– Эсингизда бўлса, ойимгилар тўрттала опа-сингил бир-бирлари билан сизлашиб гаплашишарди. Чиройли кўринаркан, жуда ҳавасим келарди, – деган жавобни олди.

Етмишдан ошган, юзлари нурли, ораста кийиниб юрадиган катта опаси чиройли муомала ва озодагарчиликни жуда яхши кўрар, шундай аёлларга рўпара келса, ўзи ҳам янада нурланиб кетарди.

Кичик опаси катта опанинг бу феълини билгани учун кўпинча ҳазиллашиб:

– Опамизни кулиб туриб лақиллатиб кетишмаса эди, деб қўрқаман. Чиройли гап, силлиқ кўриниш ортида нималар ётганини ҳамиша ҳам бандаси билавермайди, билса ичи ёниб, алангаси осмонга кўтариларди! – дерди.

Дарҳақиқат, унинг бу сўзларида жон бор, чунки кичик опанинг бошига тушган савдоларни кўрган, билганлар «Бандаси тағинам фил экан!» дейишарди.

Шу пайт эшик олдида машина келиб тўхтади.

– Укагинамнинг дарди юрагимиздан кетмасидан, сиз ҳам унинг олдида боришни раво кўрдизми, жигарим?! Вой жигаре-е-ем!!!

Жимжит бўлиб турган ҳовли бирданига катта кулфатли, мотамсаро ҳовли тусини олди-қўйди.

Эшикдан кичик опа кўзларидан шашқатор ёш оқиб, бошига тушган навбатдаги кулфатдан қадди букилганча деворни ушлаб келарди. Унга пешвоз чиққан катта опанинг ҳам кўзларидан бетиним ёш оқа бошлади, иккалови кўришаётганда овоз чиқариб йиғи беришди:

– Оқ сутларнинг қаймоғини эмган жигаре-е-ем...

– Тўнғичим деб доим тўрларда сийланган жигаре-е-ем...

Акаси кичик опани «Оиланинг режиссёри ҳам, дирижёри ҳам сенсан!» дерди. Дарҳақиқат, мана ўртанча сингил келди-ю, назарида кўп нарсага ойдинлик кирди. Қизу келинларнинг, ҳатто ўзининг ҳам қуруқ кўзларига ёш қалқиди.

Кичик опа келиши билан ҳовлида турганларнинг ҳаммаси билан кўришиб, йиғлашиб бўлгач,

йиғи овозини эшитиб чиққан қўни-қўшни, етиб келган қуда билан ҳаммалиги биргаликда майит ётган хонага киришди.

Оёғи қибла томонга қилиб ётқизилган акаси бурчакма-бурчак аранг сиған, атроф уй анжомлари билан тўла эди. Ҳатто майит атрофига кўрпача солишга ҳам жой йўқ.

Опаларининг иккаласи акаси ёнига ноқулай мук тушиб яна бироз «жигарим!»лашди. У эса худди карахтдек, дастрўмолини лабига босганича эшик олдида тик турар, нима қилишини, нима дейишини ҳам билмасди. Кейин ақли ўзига кела бошлади, шекилли, «бу хонани бўшатиш, хонанинг тўрт томонига кўрпача тўшаш керак», деган мулоҳазадан сергак тортди.

Аммо акасининг хонадонидагиларга «ақл ўргатиб» бўлмаслигини биларди. Акаси билан девор-дармиён турадиган кичик укасига кўзи тушди, унга ҳовлига чиқишини имлади.

– Ука, ҳозир тумонат одам келади. Қариндош-уруғ, қуда-анда дегандек... Акам ётган хонани бўшатмасак бўлмас, бу аҳволда эртага сартахта ҳам қўйиб бўлмайди, тобутни кўтариб олиб чиқишга ҳам қийналасизлар... Ҳозирча фақат ўзимиз-ку, жиянлар билан киши билмас анжомларни секин олиб чиқиб, ҳовлининг бир четига қўя қолинглар...

– Жон опа, бош устига, фақат ана жиянингиздан рухсат олиб беринг! – деди кичик ука, эшикдан кириб келган акасининг кичик ўғлига имо қилиб.

Назарида укасининг ичи алланечук титраётгандек туюлди. Опасига ниманидир очиқ айтмаётганга ўхшади.

Акасининг кичик ўғлини ишдан чақириб олишганича, погонига янги юлдуз қўшилган божхона формасини ҳали ечмаган, пешонасига гир айланиб фуражканинг изи тушиб қолган, сочлари орасидан майда тер кўриниб турарди. У кичик амма билан кўришар экан, «Вой укагинам, бандалик!» деганига ҳам эътибор бермай, кичик амакига қараб худди адасидек чертиб-чертиб деди:

– Бўлди! Тўғри бош врач олдига кириб гаплашдим. Ярим соатга қолмай справкани ўзи олиб келиб беради. Шу справка билан гўрковга учрашилса, эрталабгача жойни тайёрлаб қўяди... Ё унга ҳам ўзим борайми?!

Кичик ука маъқул, дегандек боши билан тасдиқ ишорасини қилди, кейин аммангга қулоқ сол, дегандек имо қилди. Кичик амма жиянининг енгини енгил тутганича бошқаларга эшиттирмай секин деди:

– Жиян, аданг ётган уйни бўшатиб, жой солмасак бўлмайди. Тобутни кўтариб олиб чиқиш ҳам ҳозирги аҳволда амримаҳол... – деганини билади, жияни тутақиб, ҳаммага эшитиладиган қилиб чўрт кесди:

– Билиб қўйинг, ҳамма нарса отам тириклигида қандай бўлса, шундайлигича қолади! Адамнинг хоҳиши шу!

Бўлди! Энди бундан буёғига ҳеч нарсага аралашмасликка жазм қилди. Жиянининг худди акасидек чўрткесар ва кажбаҳслигига ҳайрон қолди: «Икки томчи сув каби акамга ўхшабди-я! Ҳа, эртага отангни саранжомлаб кел, кейин уйингни қандай тутсанг тутаверасан!»

Аммо амма бўлиб шуни ҳам айта олмади. «Э, билганингни қил-а!» Укасининг ички титроғини энди тушунди. Секин қайтиб уйга кирди.

– Эришмаган мақсудингиз кўпмиди-я, вой жигари-и-им! Ушалмай қолган армонларингиз кўпмидики, жон чиқарда ҳам бармоқларингизни ёзиб олмабсиз?!

«Дирижёр» амма майитнинг ҳали жуда совиб улгурмаган қўлини ёнига чўзганича бармоқларини биттама-битта аста-аста силаб тўғрилаётган эди...

– Қай биримиздан ё қай болангиздан кўнглингиз тўлмади?! Қай бирига айтмаган гапингиз қолди, жигари-и-им?!

Опасининг бу гапларига, «жигарим»лаб акасининг совуқ бармоқларини чўчимай силаётганига қараб, эти бир жунжикди. Бир зум кўнглидан «Опамнинг ёнига мук тушиб мен ҳам акамнинг қўлларини силашим, у ер-бу ерини тузатишим керакмиди? Ахир мен ҳам шулардек сингилман-ку!» деган хаёл кечди.

Лекин оёғи ҳам, қўли ҳам бу хаёлига бўйсунмади. Опасига қараб туриб ўйлагани шу бўлди: «О, инсон-а! Қанча кўп дард чексанг, қанча кўп жабр кўрсанг, шунчалар дилинг покланиши, хокисор, кечирувчан бўлишинг ростми? Опагинам, шу силаётган қўллар юзингизга тарсаки туширганларини наҳот унутдингиз?! Ҳозир жонсиз оқиш лабларга бир учи қисилибгина турган шу тиллардан «Менга ўнта сингилдан, ўз вақтида берилган бир коса шўрва афзал!»ни эшитганингизни ҳам унутдингизми?!»

Наҳот опаси ҳаммасини унутди? Нега унинг ўзи бундай қила олмаяпти? Нега жигари тепаси-

да мана шу опасичалик куёолмаяпти? Шунчалар тошбағир бўлиб кетдими қалби?!

Ёки опаси ҳам киши кўзига меҳрибон сингил ролини ўйнаяптими?

«Нега мен ҳам шундай рол ўйнай олмайман?» яна хаёлидан кечди.

Опаси фожиали ҳалок бўлган қизини ҳам ўзи ювганини гапириб беришган эди. Кўз ёши майитга тушиши мумкин эмаслигини эшитгани учунми индамай ювган экан. Фақат охирида, қизини кафанлаб, ўраб бўлишгандан кейингина «Ё, ҳув!» деб унинг устига узала тушганича, қизини кўтариб олиб чиқишмагунча қимир этмай ётган, уни ўралган жасаддан ажратиб олишга ҳеч кимнинг кучи етмаган экан. Жияни ҳалокатга учрагани ҳақидаги хабарни эшитиши биланоқ ўзи ўшанда ҳушидан кетган, ҳатто жанозасига ҳам бора олмаган эди. Опаси эса қизини ўз қўли билан ювишга ҳам куч топган...

«Нега мен ҳам шундай қила олмайман?!» яна хаёлидан кечди. Шунини ўйлади-ю, опасининг минг жабрлардан омон чиқишига сабаб шу кечирувчанлиги, жигаржонлиги эмасми, деган хулосага келди. Ҳозир акасининг совиган жасади устида ўзи ҳам юм-юм йиғлар экан, бу кўз ёшлари акаси учун эмас, балки шу муштипар опасининг чеккан дардлари учунлигини ўзи яхши биларди... Бунининг ич-ичида эътироф этаётганидан ҳам уялар, ҳам ўзидан нафратланишга ўхшаш бир ғалати туйғу пайдо бўла бошлаганини сезарди.

Орадан қанча вақт ўтди, билмайди, опа-сингиллар ҳовлига чиқишганда, қоронғи тушган, кичик

ука гўрковга ҳам бориб келиб улгурган экан. «Ре-
жиссёр» опа кичик жиянни чақириб деди:

– Хоналарнинг каттаси шу шекилли? – ҳовлига
икки деразаси чиққан хонани кўрсатди.

Жиян «Ҳа!» ишорасини қилди.

– Ичидаги ҳамма ашқол-дашқолингни олиб
чиқ! Аданг бир кечалик меҳмон энди! Ўша хона-
га бошларини қиблага қаратиб ётқизинглар. Туни
билан ҳаммамиз тиловат қилиб, таҳлил ўқиб ўти-
рамиз...

Жияннинг нимадир демоқчи бўлганини пайқаб,
опа мунозарага ўрин қолдирмай яна деди:

– Жуда яхши биламан, бу ёшларнинг, яъни се-
нинг меҳмонхонанг эканини. Эртага келиннинг
бошига фаросатсиз экан деган иснодни ёғдирма!
Тумонат одам келади! Аввало катта қори бўлган
буванг ҳурмати, ҳамиша ҳаммани сийлаб ўтган
бувинг ҳурмати, мана амма ва амакилар ҳурмати
деб келади келганлар! Сенларни деб эмас! Ҳали
кўзинг мошдек очилади мавлуетлар мобайнида...
Формангни йиғиштир... Таъзияли хонадонга бож
тўлаб кирилмайди... Аданг ҳам тенглар мамлака-
тига равона бўлай деяпти. Бунга кўникишингга
тўғри келади, жиян!..

Шу дам кичик жияннинг қуруқ кўзлари жиқ
ёшга тўлди... Нимага йиғлаяпти экан: адасигами
ёки «Етимнинг отаси кўп!»лигини бундан бу ёқ
энди кўп ҳис қилишига кўзи етдими?

Опаси ишора қилган хонада бир вақтлар у тала-
ба вақтларида яшар эди...

Кичик опа узатилгандан кейинги йил эди, ше-
килли. Нечанчи курсда эди-я ўшанда? Тўртинчи

курса ўтган бўлса керак. Янги ўқув йили бошланишидан олдин ҳар йилгидек таътилда ўзи яшайдиган хона деворларини оҳак билан яхшилаб оқлади. Тепа фанерларни, деразаларни тозалаб ювди.

Ўқиш бошланганига кўп бўлмай, одатдагидек талабаларни пахта теримига олиб кетишди. Қайтиб келгунигача акаси унинг нарсаларини онасининг хонасига олиб чиқиб, ҳовлининг қоқ ўртасидан девор олдирибди. Ўшанда акасининг шу икки хонани олгани эмас, ота тириклигида «Мен каттаман!» деб ҳовлини иккига бўлгани, шунинг ўзи билан укаларнинг бирини меросдан бенасиб қилишга интилгани алам қилганди.

— Индамадингизми? — деб сўраганди ўшанда дасидан.

— Жиннига «жиннисан» дейишса, бўйига арпа бўйи бўй қўшилармиш, — деб жавоб берди қисқа қилиб дадаси, мунозарага ўрин йўқ дегандек.

Умрида биринчи марта яхши ўқиб, дурустроқ ишга киришни, яхши ойлик олса, онасини яшнатиб қўйишни, опалари, укаларининг ҳолидан ҳаммиша хабардор бўлиб туришни орзу қилди. Ўшанда онасига ҳам айтмай, пахтада ишлаб келган, ўзига костюм оламан деган пулига укасига яхши хитойи жун кўйлак олиб берди. Вой, онасининг қувонганлари...

Ҳозирги кўз ёшлари акаси учун эмас, ўша ўтмишини эслагани, онаси учун эканини ҳис қилиб, яна ўзидан уялди.

Акаси беш боласи ичида шу кичик ўғли билан жини чиқишган, қазосидан сўнг уй-жойни унга васият қилганди.

Катта ўғилу уч қиздан кейинги шу кенжани ўзгачароқ кўриши ва бу уларга ёқмаслиги ҳозир айнқса билиниб турарди. Катта ўғил вақтида етиб келгани билан, бегона жойга келгандек нима қилишини билмас, у ёқдан бу ёққа карахт бир ҳолда юрарди. «Акам катта ўғлини кечириб, гаплашиб кетдимикин? Ота розилигини ололмаган бўлса, бунинг ҳоли энди нима кечади?»

Соҳаси онаси айтмоқчи «ёзув-чизув» бўлгани, инсон руҳиятига боғлиқлиги учунми, кишилар билан гаплашганда уларнинг эғнида нима борлигини эслаб қола олмаса ҳам, одамнинг кўзига, кўзи орқали руҳиятига аҳамият берар, назарида ана шу руҳияти кишининг бутун оламини, керак бўлса, иқтисоди, ижтимоий аҳволи, ички сиёсатини ҳам белгилаб беради, деб ишонарди. Катта жиянининг ҳозир талмовсираб юришини у фақат отасининг ўлимидан қайғуришнинг ўзигина эмаслигини биларди. Ёшликнинг кўнгил кўчаларидаги саргузаштларини бир вақтлар ўзи собит туриб ҳимоя қилган бўлса ҳам, отасининг ўлими шу собитлигини синдирган бўлиши, ота розилигини ололмаган фарзанднинг иши унмайди ақидаси энди ичини кемираётган бўлиши ҳам мумкин. Ўзига ўхшаб у ҳам изтироб чекаётгандир.

Акаси кичик сингилга унча-мунча сирини айтмаса ҳам, опаларидан эшитган эди. Катта ўғли Узоқ Шарқда хизмат қилганида акаси уни кўргани янғаси билан бирга борган, қайтишда янғасини поезддан тўғри касалхонага ётқизишган эди. Ўшанда кичик опаси куйиниб:

– Ҳаммаси Худоданку-я, лекин янгамни акамнинг тор феъли еди, шекилли! Нима бўлганини

янгам сир бой бермаяпти, «Акангизни биласизку!» деди-қўйди. Аммо одамни қулатар даражада нимадир бўлган! — деганди.

Аслида аскар йигит кўргани борган ота-онасига Тошкентда севгилиси борлигини, уни ўзи хизматини тугатиб боргунигача уйларига қабул қилиб, боласини набира ўрнида суйиб, тарбия қилишларини сўраган...

Ўша ернинг ўзидаёқ отанинг қаҳри келиб, агар тағи-зоти кимлиги номаълум бу аёлни дейдиган бўлса, уйга киритмаслигини, оқ қилишини, қайга борса, боравериши мумкинлигини айтган. Онанинг зорига ҳам қулоқ солмаган.

Катта ўғил армиядан келганида акаси уйга киргизмабди. Янгаси худонинг зорини қилиб, ҳатто:

— Ўзингиз ҳам ёшлигингизда шу кўчадан ўтдингиз-ку! Мана бинойи беш фарзандлик бўлиб ўтирибмиз, — деб таъна қилса ҳам, — болангиз янглишган, ўзига келиб қолар, уйдан безиса, кейин қайириб олишимиз қийин бўлади! Ўғилнинг уволига қоламиз, буни Худо ҳам, бандаси ҳам кечирмайди, дадаси! — деб ялиниб-ёлборса ҳам ўжарлигидан тушмаган. Аксинча:

— Агар мени ўшанда қаттиқ туриб қайтаришганида эди, «Уч марта уйланган» деган тавқи лаънатни бўйнимга осиб юрмасдим ҳозир! — деб кажбаҳслик қилган.

Чамаси у шу вақтгача, балки фақат ўзини ўйлабгина яшагани учунми, бола тарбиясига, бу йўлдаги машаққатларга, руҳий силкинишларга тайёр эмасди. Ўғлини оқ қилиш билан, ундан кечдим дейиш билан ўзининг одамийлик имтиҳонларига ожизлигини яширишга уринди чоғи. «Мана, про-

дам метиндек бўлгани учун ҳам, тарбиянинг энг оғир йўлини, лекин тўғри йўлини танладим!»ни намойиш этмоқчи бўларди.

Ўша инсулт оқибати янгиси бир-икки йил яшаган бўлса ҳам, элликка етмай қазо қилди. Ўшанда ҳам акаси ўғлини уйига яқин келтирмаган. Ўртанча сингил билан катта ака ўртасидаги энг оғир гап ўшанда бўлиб ўтгани эсида.

– Ўзингизнинг пушти камарингизлигини унутдингизми? Инсон ҳам, тақдир ҳам ҳу-у-ув Еттинчи осмонларда битилади, ака! Сиз ўз кўнглингизда қанча юқорилаб, уларни ўзгартираман деганингиз билан, барибир Ўзининг шу битикка битгани бўлади. Сизники эса – ҳеч! Ёшингиз олтмишни қоралаб ҳам бунини тушунгиз келмайди! «...Жоним қудрати қўлида бўлган Аллоҳга қасамки, жаннатга кира олмайсизлар, токи мўмин бўлмагунча; мўмин бўла олмайсизлар, токи бир-бирингизни яхши кўрмагунча», деган ҳадисни масала қилиб айтардилар отамиз. Сиз – тўнғичсиз, бунга ўхшаш гапларни сиз бизга нисбатан кўпроқ эшитгансиз. Ўртангиздан қўрқмайсизми, ака?!

– Нима мен ўғриманми, қўрқсам! – қўрс жавоб берганди ўшанда акаси.

– Гуноҳ фақат ўғрилиқдангина иборат эмас! Ўзсеварлигам, бемехрлигам катта гуноҳ, ака!

«Опамнинг гапи менга ҳам тегишлими? Нега бўлмаса мен ҳам уларга ўхшаб жигарим тепасида куя олмаяпман?» яна хаёлидан кечди унинг. Шуни ўйлади-ю, опасининг минг жабрлардан омон чиқишига сабаб шу жигаржонлиги, кечирувчанлиги деган хулосага келди. Опаси жигари учун хўжакўрсинга эмас, астойдил куюняпти. Шу кую-

ниб йиғлаши билан ўзининггина эмас, акасининг ҳам, балки унинг ҳам гуноҳларини кечиришини ўтиняпти. Жигар жигардан астойдил рози бўлма-са, майит тугул, ўзининг ҳам жаннатга йўли берк. Бунини опаси аллақачон англаган. Ўзига эса энди етиб келди, шекилли. Аста акасининг совиган жа-сади устига энгашар экан, ёноқларини кўзларидан оққан ёш юваётганини сизди:

– Сиздан минг бор розиман, жигарим! Сиз ҳам синглингиздан рози бўлинг, жигарим! – деди олов-ли нафас билан.

Бу нафас ичидан, ўша оловли ёш чиқаётган юракданлигини англаб, кўнгли бир енгил тортди, бирам енгил тортди. Бунини эътироф этар экан, ичи-дан акасининг ўлимини эшитгандан бери ўзини қийнаётган тушунуксиз уят ҳам, ўзидан нафратла-нишга ўхшаш бир ғалати туйғу ҳам йўқолаётгани-ни сизди.

ОТА ҲОВЛИ

Феруза майин шамол димоғига алланечук ажиб бир ҳид олиб келганини ҳис қилди. Қандайдир танишдан ортиқ, жондек қадрдон ҳид... Томирлари тўлиб, кўнгли яйраб кетди!

— Ойимнинг бинафшалари!

Қор ҳали учқунлаб улгурмаган кеч кузада, илиқ келса қиш этагида ҳам офтобга интиқлигини изҳор этиб, дув бодраб берадиган бу митти чечаклардан онаси бир даста териб, деярли ҳар куни қизлари хонасига олиб кирарди. Жажжи гулдонга солиб, стол устига қўяркан, ёниқ гулга мўъжизага тикилгандек узоқ тикилиб қоларди. Қиш олдида бинафшанинг гулини кўриш камдан-кам одамга насиб этади, дерди онаси раҳматли.

Онаси аслида чиройли аёл эди, кўзлари шу дамда порлаб, чиройли нурга чулғанар, Феруза чидолмай, онасини қучиб, бағрига сингиб кетарди.

Ҳовлиларининг тўрт тарафига текис пол қилиб экилган, ёзу қиш кўм-кўк бу митти гулларни онасининг ўзи парвариш қиларди. Теша чопиқ қилаётганида сарғайган барглари қайчисида олар экан, яшил барглари кафти билан оҳиста силар, алланарсалар деб шивирлаб, уларни эркаларди.

Эски Чақарнинг машина ўта олмайдиган тор кўчасидан эллик қадамча юриб, дарвозаларидан ўтгач, усти ёпиқ йўлакдан яна шунча юрилиб, ажиб файзли, чиройли, тўрт тарафи иморатли катта ҳовлига кириларди. Кирган кишининг димоғига йўлакнинг ўзиданоқ гунафша ҳиди уфуриб, дили бир антикарди. Эрта баҳорда келган меҳмонлар, ҳали қиш этагининг аёзи кетиб улгурмаган бўлса

ҳам, албатта, ҳовлининг кун тушадиган тарафидаги сўрига кўрпача солдиришар, диллари яйраб ўтиришарди.

Феруза қайтиб бошини ёстиққа қўя олмади. Кўз олдига ота ҳовлисининг гир айлана йўлкаси бўйлаб ярим қулоч чамаси текис экилган бинафшалар келди. Кўзига худди ўша таниш манзара кўринадигандек, туриб деразани очди. Кутгани майин шамол билан бинафша иси эмас, тўртинчи қаватга ҳам осонгина изғиб кирган аямажизнинг игнали қўллари тун кўйлагини айлана қучиб, баданига ях теккандек бўлди. Эти жунжикиб тезда деразани ёпди. Икки қўли билан елкаларини силаб, жойига ўтирди.

– Нега турдингиз, ҳали барвақт-ку? Тузукмисиз? – деб сўраган эри ҳам ўрнида ўтириб олди.

– Ойимнинг бинафшалари очилибди! Бирам яхши иси келди-ки, беихтиёр туриб кетибман. Ҳали аямажиз кетмади-ку... Тушимда кўрдим шекилли...

Соатга қараган эди, энди икки бўлибди. Ҳақиқатдан ҳам барвақт. Эрининг елкасидан аста босиб, жойига ётишга ундади. Ўзи ҳам ётди. Аммо кўзига уйқу инмади. Ота уйи, чиройли ҳовлилари кўз ўнгидан нари кетмади. «Ойим раҳматли ҳовлимизни қандай яшнатиб ўтирардилар-а».

Отасидан кейин анчагина вақт онаси ҳовлини яшнатиб ўтирди, унинг қазо қилганига ҳали уч йил бўлгани йўқ. Аммо ҳовлининг нури кетди...

Одатига кўра барвақт туриб, Феруза қизи билан биргаликда нонуштага қуймоқ тайёрлашди. Бутун оила бағри бутунликда ўтиришган бўлса ҳам, кўнглини тунги мавҳумлик, ғалати, тушу-

нуксиз кайфият тарк этмади. Буни ҳатто эрига ҳам сездирмади. Бугун ота уйидан хабар олишни кўнглига тугиб қўйди. Укаси, келини уни қандай қарши олишини кўз олдига келтирганида юраги яна сирқираб кетди.

Ишига келганида ходимлардан ҳали ҳеч ким йўқ экан. Деразаларни очиб, хонани шамоллатди. Тунги чирсиллаган совуқ ҳали ҳовуридан тушмабди. Дарров деразаларни беркитиб, столи ёнига қайтди, суянчиқда турган жун шарфини елкасига ташлади. Бу шарфни туғилган кунида онаси совға қилган эди. Эни ва бўйига каттагина, момиқдек юмшоқ, иссиқ... Феруза ҳар гал унга ўралиб жойига ўтирганида жисмигагина эмас, ичига ҳам илиқлик кираётганини сезарди. Кўнгли ширин хаёллар билан тўларди. Ёзаётган ё таҳрир қилаётган мақоласининг уч бермаётган жумласини тезда топиб олар, чувалашган фикрлари тизгинини осонгина бошқарарди. Иши енгил кўчиб, кўнгли кўтариларди...

Аммо бугун ўзи яхши кўрган шу момиқ шарф ҳам негадир бесаранжом кўнглига ҳаловат бахш этмади. Шу дам аллақандай нохушлик вужудини бир титратиб ўтди. Юрагида таниш оғриқ турди. Тортмадан томчи дорисини олиб, кичкина қанд бўлагига тўрт-беш томчи томизди ва оғзига солиб шима бошлади. Аммо жойида ўтира олмади.

Тезда кийиниб ташқарига чиқаётганида ҳамхоналарининг бирига дуч келди.

– Феруза опа, ассалому алайкум! Вой, опажон, қаёққа? – деб сўради у.

– Ваалайкум ассалом, яхши келдингизми? Ота уйимдан бир хабар олай... Катталар сўрашса, тез

қайтаман... — деди-ю зинадан пастга тез-тез тушиб кетди.

Хадрадан борадиган чоғроқ автобусни ҳам кутмай, такси тўхтатди.

Тор кўчанинг ичи назарида узунлашиб кетгандек туюлди. Тез юрганидан беҳаловат юраги яна ҳам патирлаб, нафаси оғзига тиқилди.

Қўли теккан заҳоти дарвозанинг иккала тавақаси ҳам очилиб кетди. Остонани ҳатлаб ўтиши билан талай қарғаю афғон қушлари парр этиб тўрт тарафга учиб кетишди. Феруза чўчиб тушди, гангиганича оёғи қалтираб, нафаси ичига тушиб, тили сўзга келмай туриб қолди. Гапирганда ҳам кимга гапиради? Укаси, жиянлари қани?!

Тушида ҳиди нафасига урилган гунафша қор остида аёвсиз босилиб ётарди. Унинг атрофи эса... Уйлари бузилган... Ҳар жой-ҳар жойда хода ва тахталар катта-кичиклигига қараб тўп-тўп қилиб тахлаб, бақувват сим билан боғлаб қўйилган. Бир вақтлар гавжум бу ҳовли қабристон сокинлигига фарқ бўлган, атрофдаги уюлган тахталар ҳам катта-катта гўрларга ўхшарди...

Ферузага қандайдир ички бир эҳтиёж йўл кўрсатиб, йўлакка яқин бир хода устидан қорни сидириб ташлади, сумкасидан доим ёнида олиб юрадиган целлофан пакетни олиб солди. Ўтириб ич-ичидан титраганича ўзи билган сура, оятларни ўқий бошлади. Кўзларидан оққан ёш пальтоси этагига томиб яхлади... Оловли нафас билан отаси ва онасига охиратда тинч ётишларини тилаб юзига фотиҳа тортди...

Феруза дарвозани юзига ёпиб, аста йўлакдан чиқиб кета бошлади. Оёғи увишган, жонсиздек эди, кўз милки ёшга тўлиб, ҳеч нарсани кўрмасди...

Укаси қайдай экан? Қай бир ерни ватан қилдийкин? Қирчиллаган қишда уй бузишга нима мажбур қилди уни?

Совуқ ва мавҳумликдан Ферузанинг тишлари ҳам такиллай бошлади. Ўзини тута олмай, ўкраб йиғлаб юборди...

– Феруза, жон қизим! Ўзингни бос! – Кимдир елкасидан қучиб бағрига босди.

Девор-дармиён қўшнилари Баҳри хола экан. Икки хонадон ўртасида сир йўқ эди. Онаси билан Баҳри хола бир-бирига меҳрли опа-сингилдек эдилар.

– Бу кўр бўлмагур болага неча бор: «Опангга айт, бир яқининг ўша-ку!» десам ҳам қулоқ солмади-я! Кажбаҳс уканг: «Сиз ҳам опамга сим қоқманг, исломда аёл кишига сир айтма, маслаҳат солма дейилган», деди. Бола бу гапларни қайдан олдийкин?! Аммо назаримда ўзи келиннинг чизган чизиғидан чиқмасди. Яна ножўя гапираётган бўлсам, Худонинг ўзи кечирсин-у, ўртоғимнинг ҳам дарди ичида кетди шекилли-да!

– Қачон... Қачон бузилди уйимиз? Ким бузди? – аранг сўради Феруза.

– Опангга, поччангга айт, опанг болалари билан домда ўтирибди, ўғлини уйлантирай деяпти, поччанг ҳовли қидирипти деб эшитувдим... Жой сотадиган бўлсанг, улар олишар, ота-онанг чироғини балки улар ўчиришмас! – деб неча айтдим бу кажбаҳсга. «Аралашманг!» деб жеркиб берди. Ёнига келиннинг қўшилди. Жой олган ёш йигит қашқа-дарёликми, сурхондарёликми, савдогар экан. Сизлар нима дердинглар-а? Ҳа-а «бизнисман!»

«Алмисоқдан қолган иморатингни бошимга ураманми, менга текислаб, қуруқ ер қилиб берасан!» депти.

Уканг сал аввал келинни болалари билан водийга қўйиб келган эди. Мана уйни буздириб, пулини олиб, келинининг юртига кетганига ҳам бир ҳафта бўлди. Келинни олиб борганида ўша ердаги мачитга ишга кирганмиш...

– Мачитга... Муҳандис укам-а?!

– Ишқилиб охири бахайр бўлсин, қизим! Бу бола шип-шийдам бўлиб қайтиб келмасайди, деб қўрқаман.

Орадан икки ҳафта ўтди, бироқ Ферузанинг кўнгли ёришмади. Ўйлаган ўйининг охирига етолмас, тушида кўргани онаси, бинафша ифори бежиз эмас, деган ишонч ичида турғун бўлиб қолди. Онаси ҳовлидан, укангдан хабар ол, ахир менинг изимсан, демоқчи бўлдимикин?!

Эри билан маслаҳатлашиб, келини яшайдиган Қўқонга бориб келиш ниятида ишидан бир ҳафтага рухсат олди. Эртага тонгда йўлга чиқишни мўлжаллаб турганида, шомдан сўнг эшиклари жиринглаб қолди.

– Ассалому алайкум! – деди папка кўтарган нотаниш йигит эшик очган уй соҳибига. – Кечирасиз, Феруза Собированинг уйларими?

– Ҳа, шундай. Хизмат?!

– Феруза опам бир қоғозга имзо чекиб берсалар, бўлди! Хизматни биз қиламиз-да, акахон! – Шундай деб йигит папкасини титкилай бошлади.

– Шундайми? Йўлакда туриш ноқулай, ичкарига кинринг-чи...

– Агар ижозат берсалар, бажонидил. Мана ҳужжатим – шаҳар нотариал идорасининг кичик ходими Ходиев Санжарман.

– Шундай денг, қани марҳамат! Ферузахон, сизни йўқлаб келишибди, – деди уй соҳиби ичкарида меҳмонга стул суриб берар экан.

Келган одам Ферузага ҳам нотанишлигини эри дарров тушунди. Аёл бир чеккага ўтирмоқчи бўлди-ю, яна «Чой қўяй!» деб орқага тисарилди.

– Опа, овора бўлманг, – илтимос қилди йигит. – Бир ҳужжатга имзо чекиб берсангиз бўлди. Мен ҳам шошиб турибман.

Йигит папкасидан қоғозларни олди-ю, бироз сукут қилгач, гапира бошлади:

– Яқинда укангиз ҳовлисини сотган экан. Олган одам қурилиш бошлаш ниятида усталарни таклиф қилибди. Бироқ усталар ҳужжатлар тўлиқ ва тўғри бўлмагунча иш бошлашолмай туришибди... Жойни олган бизнесмен: «Бизда тўғрилаб бўлмайдиган иш йўқ, тезроқ ҳовлини бўшат, ҳужжатларни ўзим тўғрилаб оламан!» – деган экан... Ўша кишининг талаби билан келгандим...

Йигитнинг гапи анчага чўзилди. Ҳамма масала барибир уй сотган, пулини олиб, манзилини ҳам айтмай кетган укасига бориб тақаларди.

– Демак, сиз, ўша «бизда тўғрилаб бўлмайдиган ишларни тўғрилаб» юрадиган одамларнинг бири-сиз. Тўғри тушундикми?

Феруза бу сўзларни айтган эрининг ўнг қоши сал пасайиб, чап қоши тепага кўтарилганини кўрди. Одатда, жаҳли чиққанда шундай чимирилар-

ди. Келгувчини эри уйга киритган бўлса ҳам, уни хушламаётгани шундай билиниб турарди.

– Акахон, биз бошқаларнинг ишини бажариб, насибамизни териб юрган одаммиз. Замон ҳозир кимгадир катта ёғли патир, кимгадир ноннинг ушоғини лойиқ кўряпти. Биз ушоқ териб югувчилармиз, акахон... – йигит шундай деб, қоғозларни Феруза томон суриб қўйди. – Ҳовлини сотган укахонингиз «Опамни мен ўзим рози қилганман. Ота-онамнинг ўлигини ўзим кўмганман, демак, отам ҳовлиси фақат мен – ёлғиз ўғилники!» деб айтибди. Сотиб кетишни хоҳлаган экан, ихтиёр унда...

Ферузанинг юраги сирқираб кетди. Укасининг гаплари ичини ўртади. Ўзини босиш учун чуқур бир хўрсинди-ю, қўлига ручкани олиб, қоғозларни олдига сурди. Чаккалари лўқиллай бошлаган бўлса ҳам, касби тақозоси билан уларни диққат билан ўқий бошлади. Учала қоғозни ўқиб чиқди, лекин биронтасига ҳам имзо чекмади. Эрига савол назари билан қараб, қоғозларни унинг олдига сурди... Эри ҳам ўқиб чиқди.

Қоғозларда битилишича, ҳовли сотилгач, каттагина пулнинг ярмини укаси опасига берганмиш... Ҳужжатларнинг мазмуни эса опадан ҳақиқатда ҳам ука уни рози қилганлиги, уйнинг сотилишига қарши эмаслиги ҳақидаги имзоларини талаб қиларди...

– Феруза, одатда, олди-сотди шартномалари ва мана бунга ўхшаган ҳужжатлар нотариус томонидан тасдиқланиши керак. Сиз ўшандай шартнома ни кўрганмисиз?

Феруза йўқ ишорасини қилди.

– Олиб келган қоғозингизда нотариуснинг имзо-си ҳам, муҳри ҳам йўқ-ку, йигит, буни бизга нега олиб келдингиз?

– Нотариус аввал Феруза опанинг имзоларини кўришни истаяпти. Агар укангизнинг гапи рост бўлиб, имзо чекиб берсангиз, у ёғига ҳужжатларни тезда ҳовли олганга расмийлаштириб берамиз... – келган йигитнинг шашти анча пасайган эди.

Чамаси, бу кишиларнинг унча-мунча қонун-қоидаларни билиши ва унга ишонишмаётгани сабабли ишининг битишидан умидини узаёзган эди.

– Нотариусингиз ҳартугул анча огоҳ экан, биз ҳам улардан ўртак оламиз-да энди... Ҳужжатларингиз жуда хом, йигит, қолаверса, қайинукамиз ҳовлини сотганларидан ҳам, бузганларидан ҳам бизнинг хабаримиз йўқ эди. Бу қоғозда кўрсатилганидек, у киши опаларига ҳовли пулининг ярмини берганлари ҳам... ёлғон. Сотиш ниятларини билганимизда, бегонага соттирмасдик, сўраганларини бериб, ота ҳовлининг чироғини ўзимиз ёқиб ўтирардик...

– Мен билмадим, акахон...

– Билмаган бўлсангиз, мана энди билдингиз... Бизнесмен акахонингизга айтинг, – эри жўрттага «акахон»га урғу бериб, дона-дона қилиб сўзларди: – Тошкент бедарвоза эмас, рамзий бўлса ҳам, бир нечта тарихий дарвозалар қад кўтариб турибди... Ҳозиргина шуларнинг бири – Самарқанд дарвозаси тагидан ўтиб келдингиз...

Феруза бошини эгиб ўтирарди. Ҳужжат тўғри бўлмай туриб, ўша бизнесмен нимасига ишониб жой олди-ю, укаси қай юрак билан уйни бузиб кетди?.. Ҳақиқатда ҳам шаҳар бедарвозами?.. У эрига қараб:

– Хужжатга имзо чеколмайман... – деди кўзлари ёшга тўлиб.

– Мана шунақа, йигит! – деди эри.

– Энди ака, опажон... Худо хайрингизни берсин, каж-баҳслик қилманглар, вақт ўтяпти... Гишт қолипдан кўчиб бўлган. Жой олган одам укангизга мўмайгина пул бериб рози қилган. Қолаверса, яна бошқа қўшнингиз жойини ҳам сотиб олибди. Иккала ҳовлини бир қилиб катта иморат солмоқчи. У Россиядан бир эшалон қурилиш материалларини жўнатибди... Улар ҳадемай келиб қолади... Усталар ҳам иш бошлашга шай туришибди... Бундай бойваччалар барибир ишини тўғрилаб олишади! «Ўйнашмагин арбоб билан, арбоб урар ҳар боб билан!» деганлар-ку...

– Ҳа, майли, бу энди, сиз айтмоқчи, «бойвачча арбоблар»нинг муаммоси, қандай тўғрилашса, ўзлари билишади! – деди эри босиқ овозда ва гап тамом дегандек эшик томон йўналди.

Унинг бутун важоҳатидан «Бир ками балчиқдан чиққан бойваччаларни арбоб деб сийлашимиз қолдим!» ёғилиб турар, «бошқаларнинг ишини бажариб, насибасини териб юрган» бу кичик нотариусни ёқасидан олиб, эшикка отмаслик учун ўзини зўрға босиб турарди...

Орадан ярим йилча вақт ўтди... Ундан кейинги воқеалар Чақардаги ота уйи бузилган Феруза ва унга ўхшаган кундалик хизматига бориб-келишдан бошқани билмайдиган, аслида юртнинг минглаб оилаларидан фарқ қилмайдиган оила аъзоларининг идрокига ҳеч сингишмасди.

Бироқ «бойвачча»нинг қисмати уларнинг тақдир китобига ҳам ўз дастхатини битиб улгурганди.

Россиядан жўнатилган ўша бир эшалон қурилиш материаллари йўлда зим-зиё бўлибди. Эшалонни қидиришга тушган «бойвачча» ҳам кўп ўтмай ҳибсга олинибди.

Бойваччанинг укаси акасининг иши судга оширилмасдан уни оқлаб олиш учун кўп уринди, жуда кўп пулни кимларгадир «едириб», акасини қамоқдан олиб чиқди ҳам. Охир-оқибатда бойвачча Тошкентдан ҳовли олишдан воз кечди. Ферузанинг укасидан ҳовли учун берилган пулни қайтаришни талаб қила бошлади.

Бироқ хотинининг юрти – Қўқонда «Тошкентдан кўчиб келган бой», «янги Отабек» деб ном чиқариб улгурган ука бу пулларнинг ҳаммасини ишлатиб бўлган эди. Шаҳарда уч-тўрт дўкончалар очиб, хотини ҳар ой Туркия, Хитой, Ҳиндистонга бориб мол олиб келар, хуллас, пулнинг ҳаммаси «оборотда» эди. Ҳамма-ҳаммаси: қўлида бори ҳам, «оборот»дагилар ҳам, дўконлар ҳам мусодара қилинди.

Баҳри хола бир вақтлар каромат қилганидек, «шип-шийдам» бўлгани етмагандек, она шахрида бошқа қўнадиган жойи йўқ ука бош эгиб опасиникига келди. Унинг келганини эшитганидан бери Ферузаникидан «шаҳар нотариал идорасининг кичик ходими»нинг қадами узилмай қолди. У ўз мижозининг ҳовли учун Ферузанинг укасига нақд берган пулини талаб қиларди.

Бир вақтлар файзли ва ҳамиша гавжум бўлган ҳовли эса эгасиз, иморатсиз ҳувиллаб ётарди. У ерда зағизғонлар қаҳ-қаҳлар, очофат афғон қушлари чиғиллашар, мусичалар ку-куларди...

Ферузанинг юраги тез-тез хуруж қиладиган бўлиб қолди, эшикларига дам-бадам «тез ёрдам» келарди.

— Қулоғимдан ота-онамнинг овозлари кетмаяпти... Аммо нима дейишаётганини англай олмаяпман... — деди у эрига навбатдаги шифокор ташрифидан сўнг.

Эри унинг кўнглини қандай кўтаришни билмасди. Ўйлай-ўйлай шундай деди:

— Майли десангиз, бундай қилсак: боримизга оға-инилардан яна озгина қарз олиб қўшиб, ҳовли пулини бойваччага ўзимиз тўласак, янги уй қуриб, дадам-ойимлар бор вақтларидагидек ҳовлини яшнатиб ўтирсак... Болалар катта бўлишяпти, қизимизга совчиларни ўша ерда кутсак... Катталарнинг руҳи қўллаб, Худо хоҳласа, яхши тўйлар қиламиз... Кемтигимиз ҳам тўлиб кетар... Нима дейсиз?!

Феруза индамади. Эрининг қўлларини олиб, кафтига юзини босди, холос. Эрининг кафти унинг кўз ёшларидан ҳўл бўлди...

Олти йил ўтгачгина, Наврўздан бир ҳафта олдин Феруза оиласи билан ота ҳовлига солинган янги уйга кўчиб киришди. Уйларга жой солишга ёрдамлашган яқин қариндош, биродарлар кеч тунда тарқалишди. Шундан кейингина Феруза бироз тин олди.

Эрта саҳар экан... Феруза майин шамол димоғига алланечук ажиб бир ҳид олиб келганини ҳис қилиб, уйғониб кетди. Қандайдир танишдан ортиқ,

жондек қадрдон ҳид... Томирлари тўлиб, кўнгли
бирам яйради!

– Ойимнинг бинафшалари!

У тез туриб деразани очди. Кеча ғунча туккан
бинафшалар бодраб, ифори оламни тутгудек эди.
Бир даста териб, кичкина гулдонга солди-да, ҳид-
лай-ҳидлай, қизининг хонасига олиб кирди.

– Янги уйимиздаги биринчи тонгинг муборак
бўлсин, қизим!

– Вой, бувижоннинг бинафшалари очилибди!
Эсингиздами, бувижон уларни кўзларига суртиб:
«Омонлик, омонлик! Кўрмайлик ҳе-е-еч ёмонлик!»
дердилар. Баҳор муборак бўлсин, ойижон!

– Ҳа, ҳеч ёмонлик кўрмайлик! – Феруза кафтини
кўксига босиб чуқур тин олди.

Кечам — тарих, эртам — асрлик умид,
Ёруғ туйғуларга эврилмиш қалбим!
О, аёл — замондош, содиқ сирдошим,
Мен асрий умидим сизга атадим!
Мен сизга талпиндим чўкканда руҳим,
Қалбим зориқканда интилдим сизга.
Сиз — менинг туморим, бот-бот топинган,
Сиз — азиз юкимсиз янги асрга!

МУҲДАРИЖА

Қалбимиз юки – эзгулик бўлсин.....	5
------------------------------------	---

АЁЛ – ЎҚИЛМАГАН КИТОБ

Сабот.....	8
Аёл.....	9
Биллур синди.....	11
Дарз.....	12
Ялтадаги икки дарахт.....	13
Хазина.....	14
Кампир билан келин.....	16
Баҳра.....	17
Хотира.....	18
Кўнгил чинни пиёла.....	19
Келинчак.....	21
Дарё.....	22
Баҳо.....	23
Армон.....	24
Ўша сўз.....	26
Чидаганга чиқарган.....	27
Қаттиқ чора.....	28
Ҳаётнинг шоҳ масаласи.....	28
Муқаддас дақиқалар.....	29
Уч шарт.....	30
Тил қарси.....	31

ОНАЛАРИМ – МОҲЛАРИМ

Учта чит кўйлак.....	42
«Ҳимо» нима, ойижон?.....	43
Бизнинг аёллар.....	44
Нон.....	46
Тоқат ва итоат.....	49

«Хотин девор»	51
Дуо	52
Доимий савол	53
Ҳаловатли одам... ..	54
Яхшилигим оширган.....	57
«Қалам кетмондан оғир!».....	58
Табаррук узук.....	59
Онамнинг гаплари	60
Ё, ҳаёт!	62
Фарзанд борки.....	63
Тилла узук.....	64

БУВИЖОНЛАРИМ

Шаҳодат бувим.....	70
Оппоқ буви.....	71
Тожи бувим	75
Қадр	92

ФАРЗАНД ОНАЛАРНИНГ ИККИНЧИ «МЕН»И

Сурат	98
Унда ўзлим бор.....	99
Эшик ортидаги болакай.....	102

Пиллапоялар	103
Лайлак қор	104
Оталар ва болалар.....	105
Довон	106
Етилиш	107

ДАФТАР ТУБИДАГИ БИТИКЛАР

Юракни эҳтиёт қилинг	115
Шам	115
Қалбда баҳор	116
Олижаноблик	116
Фарқ	116

Ўн еттида	117
Булоқ	118
Қиёмат қарз	119
Қўмсап	121
Соғинч	122
Усталар	123
Тун ва тонг	126
Такрори бўлмас... ..	127
Елпиғичдаги битик	128
Таъриф	128
Кеча, бугун, эрта... ..	129
Буюк Конфуций ҳикматлари	138

АЁЛ ЗОТИ КЕТМАС ҲАЁТ ДАН ИЗСИЗ

Узилмас кўнгил	144
Бокира мактублар	155
Жигарлар	170
Ота ҳовли	206

Бадий-маърифий нашр

РАҲИМА ШОМАНСУРОВА

МИЛЛАТ ҚИЗИГА

Муҳаррир
Гавҳар МИРЗАЕВА

Бадий муҳаррир
Дилфуза САЛИХОДЖАЕВА

Саҳифаловчи
Дилдора ЖҶРАБЕКОВА

Техник муҳаррир
Сурайё АҲМЕДОВА

Лицензия рақами: АІ № 252. 02.10.2014 да берилган.
Босишга 17.02.2022 йилда рухсат этилди.
Бичими 84x108 1/32.
Гарнитура «Bookman Old Style». Офсет қоғози.
Босма табағи 7,0. Шартли босма табағи 11,76.
Адади 1000 нусха. Буюртма № 16.
Баҳоси келишилган нархда.

«Янги аср авлоди» НММда тайёрланди.
«Ёшлар матбуоти» МЧЖда чоп этилди.
100113. Тошкент, Чилонзор-8, Қатортол кўчаси, 60.

Мурोजаат учун телефонлар:

Нашр бўлими – (78) 147-00-14; (78) 129-09-72.
Маркетинг бўлими – (98) 128-78-43.
Факс – (71) 273-00-14;
email: yangiasravlodi@mail.ru

Миллат қизига

Оилани сақлаб қолиш ҳам худди шахмат ўйинидан кўзланган асосий мақсадга ўхшайди. Баъзига ўйинда сипоҳларни, тўра, фил, от, ҳатто фарзинни қурбон қилиб бўлса ҳам шоҳ сақланиб қолинади. Оилада ҳам шундай бўлиши керак. Оила, муҳаббат, фарзанд — умрнинг, ҳаётнинг, турмушнинг шоҳ масаласи. Қолган ҳаммаси майда-чуйда нарсалардир. Улардан юқори тура олиш, енгиб ўта билиш керак.

www.book.uz

ISBN 978-9943-20-903-9

9 789943 209039